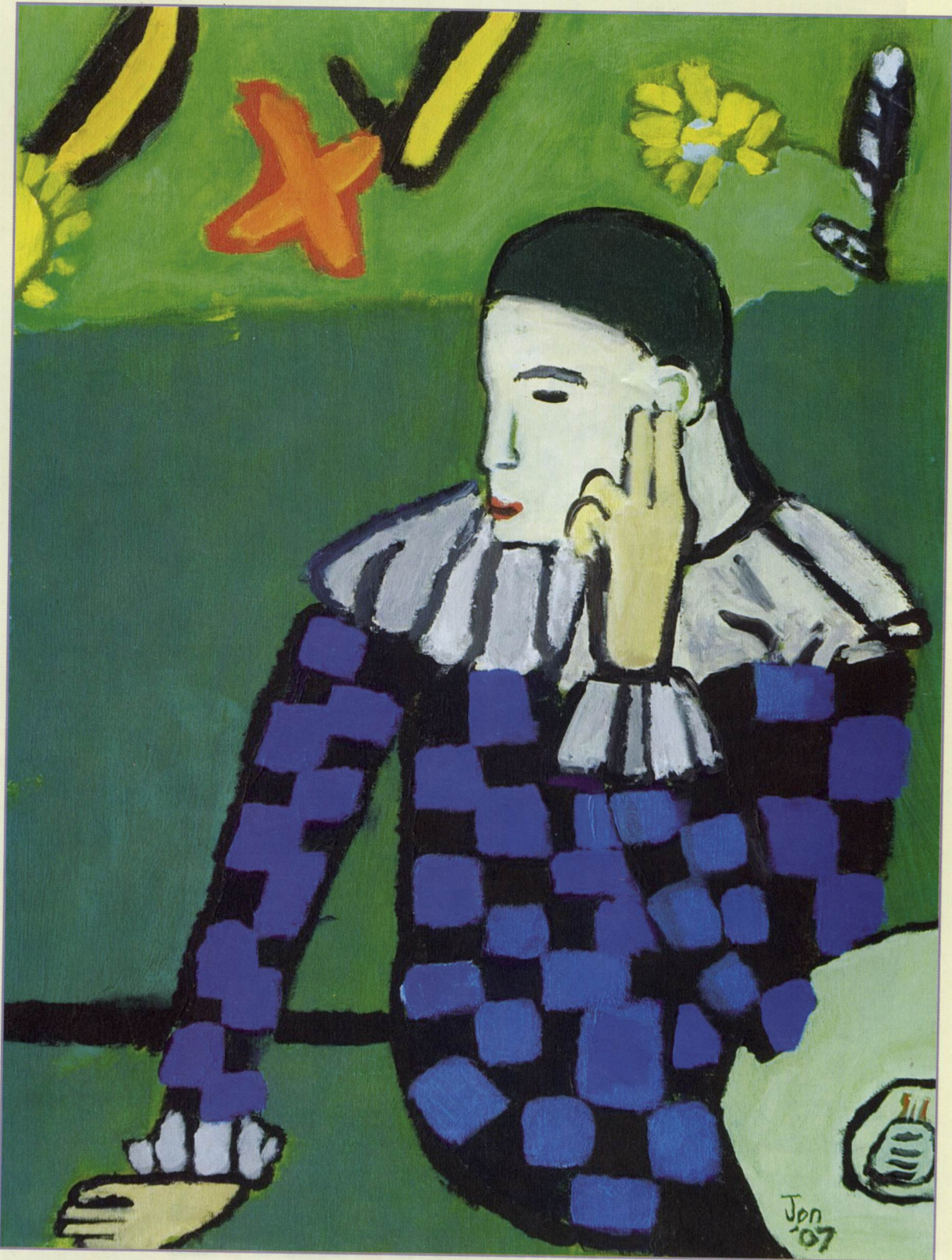

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Δεκέμβριος 2007 • τεύχος 161 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2007
τεύχος 161 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές

του έξωτερικού:
IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Άθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Άγαθίου 3,
Άθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Ίγκνάσιο Ραμονέ, Ό Φιντέλ, ό Όμπάμα καί ή άλλαγή	5
Κατερίνα Λαμπρινοῦ, Ιστορίες πού άρέσουν σε άνθρώπους πού ξέρω	7
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Ό κομπάρσος	10

Δημήτρης Ι. Κυρτάτας, Τό βάρος του δημόσιου πανεπιστημίου	11
Γιάννης Μπαλαμπανίδης, Άνήκομεν εις τήν Δύσιν.....	16
Άντώνης Λιάκος, Η Σουζάννα καί οι γέροι. Σέ τί χρησιμεύει ή θεωρία τής ιστορίας	19
Γιώργος Φαράκλας, Για μιá σύγχρονη φιλοσοφία τής ιστορίας	24

Άγγελος Έλεφάντης, Κούρτσιο Μαλαπάρτε Καπούτ	31
Νίκη Κώτσιου, Τζόνathan Λίτελ Εύμενίδες	33
Άγγελική Κωνσταντακοπούλου, Τόνια Κιουσοπούλου Βασιλεύς ή οίκονόμος. Πολιτική έξουσία καί ιδεολογία πριν τήν άλωση	35
Γιάννης Άντωνίου, Robert Fox-Anna Guagnini (έπιμ.) Έκπαίδευση, τεχνολογία καί βιομηχανικές έπιδόσεις στην Ευρώπη, 1850-1939	39
Βάσω Τροβά, Κική Καυκούλα Η περιπέτεια των κηπουπόλεων. Κοινωνική καί περιβαλλοντική μεταρρύθμιση στην Ευρώπη καί τήν Έλλάδα του 20ου αιώνα	42
Γιάννης Κουβαράς, Παντελής Μπουκάλας Υποθέσεις ΙΙ, Έπιφυλλίδες στην Καθημερινή	44
Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις	47

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Μ.Κ., Η Σούζαν καί ή Κίμ	18
--------------------------------	----

Έξώφυλλο: Πάμπλο Πικάσο, Ό Άρλεκίνος, 1901

Ὁ Φιντέλ, ὁ Ὀμπάμα καί ἡ ἀλλαγὴ

Ἡ μακρὰ καί συναρπαστικὴ πολιτικὴ διαδρομὴ τοῦ Φιντέλ Κάστρο ἔφτασε στό τέλος τῆς – τουλάχιστον, ὅσον ἀφορᾷ τὴν προεδρία. Ὡστόσο, ἡ τεράστια ἐπιρροή του θά εἶναι καί στό μέλλον αἰσθητὴ. Ἡ τακτικὴ ἀρθρογραφία του στήν *Γκράνμα*, τὴν ἐπίσημη ἐφημερίδα τῆς Κούβας, θά συνεχισθεῖ. Μόνο ἡ βινιέτα θά ἀλλάξει: ἐκεῖ πού μιλοῦσε γιά σκέψεις τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους, θά ἀναφέρεται ἀπλῶς στόν σύντροφο Φιντέλ.

Δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀντικαταστάτης τοῦ Φιντέλ. Ὅχι μόνο λόγω τῶν μοναδικῶν, ἡγετικῶν ἰκανοτήτων του, ἀλλά καί διότι οἱ ἱστορικὲς συνθήκες πού τόν διαμόρφωσαν εἶναι ἀνεπανάληπτες. Ὁ Κάστρο ἔζησε μιά ἐποχὴ μεγάλων ἀλλαγῶν, ἀπὸ τὴν κουβανικὴ ἐπανάσταση μέχρι τὴν κατάρρευση τῆς ΕΣΣΔ, καί ἐπεβίωσε δεκαετιῶν ἀντιπαράθεσης μέ τίς ΗΠΑ. Τό γεγονός ὅτι ἀποχωρεῖ ἐν ζωῇ, θά διευκολύνει τὴν εἰρηνικὴ μετάβαση. Ὁ κουβανικὸς λαὸς ἀποδέχεται τώρα ὅτι ἡ χώρα μπορεῖ νά κυβερνηθεῖ μέ τόν ἴδιο τρόπο, ἀπὸ μιά ἄλλη ἡγεσία. Συνήθισαν αὐτὴ τὴν ἰδέα τόν τελευταῖο ἐνάμιση χρόνο: ἐνῶ ὁ Κάστρο παρέμενε, θεωρητικά, πρόεδρος, ἡ πραγματικὴ ἐξουσία εἶχε περάσει στόν ἀδελφό του, Ραούλ. Ὁ Φιντέλ ἦταν ὁ μέντοράς του, ὅπως πάντα.

Τό πιό συναρπαστικό στοιχεῖο πού ἀνακάλυψα γύρω ἀπὸ αὐτό τόν ἄνθρωπο, στίς πολλές ὥρες πού ξοδέψαμε μαζί καταγράφοντας τίς ἀναμνήσεις του, ἦταν τό πόσο μετριόφρων, ἀνθρώπινος, διακριτικὸς καί ἀξιοπρεπὴς εἶναι. Ἔχει τρομερὴ αἰσθησιμότητα τῆς ἠθικῆς καί τοῦ χρέους. Εἶναι ἓνας ἄνθρωπος μέ ἀκαμπτες ἀρχές καί λιτὴ ζωὴ. Ἐπιπλέον, εἶναι, ὅπως διαπίστωσα, παθιασμένος μέ τό περιβάλλον. Δέν εἶναι οὔτε ὁ ἄνθρωπος πού καυτηριάζουν τά δυτικὰ μέσα ἐνημέρωσης οὔτε ὁ ὑπεράνθρωπος πού παρουσιάζουν καμιά φορὰ τά κουβανέζικα. Εἶναι ἓνας φυσιολογικὸς ἄνθρωπος, μόνο πού ἐργάζεται ἀπίστευτα σκληρά. Εἶναι, ἀκόμη, ὑποδειγματικὸς στό πεδίο τῆς στρατηγικῆς, ἓνας ἄνθρωπος πού ἔζησε μιά ζωὴ στήν ἀντίσταση, χωρὶς νά λυγίσει.

Ἀντιπροσωπεύει ἓνα παράξενο μίγμα ἰδεαλισμοῦ καί πραγματισμοῦ: ὀνειρεύεται μιά τέλεια κοινωνία, γνωρίζει ὅμως ὅτι οἱ ὑλικὲς συνθήκες εἶναι δύσκολο νά μετασχηματισθοῦν. Ἐγκαταλείπει τό προεδρικό γραφεῖο μέ τὴν πεποίθησι ὅτι τό πολιτικὸ σύστημα τῆς Κούβας εἶναι σταθερό. Αὐτό πού σήμερα τόν ἀπασχολεῖ δέν εἶναι τόσο ὁ σοσιαλισμὸς στή χώρα του, ὅσο ἡ ποιότητα ζωῆς σέ παγκόσμια κλίμακα, ὅπου τόσο πολλὰ παιδιά εἶναι ἀγράμματα, πεινᾶνε καί ὑποφέρουν ἀπὸ ἀρρώστιες, ἐντελῶς ἀντιμετωπίσιμες.

Σήμερα, παραδίδει τήν ἐξουσία σέ μιά ἡγετική ομάδα πού γνωρίζει καί ἐμπιστεύεται. Αυτό δέν θά ὀδηγήσει σέ θεαματικές ἀνατροπές. Ἀλλά καί οἱ περισσότεροι Κουβανοί —ἀκόμη καί ἐκεῖνοι πού ἀσκοῦν κριτική σέ πλευρές τοῦ καθεστώτος— δέν ὀραματίζονται ριζική ἀλλαγή καί δέν θέλουν νά χάσουν τά πλεονεκτήματα πού τούς ἔφερε: δωρεάν παιδεία μέχρι στήν πανεπιστημιακή βαθμίδα, δωρεάν, καθολική ἰατρική καί φαρμακευτική περίθαλψη, μιά ἀσφαλῆ, εἰρηνική ζωή σέ μιά ἤρεμη χώρα.

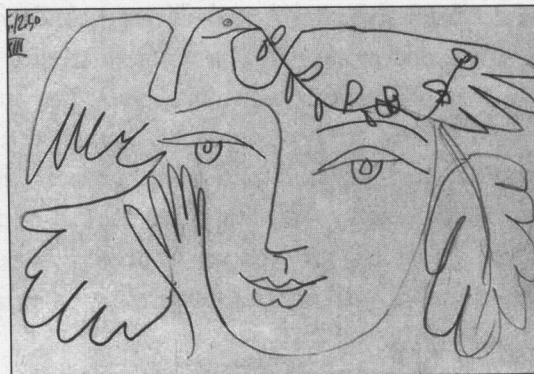
Καθώς ὁ Φιντέλ μετατρέπεται σέ ἀρθρογράφο πλήρους ἀπασχόλησης, ἡ βασική πρόκληση ἐνώπιον τῶν διαδόχων του θά εἶναι οἱ κουβανο-αμερικανικές σχέσεις. Ὁ Ραούλ Κάστρο ἔχει ἀνακοινώσει δύο φορές ὅτι εἶναι ἔτοιμος νά συζητήσει ἀπευθείας μέ τήν Οὐάσιγκτον γύρω ἀπό ὅσα χωρίζουν τίς δύο χῶρες.

Ὡστόσο, ἐκεῖ πού μπορεῖ νά ἐκδηλωθεῖ πολύ περισσότερο αἰσθητή, πολιτική ἀλλαγή, εἶναι στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Ὁ Μπαράκ Ὀμπάμα ἔχει τονίσει τήν προθυμία του γιά ἀπευθείας διάλογο μέ ὑποτιθέμενους ἐχθρούς ἢ ἀνταγωνιστές τῆς Ἀμερικῆς, ὅπως τό Ἰράν, ἡ Βενεζουέλα καί ἡ Κούβα. Μπορεῖ μιά ἄμεση, ριζοσπαστική ἀλλαγή νά εἶναι ἀπίθανη, ἀλλά ὑπάρχουν λόγοι νά ἐλπίζουμε ὅτι οἱ ἐκλογές τοῦ Νοεμβρίου μπορεῖ νά ἀλλάξουν τήν ἀτμόσφαιρα ὕστερα ἀπό τήν ἐποχή Μπούς.

Ἡ ἀπό καιρό ἀναμενόμενη ἀποχώρηση τοῦ Κάστρο εἶναι οἰωνός πολιτικῆς συνέχειας. Ἀλλά, ἀναφορικά μέ τήν ἐξέλιξη αὐτοῦ τοῦ μικροῦ ἔθνους στήν ἱστορία, ἡ ἐκλογή τοῦ Ὀμπάμα μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ πραγματικός σεισμός.

Ἰγκνάσιο Ραμονέ

Τό ἄρθρο δημοσιεύθηκε στόν *Guardian* καί ἀναδημοσιεύθηκε στήν *Καθημερινή*, στίς 21.2.2008.

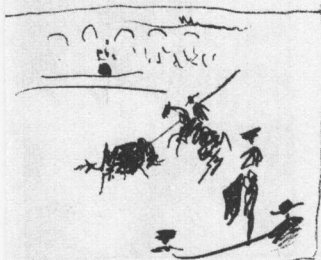

Ἱστορίες πού ἀρέσουν σέ ἀνθρώπους πού ξέρω

Ὁ κύβος ἐρρίφθη, ἡ αὐλαία ἔπεσε καί ὁ Συνασπισμός ἀπέκτησε νέο πρόεδρο πασπαλισμένο μέ τήν ἀσημόσκονη τοῦ 70%. Πέρασαν 77 ὀλόκληρα χρόνια γιά νά ἀποκτήσει ἡ Ἀριστερά ξανά ἀρχηγό γύρω στά 30 καί κάτι (ὅταν ὁ Νίκος Ζαχαριάδης ὀρίστηκε ἐπίσημα γραμματέας τοῦ ΚΚΕ, τό 1934, ἦταν μόλις 31), μέ μιά ἀνεπανάληπτη δυναμική —ζωτική γιά ἓνα μικρό κόμμα— καί, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, μέ τό κοκαλάκι τῆς νυχτερίδας. Ὁ Τσίπρας ἐνδέχεται νά ἀποδειχθεῖ μιά ἐξαιρετικά καλή περίπτωση, ὡστόσο δέν θά προσυπέγραφα τό σύνολο τῶν ὅσων διακηρύσσει ἢ τουλάχιστον τῶν ὅσων ἀφήνει νά ἐννοηθοῦν, καθότι μέχρι στιγμῆς δέν ἔχει περιγράψει σαφῶς τό πῶς προτίθεται νά πορευτεῖ. Ἴσως εἶναι πολύ νωρίς, καί ἄρα εἶμαι προπετής, ὡστόσο ὡς τώρα ὁ νέος πρόεδρος δέν ἔχει μιλήσει πολιτικά —πολιτικά μέ ὅρους κεντρικῆς πολιτικῆς σκηνῆς καί ὡς ἀρχηγός κόμματος. Τήν ἀτζέντα ἐξακολουθεῖ νά διαμορφώνει ὁ Ἀλαβάνος, μᾶλλον κόντρα, ὅπως παρατήρησε ὁ Μιχάλης Παπαγιαννάκης στίς ἀποφάσεις τοῦ 4ου Συνεδρίου τοῦ κόμματος. Τό θέμα τῆς ἐναλλακτικῆς πρότασης ἐξουσίας ἐτέθη ἀπό τόν τέως, δείχνοντας τήν πολιτική ἀτραπό τοῦ κομματικοῦ μέλλοντος καί ταλανίζοντας, ἂν μή τί ἄλλο, τήν ἡγεσία τοῦ Ἀριστεροῦ Ρεύματος.

Ὅπως φαίνεται ἀπό τά μέχρι τοῦδε δεδομένα, ἐκεῖνο πού τείνει νά διαμορφωθεῖ εἶναι ἓνα διφυές σχῆμα, στό ὁποῖο ὁ Ἀλαβάνος κρατάει τά ἡνία καί τίς πρωτοβουλίες στό ἀμιγῶς πολιτικό πεδίο (τό πράττει καλά καί μᾶλλον ὅλοι ἀναγνωρίζουμε ὅτι σ' αὐτόν ὀφείλεται κατά κύριο λόγο ἡ προωθητική πορεία τοῦ Συνασπισμοῦ) καί ὁ Τσίπρας ἀναλαμβάνει τό κομματικό-ὀργανωτικό, στό ὁποῖο ἀναφέρεται, φαίνεται νά τόν ἀπασχολεῖ καί μέ τό ὁποῖο ὁ Ἀλαβάνος δέν θέλησε νά ἀσχοληθεῖ.

Ἄς μείνουμε στά ὅσα μέχρι στιγμῆς ἔχει διατυπώσει ὁ Τσίπρας. Ἡ ἔμφαση στήν ἀνάγκη ὀργανωτικῆς ἀνασυγκρότησης καί πραγμάτωσης ἐνός νέου εἴδους διαδικτυακοῦ κόμματος μαζῶν μέ τάσεις, ἐνότητα γραμμῆς καί ἰσχυρές ὀργανώσεις βάσης εἶναι ὁ πυρήνας τῆς θέσης του. Ἡ μεταφορά τοῦ κέντρου βάρους στή βάση θά συντελεστεῖ καί μέ τή βοήθεια δημοψηφισμάτων ἀλλά καί μέ τήν ἀνταλλαγή κειμένων μέ ἠλεκτρονικό ταχυδρομεῖο. Ὅλα αὐτά φυσικά γιά τήν ἐνημέρωση καί ὄχι γιά τή δέσμευση τῶν ἀνώτερων ὀργάνων («νά λαμβάνουμε ὑπόψη τίς ἀπόψεις τῶν μελῶν καί τίς ἐπεξεργασίες τῶν πολιτικῶν μας κινήσεων πρὶν πάρουμε τίς ὀριστικές μας ἀποφάσεις στήν ΚΠΕ», μέ τά λόγια τοῦ κειμένου τοῦ Τσίπρα). Τό πῶς ἀλ-

3. 51. 2

λιῶς θά συντελεστεῖ ἡ ἀνασυγκρότηση δέν γίνεται ἀκριβῶς ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας. Ἡ μάχη γιά τήν πραγματική λειτουργία τῶν πολιτικῶν κινήσεων, ἐξαιρετικά κομβικῆς σημασίας γιά ἕνα κόμμα τῆς Ἀριστερᾶς, μᾶλλον ὅμως δέν εἶναι δυνατό νά πραγματωθεῖ οὔτε μέ τή διατήρηση ἑνός συμβουλευτικοῦ χαρακτήρα γιά τίς ὀργανώσεις βάσης οὔτε ἀπό ἀνθρώπους πού δέχονται νά ὑπάρχουν στό κόμμα μόνον ἐφόσον μετέχουν στά καθοδηγητικά ὄργανα.

Τό ἐξίσου περίπλοκο καί κομβικό ὅμως εἶναι τό πῶς θά ἀποκρυσταλλωθεῖ στήν πράξη ἡ ἀντίληψη περί ταυτόχρονης ὑπαρξῆς τάσεων καί ἐνότητας γραμμῆς («τό πῶς τό κόμμα θά λειτουργεῖ πρὸς τά ἔξω ὡς κάτι εὐρύτερο ἀπό τό ἄθροισμα τῶν τάσεών του»). Μᾶλλον ἐδῶ συμπυκνώνεται τό ὄλον τῆς ἀντίληψης τῆς νέας ἡγεσίας. Δηλαδή πῶς διαχειριζόμαστε καί τί μέλλει γενέσθαι μέ τή μειοψηφία. Φυσικά κανεῖς δέν μπορεῖ νά ἀρνηθεῖ σέ κανέναν νά διαφωνεῖ μέ τή γραμμή. Ἐτσι τό μπαλάκι γιά τή διαχείριση τῆς διαφωνίας περνάει στούς διαφωνοῦντες καί μέσω τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς πού ἐπιβάλλει τό νέο «ἠθικό συμβόλαιο» μεταξύ μελῶν, ἄρρητα τούς ὑπαγορεύει νά αὐτοπεριοριστοῦν προκειμένου νά μή βλάψουν τήν εἰκόνα τοῦ κόμματος. Οἱ διαφωνοῦντες ἄλλωστε ὅλοι ξέρουμε ποιοί εἶναι. Εἶναι ὅσοι ἡ πλειοψηφία τούς ὑπερβαίνει ἀριθμητικά, ἄρα ἰδεολογικά —ἀπό τώρα καί ὀργανωτικά. Εἶναι ὅσοι πρεσβεύουν ἕνα ρεῦμα σκέψης πού γεννήθηκε πρὶν τόν νῦν πρόεδρο (ὅπως καί ὁ κομμουνισμός αὐτός καθεαυτός, ἄλλωστε) γι' αὐτό καί δέν μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἡ ἄποψη ὅτι τό '68 δέν εἴχαμε γεννηθεῖ καί τό '89 παίζαμε μέ τά λέγγο μας καί δέν μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ τότε διαφωνίες δέν ἐδραιώνεται σέ μιά κομματικῆ πραγματικότητα ὅπου τά μέλη τσακώνονται γιά τίς ἀπόψεις τοῦ Ζήση Ζωγράφου καί τήν ἱστορική δικαίωση τοῦ Μίμη Ἀνδρουλάκη. Ἡ μή ἀναγνώριση τῆς καταστατικῆς πράξης γέννησης ἑνός ρεύματος σκέψης ἀφορᾷ τήν ἀποσιώπηση τῶν διαφωνούντων ὡς τέτοιων. Ὁ Τσίπρας, στόν λόγο τοῦ Συνεδρίου, δέν χρησιμοποίησε οὔτε κατά διάνοια τή λέξη «ἀνανέωση», ἡ ὁποία ἐνδέχεται νά ἔχει τήν τύχη τοῦ πολυτονικοῦ. Ὅσο θά ζοῦν οἱ ἄνθρωποι πού ἔμαθαν νά γράφουν μέ πνεύματα, τό πολυτονικό θά ὑπάρχει, μετά θά ἐξαφανιστεῖ.

Τά προβλήματα πού θέτει ἡ ραγδαία διόγκωση ἑνός δεκτικοῦ ἀπέναντι στόν Συνασπισμό ἀκροατηρίου προφανῶς δημιουργοῦν μιά καινοφανή κατάσταση πού ἀπό μόνη της πολιτικοποιεῖ. Τό νά προσπαθεῖ κανεῖς νά διαχειριστεῖ τό 3 καί τό 10% εἶναι δύο ἐντελῶς διαφορετικά πράγματα κι ἄλλιῶς τείνει νά πορευτεῖ, θεωρώντας καί ἀναθεωρώντας. Τό κάθε κόμμα ὅμως πού εἰσπράττει ψήφους δυσἀρέσκειας, προκειμένου νά τίς παγιώσει, πέρα ἀπό τό νά ἀφοσιωθεῖ στήν ἀπόκτηση ὀργανωτικῆς εὐρωστίας, πρέπει ἐκ τῶν πραγμάτων νά ἀπευθυνθεῖ στρατηγικά στό ἀκροατήριό του, προκειμένου νά τό προ-

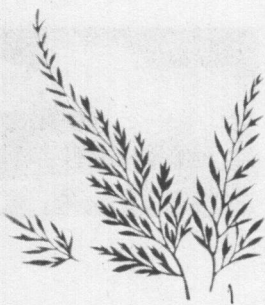

σεταιριστεῖ μακροπρόθεσμα καί ἰδεολογικά. Αυτό σημαίνει ὅτι εἰσέρχεται σέ μιά διαδικασία «συγκεκριμένης ἀνάλυσης τῆς συγκεκριμένης κατάστασης». Μέχρι στιγμῆς ἔχει υἱοθετηθεῖ ἀπό τή νέα ἡγεσία μιά ἀνάγνωση τῆς πραγματικότητας μέ τά ἐργαλεῖα ἑνός προοδευτικοῦ δελτίου εἰδήσεων. Στό δίπολο τῆς περιγραφῆς του ἔχουμε μιά Ἑλλάδα πού κυβερνᾶται ἀπό «πέντε τράπεζες καί μερικά ἐκδοτικά-κατασκευαστικά λόμπι» ἀπέναντι στούς πληττόμενους νέους, συμβασιούχους, ἀπολυμένους, συνταξιούχους, ἐργάτες καί ἀγρότες, μπλόγκερ καί τοξικομανεῖς. Τό σχῆμα ἀποτελεῖ κάτι ἀνάμεσα στήν ἀνάλυση τοῦ κρατικομονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ ἀπό τό ΚΚΕ καί στόν πολυσυλλεκτισμό τοῦ ΠΑΣΟΚ, χωρίς νά ἐπιδιώκει μιά ἀνάγνωση τῆς ταξικῆς διαστρωμάτωσης τοῦ σύγχρονου ἐλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Τό «ὄλοι ἀπέναντι στούς τραπεζίτες-μεγαλοεκδότες» προφανῶς ἐμπεριέχει ἕναν βαθμό φαιδρότητας κοινῶς ἀντιληπτῆς. Κάθε περαιτέρω βῆμα μέ ὀρίζοντα τήν ἐναλλακτική πρόταση ἐξουσίας καί τίς συμμαχίες —πού ἀκόμα κι ὅταν συνάπτονται μεταξύ κομμάτων ἐπί τῆς οὐσίας συνιστοῦν συμμαχίες τάξεων ἢ μερίδων τάξεων πού ἐκπροσωποῦν τά ἐκάστοτε κόμματα— χρήζουν μιᾶς σοβαρῆς καί ἐπιστημονικῆς ἐξέτασης, χωρίς τήν ἐσάνς τοῦ λαϊκισμοῦ. Ἡ ἐπίκληση τοῦ ἀρραγοῦς μετώπου τῆς κοινωνικῆς Ἀριστερᾶς, τή στιγμῆ πού τό ΠΑΣΟΚ φυλλορροεῖ, ὁ δικομματισμός εἶναι σέ κάμψη καί οἱ ἐν λόγω μεγαλοεκδότες μᾶς συμπαθοῦν, εἶναι εὐκολη καί πιασάρικη. Τό πράγμα γίνεται κάπως πιό περίπλοκο ὅταν ὁ «καημένος» ἀγρότης χρησιμοποιεῖ φυτοφάρμακα καί οἱ οἰκολόγοι τόν βρίζουν, ὅταν ὁ συνταξιούχος δέν θέλει μονάδα ἀπεξάρτησης στή γειτονιά του, ἢ λαϊκή οἰκογένεια Ἀλβανούς στό σχολεῖο τοῦ γιοῦ της, οἱ κάτοικοι τοῦ Ἐλαιώνα τσιγγάνους στό χῶρο τους. Γιά νά διαχειριστεῖς αὐτές τίς ἀντιθέσεις καί νά τίς ἐκφράσεις πολιτικά, πρέπει νά δύνασαι νά ἐπεξεργαστεῖς τά πράγματα πέρα ἀπό τή διαμαρτυρία, σέ ἕνα συνεκτικό πολιτικό σχέδιο μέ ἰδεολογική ἡγεμονία.

Πράγματι, οἱ νέοι δικηγόροι καί ἀρχιτέκτονες πού δουλεύουν γιά 700 εὐρώ 10 ὥρες τή μέρα καί σέ αὐτές, ἐνδεχομένως καί στίς ἐπόμενες, ἐκλογές θά ψηφίσουν ΣΥΡΙΖΑ καί καλά θά κάνουν. Ἐπειδή δουλεύουν ὅμως στό δικηγορικό καί τό ἀρχιτεκτονικό γραφεῖο ἀνθρώπων πού δέν εἶναι μεγαλοτραπεζίτες ἀλλά μικρομεσαῖοι, ψηφοφόροι ἐπίσης τοῦ ΣΥΡΙΖΑ, αὐτό τό κόμμα κάτι πρέπει νά τοῦς πεῖ, κάτι πέρα ἀπό τό «διεκδικῆστε κατώτατο μισθό 1.000 εὐρώ καί κάπως ἔτσι θά εἴμαστε ὄλοι εὐχαριστημένοι». Καλοτάξιδο τό νέο ἀφεντικό, καί ἐλπίζουμε νά μᾶς ἐκπλήξει εὐχάριστα.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

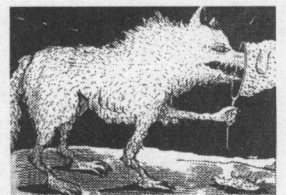

Ὁ κομπάρσος

«Σεμνά καί ταπεινά». Ὁ πρωθυπουργός ἔχει κερδίσει δύο ἐκλογές μέ τό ἴδιο σλόγκαν, κι ἔχει πρωταγωνιστήσῃ τέσσερα χρόνια τώρα στό ἴδιο σήριαλ. Ἀρκοῦσε, ὡστόσο, ἕνας γενικός γραμματέας ὑπουργεῖου, ἕνας «κομπάρσος», γιά νά «κάψῃ» αὐτό τό σλόγκαν ὀριστικά, καί τό ἠθικοπλαστικό σήριαλ νά πάρῃ τή κάτω βόλτα ἴτσι εἶναι. Στήν πολιτική ὑπάρχουν καί ἀτυχήματα. Ἡ «βουτιά στόν ἀκάλυπτο» πού ἔκανε ἕνας λαϊκός κομματάρχης τῆς Δεξιᾶς ἦταν ἀρκετή γιά νά ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ θεωρία τοῦ ντόμινο. Ὁ πρωταγωνιστής τοῦ σήριαλ ἄρχισε νά βρίσκεται κι αὐτός σέ ἐλεύθερη πτώση. Μερικές φορές, ἡ συνέχεια τοῦ σήριαλ ἐξαρτᾶται περισσότερο ἀπό τούς κομπάρσους παρά ἀπό τούς πρωταγωνιστές. Κι ὅταν ἕνας κομπάρσος ἀποφασίζει πῶς θά διεκδικήσῃ μιᾶ πιά ἐντυπωσιακή «ἐξόδο» ἀπό τόν πρωταγωνιστή, τότε τό ἔργο ἀρχίζει καί ἔχει προβλήματα.

Στό σήριαλ «Σεμνά καί Ταπεινά», τήν ὑπόθεση, ὡς τώρα, τήν ξέραμε ὅλοι: «κουμπάροι», ὑποκλοπές, πράκτορες πού ἀπαγάγουν Πακιστανούς, τραπεζίτες, δομημένα ὁμόλογα, φωτιές κλπ. Τά τελευταῖα ἐπεισόδια, ὅμως, μέ τόν κομπάρσο «Ζαχόπουλο», γενικό γραμματέα τοῦ ΥΠΠΟ, ἔγιναν ἀνάρπαστα. Ἐδῶ καί ἐνάμιση μήνα, ἡ τηλεθέαση καί οἱ ἐφημερίδες ἀνέβασαν τό «Σεμνά καί ταπεινά» στά ὕψη, ἀκριβῶς γιατί ἡ «παραγωγή» φρόντισε νά συμπεριλάβῃ στό σενάριο, αὐτό πού πραγματικά ἔλειπε: σέξ, ψέματα καί βιντεοταινίες. Διακριτικά ἐπίσης προστέθηκαν κι ἄλλοι κομπάρσοι πού ἐν χορῶ ἀπαγγέλλουν τό καθαρτήριο μήνυμα: «ὄλα στό φῶς»! Ἀπ' ὅτι φαίνεται, ὡστόσο, αὐτό τό σύνθημα κατέληξε πολύ γρήγορα νά σημαίνει «ὄλα στό ἀρχεῖο», ὅποτε καί τό σήριαλ ἀρχίζει πλέον καί παίρνει μιᾶ κάπως ἰδιάζουσα τροπή. Ἐκεῖ πού οἱ πολίτες παρακολουθοῦσαν τά ἐπεισόδια, τώρα θά πρέπει νά ἀποφασίσουν, τί σχέση ἔχει ὁ πρωταγωνιστής μέ τούς κομπάρσους καί κυρίως ἂν ὁ πρωταγωνιστής ἐξακολουθεῖ νά μοιάζει μέ πολιτικό ἡγέτη ἢ ἔχει μεταβληθεῖ σέ δικαστικό κλητήρα πού παραπέμπει τά σκάνδαλα τῶν κομπάρσων του στό δικαιοσύνη. Γιά πρώτη φορά, τό σήριαλ δείχνει νά ἔχει ἕνα πρόβλημα, πού δέν ἀφορᾶ πλέον τήν ἴδια τήν παραγωγή ἀλλά τή σχέση τοῦ κοινῶ μέ τόν πρωταγωνιστή. Ἐκεῖ συνήθως οἱ ρόλοι συγχέονται, ἡ πλοκή δυσκολεύει καί τά σήριαλ κόβονται.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

ΤΟ ΒΑΡΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

του Δημήτρη Ι. Κυρτάτα

Τά πανεπιστήμια αντιμετωπίζουν σήμερα στην Ελλάδα σοβαρότατα και δυσεπίλυτα προβλήματα. Οί πάντες αντιλαμβάνονται ότι κάτι πηγαίνει στραβά και ότι δεν διαφαίνεται στον ορίζοντα σαφής προοπτική για καλύτερο μέλλον. Πολλοί κάνουν λόγο για άπαξίωση των πανεπιστημίων, των πανεπιστημιακών και των υπηρεσιών που προσφέρουν, δηλαδή πρωτίστως των πτυχίων, αφήνοντας απέξω μόνο θύλακες κάποιας υψηλής ποιότητας. Τό δυστύχημα είναι ότι όσοι ασχολούνται με την ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα εξακολουθούν να αναζητούν τους όρους και τις προϋποθέσεις ενός παραγωγικού διαλόγου. Η αναζήτηση αυτή δεν έχει ακόμα αποδώσει καρπούς.

Η καταλληλότερη στιγμή για να πραγματοποιηθεί μία παραγωγική συζήτηση ήταν ασφαλώς πέρισι, την εποχή που η κυβέρνηση προσπαθούσε να επιβάλει αλλαγές στη λειτουργία των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Αλλά δεν αξιοποιήθηκε. Η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας θεώρησε ότι τό πρωτεῦον ζήτημα ήταν μία αξιολόγηση των ιδρυμάτων με τεχνικό και ποσοτικό χαρακτήρα, καθώς και η καθιέρωση ενός δεομεντικού και άκαμπτου τετραετοῦς προγραμματισμοῦ. Η συνδικαλιστική ηγεσία των πανεπιστημιακών και των φοιτητικῶν συλλόγων ἀντέδρασε βίαια, υποστηρίζοντας ότι οί νέες ρυθμίσεις ήταν καταστροφικές. Ζητούσε την απόσυρσή τους, χωρίς ωστόσο να προτείνει οὔσιαστικές και συγκεκριμένες αλλαγές.

Μέσα στή σύγκρουση αυτή κανείς δεν φαίνεται να πρόσεξε μία μικρή λεπτομέρεια. Η, αν την πρόσεξε, είτε δεν θέλησε είτε δεν μπόρεσε να αναδείξει τή σημασία της. Καί οί δύο πλευρές, τόσο η πολιτική ηγεσία του Υπουργείου όσο και η συνδικαλιστική ηγεσία πανεπιστημιακών και φοιτητῶν, ισχυρίζονταν ότι υπερασπιζονται, με τόν τρόπο τους, τό δημόσιο πανεπιστήμιο. Αλλά τό δημόσιο πανεπιστήμιο στήν Ελλάδα σήμερα είναι τό ζητούμενο, ὄχι τό δεδομένο που χρειάζεται περαιτέρω παρεμβατικές ρυθμίσεις ἢ ἀπλή υπεράσπιση. Στήν πραγματικότητα δεν υπάρχει δημόσιο πανεπιστήμιο: υπάρχουν κρατικές υπηρεσίες, ὅπως οί τοπικές ΔΟΥ, που προσφέρουν εκπαιδευτικό ἔργο. Τά ἑλληνικά πανεπιστήμια δεν είναι δημόσια αλλά κρατικά. Η διαφορά ανάμεσα στίς ἔννοιες αυτές μορρεί να φανεί αρκετά καθαρά μέσα από δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Παράδειγμα πρώτο: Έχει δικαίωμα ἕνα ανώτατο εκπαιδευτικό ἴδρυμα να προσλαμβάνει νέο διδακτικό προσωπικό; Προφανῶς ναί. Πρίν φτάσει ωστόσο ἡ ὠρα τῆς ακαδημαϊκῆς κρίσης, πρέπει πρώτα να προκηρυχτεῖ μία θέση. Από τυπική ἄποψη τά πράγματα είναι (ἢ μάλλον ήταν πρίν από τήν ψήφιση του νέου νόμου) ἀπλά. (Σήμερα δεν είναι ἀπλά οὔτε από τυπική ἄποψη.) Τά τμήματα καλοῦνταν να υποβάλουν προτάσεις, ἢ Σύγκλητος κάθε πανεπιστημίου τίς προωθοῦσε στό Υπουργεῖο Παιδείας καί τό Υπουργεῖο, μετά από εὔλογο χρονικό διάστημα (ένος περίπου ἔτους), ἀνακοίνωνε τίς ἀποφάσεις του για τόν ἀριθμό των νέων προκηρῦξεων που προβλέπονταν. Τί ακριβῶς μεσολαβοῦσε ανάμεσα στα αἰτήματα των πανεπιστημίων καί τήν ἀπόφαση του Υπουργείου Παιδείας δεν ήταν ποτέ ἀπολύτως σαφές. Προφανῶς ἕπρηχε συνεργασία με τό Υπουργεῖο Οικονομικῶν ὥστε να προσδιοριστεῖ τό ὕψος των διαθέσιμων κονδυλίων, στό πλαίσιο κάθε συγκεκριμένου, ἐτήσιου κρατικοῦ προῦπολογισμοῦ. Πέραν αὐτῆς;

Κυκλοφορεῖ ἡ φήμη ἐδῶ καί ἀρκετά χρόνια (ὀρισμένοι ισχυρίζονται ότι ἔχουν δεῖ σχετικά ἔγγραφα) για τήν ὑπαρξη ἑνός ἀλγόριθμου (κάτι σάν τόν μαθηματικό τύπο του ΥΠΕΧΩΔΕ). Για τήν ὑλοποίησή του ἔπρηπε πρώτα να ἀγνοηθοῦν τά συγκεκριμένα αἰτήματα των πανεπιστημίων. Οί αἰτιολογήσεις καί οί ἐπεξηγήσεις των τμημάτων ἀπλῶς δεν λαμβάνονταν ὑπόψη. Δεύτερον, με βάση τό συνολικό ποσό των διαθέσιμων πιστώσεων, τόν ἀριθμό των μελῶν διδακτικοῦ προσωπικοῦ κάθε ιδρυματος καί κάθε τμήματος, τόν ἀριθμό των φοιτητῶν τους καί ἄλλους (ἀγνωστους στους πολλούς) παράγοντες ἀποφασίζοταν ἀπό τό Υπουργεῖο Παιδείας ὁ ἀριθμός των νέων προκηρῦξεων. Ὁ ἀλγόριθμος αὐτός προέβλεπε ἀνάπτυξη ἕως ὅτου κάθε τμήμα φθάσει ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό μελῶν διδακτικοῦ προσωπικοῦ. Από τόν ἀριθμό αὐτό καί πάνω, τά δεδομένα τροποποιούνταν καί μαζί τό ἀποτέλεσμα.

Η μέθοδος αὐτή θά πρέπει να ἐπινοήθηκε στό Υπουργεῖο Παιδείας διότι δεν ἔγινε γι' αὐτήν δημόσιος διάλογος καί διότι τά πανεπιστήμια δεν κλήθηκαν να ἐκφράσουν γνώμη. Ὡστόσο, μολοντί κάπως τεχνοκρατικό, τό σύστημα ήταν ἀντικειμενικό καί ἀδιάβλητο. Τουλάχιστον στή θεωρία. Ὡταν ωστόσο τό

Υπουργείο ανακοίνωνε κάθε χρόνο τις αποφάσεις του αρχίζαν οι εκπλήξεις.

Αϊφνης, σύμφωνα με τόν αλγόριθμο, σέ ένα μικρό και νέο τμήμα αναλογοῦσαν δύο νέες θέσεις ετησίως – έως ότου μεγαλώσει. Μέ βάση τήν πληροφορία αυτή, τό τμήμα έκανε τόν προγραμματισμό του για τά επόμενα, ως ποῦμε, πέντε χρόνια. Ἀπρόσμενα και άνατιολόγητα, αντί για δύο θέσεις, έπαιρνε μία. Τήν επόμενο χρόνο τό ίδιο. Ὑστερα καμία. Ἀρχισε να διαμαρτύρεται. Ὅταν αντιλαμβανόταν ότι για τρίτη χρονιά δέν προβλέπονταν για αυτό νέες προκηρύξεις ξεσηκωνόταν. Δήλωνε ότι άδυνατοῦσε να καλύψει τίς ανάγκες τοῦ εκπαιδευτικοῦ του προγράμματος. Διαπίστωνε μάλιστα ότι άλλα τμήματα, ίδιας ηλικίας και μεγέθους, είχαν πάρει θέσεις, και μάλιστα περισσότερες από όσες προέβλεπε ο αλγόριθμος. Ἀπευθυνόταν στον πρύτανη. Αὐτός έδειχνε κατανόηση και καλή διάθεση αλλά δήλωνε, φυσικά, άναρμόδιος. Οι νέες θέσεις είχαν αποφασιστεί στο Ὑπουργείο Παιδείας, και μάλιστα κατανεμημένες στα διάφορα τμήματα. Τό τμήμα ζητούσε ακρόαση από τόν ὑπουργό. Ὁ ὑπουργός δέν άπαντοῦσε. Τί να πει; Ἐπειτα από μερικούς μήνες, τύχαινε καμία φορά τό τμήμα πού είχε διαμαρτυρηθεί να πληροφορηθεί ότι βρέθηκε μία θέση και τοῦ παραχωρεῖται. Ποῦ βρέθηκε; Καμία άπάντηση. Ἐπρεπε να είναι πολύ εύχαριστημένο και να σταματήσει τίς διαμαρτυρίες και τίς απειλές. Για άλλα τμήματα δέν είχαν βρεθεί τέτοιες θέσεις.

Τό τμήμα δέν μάθαινε ποτέ τή διαδικασία πού είχε οδηγήσει στα συγκεκριμένα αποτελέσματα και αρχίζε τίς υποθέσεις. Ὅφειλε να κάνει υποθέσεις ώστε να αντιδράσει αποτελεσματικά και τήν επόμενη χρονιά. Πῶς ήταν δυνατόν να γνωρίζει ένα Ὑπουργείο τίς ανάγκες όχι μόνο κάθε ιδρύματος, αλλά κάθε μεμονωμένου τμήματος σέ ολόκληρη τήν επικράτεια; Ποιός τό πληροφοροῦσε; Ποιός καθόριζε τίς προτεραιότητες; Μέ ποιά κριτήρια; Πῶς ήταν δυνατόν να κατανέμονται οι θέσεις, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τά αιτήματα τῶν τμημάτων αλλά και χωρίς να τηρεῖται κάποιος αντικειμενικός αλγόριθμος; Διέθετε άραγε τό Ὑπουργείο μηχανισμό συγκέντρωσης πληροφοριῶν τόν οποίο αξιοποιούσε; Συνομιλοῦσε διακριτικά μέ τήν πρυτανεία ή άλλες προσωπικότητες κάθε ιδρύματος; Ὁ προβληματισμός συνεχίζεται σήμερα έντονότερος, εφόσον τό συγκεκριμένο περιστατικό συνέβη μετά τήν ψήφιση τοῦ νέου νόμου πού προβλέπει τετραετείς προγραμματισμούς και δεσμεύσεις. Δηλαδή, τό καλοκαίρι τοῦ 2007.

ΣΧΟΛ

Σύμφωνα μέ ένα προεδρικό διάταγμα τοῦ 1980, τό οποίο ισχύει ακόμα παρά τό πλήθος τῶν μεταρρυθμίσεων, πολλά πανεπιστήμια έχουν τή δυνατότητα να προσλαμβάνουν ως διδακτικό προσωπικό συμβασιούχους, πού δέν έντάσσονται σέ οργανικές θέσεις. Ἡ διαδικασία επιλογῆς τους είναι σχετικά άπλή και τό σύ-

στημα εύελικτο. Ἡ ιδέα είναι (ή, μάλλον, ήταν) άριστή. Ἐδινε τή δυνατότητα σέ νέους επιστήμονες να άποκτήσουν διδακτική εμπειρία, στα πανεπιστημιακά τμήματα να καλύψουν έκτακτες και εύκαιριακές ανάγκες, στα προγράμματα σπουδῶν να εμπλουτιστοῦν μέ νέα αντικείμενα. Προωθοῦσε επίσης μία σχετική κινητικότητα ανάμεσα στα άνώτατα ιδρύματα, εφόσον πολλοί νέοι επιστήμονες προσλαμβάνονταν τότε από ένα και πότε από άλλο.

Ὅπως θεβαίως συμβαίνει συχνά, ο θεσμός αὐτός, πολλές φορές, δέν ὑπηρετήσε τίς ανάγκες για τίς οποίες δημιουργήθηκε. Ἀπό έλλειψη οργανικῶν θέσεων, και μέσα στην άπελπισία τους, πολλά τμήματα προσέλαβαν και προσλαμβάνουν συμβασιούχους για να καλύψουν πάγιες και διαρκείς ανάγκες. Δημιουργεῖται έτσι ένας παράλληλος θεσμός, σύμφωνα μέ τόν οποίο για τήν προσφορά τοῦ ίδιου έργου, διάφοροι επιστήμονες δέν ὑπηρετοῦν σέ οργανικές θέσεις, δέν έχουν δικαιώματα εξέλιξης, δέν συμμετέχουν στις Γενικές Συνελεύσεις, αναμένουν άναεώσεις τῶν συμβάσεών τους κάθε εξάμηνο, παραμένουν σέ απόλυτη εξάρτηση από συναδέλφους τους και άμείδονται άναξιοπρεπῶς.

Τό μεγαλύτερο πρόβλημα βρίσκεται πάντως άλλοῦ. Τά πανεπιστήμια πληροφοροῦνται κάθε χρόνο τό ὕψος τῶν πιστώσεων πού μποροῦν να αξιοποιήσουν για τήν πρόσληψη συμβασιούχων τόν Νοέμβριο. Τά μαθήματα ὥστόσο αρχίζουν είτε στο τέλος τοῦ Σεπτεμβρίου, είτε στην αρχή τοῦ Ὀκτωβρίου. Ἐτσι, όταν πλέον τά τμήματα γνωρίζουν τόν αριθμό τῶν επιστημόνων πού μποροῦν να προσλάβουν είναι πολύ άργά. Ἐχουν καταρτίσει τό πρόγραμμα μαθημάτων πολλούς μήνες ωρίτερα και έχουν δώσει έντολή διδασκαλία σέ ανθρώπους πού δέν έχουν ακόμα ὑπογράψει καμία σύμβαση. Ἡ διαδικασία αὐτή θεωρεῖται εύλογη, εφόσον επαναλαμβάνεται κάθε χρόνο. Προφανῶς, οι πάντες ενεργοῦν μέ βάση τά δεδομένα τοῦ προηγούμενου έτους.

Αϊφνης, τό Ὑπουργείο Παιδείας αποφασίζει έναν Νοέμβριο να κάνει δραστικές περικοπές στις πιστώσεις για τήν πρόσληψη συμβασιούχων – δίχως καμία προειδοποίηση και καμία αιτιολόγηση. Είναι ζήτημα οικονομίας. Τό πρόβλημα καλούνται να τό αντιμετωπίσουν τά διάφορα πανεπιστημιακά τμήματα μόνο τους. Αὐτά έχουν δύο επιλογές. Ἡ μία είναι να ζητήσουν συγγνώμη από ὀρισμένους νέους επιστήμονες στους οποίους έχουν δώσει έντολή διδασκαλία (τά κριτήρια μέ τά ὅποια θά τοῦς επιλέξουν είναι θεβαίως υποκειμενικά) και να τοῦς ἀπολύσουν. Δηλαδή, για τήν ακρίβεια, να μήν τοῦς προσλάβουν. Ὅτε έχουν άλλωστε τρόπο να τοῦς ἀποζημιώσουν για πανεπιστημιακές παραδόσεις και μετακινήσεις ενός ή δύο μηνῶν. Ὅτι έγινε, έγινε. Ἡ επιλογή αὐτή ὥστόσο άνατρεπει τό πρόγραμμα σπουδῶν. Διότι αφήνει έπιπλέον έκτεθειμένους και τοῦς φοιτητές πού παρακολούθησαν τά άκυρωμένα μαθήματα. Τόν Νοέμβριο είναι πλέον άργά να επιλέξουν οι φοιτητές αὐτοί άλλα μαθήματα. Ἀπομένει έτσι μία δεύτερη λύση.

Ὁ πρόεδρος τοῦ τμήματος καλεῖ τοῦς συμβασιούχους

διδάσκοντες και τους ανακοινώνει ότι, προκειμένου να τηρήσει το πρόγραμμα διδασκαλίας, είναι υποχρεωμένος να τους περικόψει τους, έτσι και αλλιώς, μικρούς μισθούς τους. Αυτοί τον κοιτάζουν με απορία. Ήξεραν ότι θα πάρουν ισχύο μισθό (καταβλητέο, συνήθως, μετά την ολοκλήρωση των υπηρεσιών τους - ενίοτε με έναν χρόνο καθυστέρηση), αλλά δεν μπορούσαν να φανταστούν ότι θα πληρωθούν με τα δύο τρίτα αυτού του μισθού ή με το ήμισυ, προσφέροντας τις ίδιες υπηρεσίες. Θεωρούν ότι πρόεδρος και το τμήμα δεν κάνουν καλά τη δουλειά τους. Διαμαρτύρονται αλλά υποκύπτουν. Τι να κάνουν; Ο πρόεδρος ανακοινώνει στο τμήμα ότι το πρόβλημα έχει επιλυθεί. Το πρόγραμμα διδασκαλίας διασώθηκε και θα διεξαχθεί κανονικά. Οι φοιτητές δεν θα χάσουν τα μαθήματά τους. Και η τιμή των νέων επιστημόνων; Έχει απλώς συρρικνωθεί.

Για όλες αυτές τις δυσλειτουργίες υπάρχει κυβερνητική απάντηση: Τα πάντα θα λυθούν από τον τετραετή προγραμματισμό. Λημονεί ωστόσο ο νομοθέτης ότι τα συγκεκριμένα προβλήματα δεν δημιουργήθηκαν από έλλειψη προγραμματισμού. Άλλωστε ο νέος νόμος δεσμεύει μόνο τα πανεπιστήμια, όχι την πολιτική ηγεσία. Αυτό είναι φυσικό. Ποιά κυβέρνηση μπορεί να προκαθορίσει τον προϋπολογισμό της επόμενης; Εδώ δεν μπορεί να δεσμεύσει ένας υπουργός τον διάδοχό του στην ίδια κυβέρνηση. Επιπλέον, ούδέποτε αυτοδεσμεύεται ένας Υπουργός Παιδείας, ακόμα όταν διατηρεί το χαρτοφυλάκιό του για αρκετά χρόνια. Πράγμα σπάνιο. Άδυναμία οιασδήποτε δέσμευσης επέδειξε ιδιαίτερος η υπουργός που εισηγήθηκε την καθιέρωση του τετραετούς προγραμματισμού. Μετά την ψήφισή του.

ΣΩΣΑ

Παράδειγμα δεύτερο: Έχει δικαίωμα ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα να προσλαμβάνει διοικητικούς υπαλλήλους; Έχει δικαίωμα να προχωρήσει σε συμβάσεις για την παροχή πρόσθετης ασφαλιστικής κάλυψης του προσωπικού του (διδασκτικού και διοικητικού), εάν θεωρεί την υπάρχουσα περίθαλψη μη ικανοποιητική; Έχει δικαίωμα να δίνει υποτροφίες στους φερέλπιδες φοιτητές τους; Έχει δικαίωμα να αμείβει έναν υπάλληλό του για υπερωριακή απασχόληση; Τα συγκεκριμένα παραδείγματα δεν είναι υποθετικά. Βρίσκονται στο επίκεντρο μίας συζήτησης που τείνει να απορροφήσει όλο το δυναμισμό ενός ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος. Σιγά σιγά, όλων των πανεπιστημίων της χώρας.

Είναι προφανές ότι για να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα αυτά πρέπει να συνεκτιμηθούν πολλοί παράγοντες. Ένας βιβλιοθηκονόμος είναι άραγε σημαντικότερος από έναν παρασκευαστή; Είναι πράγματι αναγκαίο ένας πανεπιστημιακός υπάλληλος να καλύπτεται ασφαλιστικά για την επίσκεψή του σε γιατρό ή για την αγορά φαρμάκων όταν βρίσκεται έξω από το νομό που υπηρετεί; Μήπως αντί για πρόσθετη ασφάλιση θα έπρεπε να προβλέπεται ή δωρεάν μεταφορά του με ασθενοφόρο στην έδρα του, όταν ασθενεί εκτός νο-

μού; Μήπως αντί για υποτροφίες στους άριστους φοιτητές θα έπρεπε να παραδίδονται επιπλέον μαθήματα στους αδύνατους, ώστε να βελτιώσουν τις αποδόσεις τους; Τι είναι προτιμότερο; Η αμοιβή για υπερωριακή απασχόληση ενός υπαλλήλου ή η χορήγηση πρόσθετης άδειας διακοπών;

Ακόμα σημαντικότερος είναι ένας άλλος παράγοντας. Πού θα βρεθούν τα χρήματα για τις συγκεκριμένες δαπάνες; Θα ασκήσει πίεση το ίδρυμα στα αρμόδια υπουργεία; Η απάντηση είναι από χρόνια δεδομένη. Οι προϋπολογισμοί για την παιδεία διαρκώς συρρικνώνονται, ενώ ιδρύονται νέα πανεπιστήμια ανά την επικράτεια για να μοιραστούν από την ίδια πίτα. Θα αναζητήσει το ίδρυμα ευεργέτες και χορηγούς; Θα προβεί σε εράνους, θα επιβάλει διδάκτρα ή θα αξιοποιήσει ίδιους πόρους, δηλαδή χρήματα που συγκεντρώνει από την παροχή, κυρίως, ερευνητικών υπηρεσιών; Πολλά ιδρύματα επέλεγον αυτή την τελευταία λύση.

Καθοριστικότερος ωστόσο αποδεικνύεται ένας τρίτος παράγοντας, γύρω από τον οποίο εκτυλίσσεται σήμερα ένα δράμα με απρόβλεπτες συνέπειες. Ποιός είναι αρμόδιος για να λάβει τις συγκεκριμένες αποφάσεις; Ποιός είναι καλύτερα σε θέση να κρίνει τις προτεραιότητες και τις σκοπιμότητες των επιλογών; Το ίδιο το ίδρυμα με τα όργανα διοίκησης που προβλέπει ο νόμος ή το Υπουργείο Παιδείας πού το εποπτεύει;

Υπάρχουν επιχειρήματα και προς τις δύο κατευθύνσεις. Τα ιδρύματα γνωρίζουν λεπτομέρειες τις οποίες η πολιτική ηγεσία αγνοεί. Επιπλέον προσπαθούν να διαφοροποιηθούν από άλλα ιδρύματα, να αναδείξουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία τους, να καλύψουν κενά και να καταξιωθούν σε τομείς στους οποίους άλλα υστερούν. Η πολιτική ηγεσία πάλι έχει μια συνολική εικόνα της παιδείας και των αναγκών της κοινωνίας. Φροντίζει ώστε τα ιδρύματα να συμπληρώνουν το ένα το άλλο και να μην ανταγωνίζονται μεταξύ τους. Γνωρίζει άλλωστε τις προτεραιότητες της κυβερνητικής πολιτικής και τις γενικότερες άντοχές της οικονομίας. Επιπλέον, πού είναι και το σημαντικότερο, μπορεί να επανοηθεί αλγορίθμους. Οι αλγόριθμοι δεν λαμβάνουν υπόψη ποιότητες και προτεραιότητες αλλά έχουν την αξιοπιστία της αντικειμενικότητας. Αλλά θα τηρηθούν;

Αίφνης, τα πανεπιστήμια διαπιστώνουν ότι οι σημαντικότερες αποφάσεις δεν λαμβάνονται ούτε από τα αρμόδια όργανά τους, αλλά ούτε από το Υπουργείο Παιδείας. Η επιλογή για την πρόσληψη βιβλιοθηκονόμων, για την παροχή υποτροφιών, για την πρόσθετη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, για την υπερωριακή αμοιβή υπαλλήλων δεν έχει ανατεθεί στον πρύτανη, τη Σύγκλητο του ιδρύματος, τις εντεταλμένες του επιτροπές, τις Γενικές Συνελεύσεις των σχολών ή των τμημάτων. Αλλά δεν γίνεται και από τον υπουργό, τον υφυπουργό ή κάποιο ανώτατο όργανο έποπτείας, συγκροτημένο από την πολιτική ηγεσία του Υπουργείου Παιδείας. Όπως έχει πλέον καταστεί περίτρανα φανερό, αρμόδιος για να κρίνει τις προτεραιότητες των ιδρυμά-

των, τις έπιλογές του και τή σκοπιμότητα των δαπανών του, και μάλιστα αυτών που αξιοποιούν τά αποθεματικά πόρων που εξασφαλίζει με τήν παροχή έρευνητικών υπηρεσιών σέ μη κρατικούς φορείς, είναι ένας υπάλληλος. Τό εκπληκτικό είναι ότι δέν πρόκειται για υπάλληλο του Ύπουργείου Παιδείας (όπως φαίνεται ότι συμβαίνει για τήν πρόσληψη μελών διδακτικού προσωπικού), αλλά του Ύπουργείου Οικονομικών. Για τήν ακρίβεια, έναν από τους πολλούς οικονομικούς έπιθεωρητές που διαθέτει τό συγκεκριμένο Ύπουργείο.

Ο υπάλληλος αυτός δέν αναλαμβάνει να κρίνει εάν οι δαπάνες ενός ιδρύματος είναι νόμιμες, εάν εκδόθηκαν τά προβλεπόμενα παραστατικά, εάν υπάρχουν τά σχετικά τιμολόγια, εάν έγιναν δημόσιοι μειοδοτικοί διαγωνισμοί. Αυτά τά ελέγχουν όρκωτοί λογιστές και άλλα όργανα κάθε χρόνο. Αναλαμβάνει να κρίνει εάν, κατά τή γνώμη του, ήταν σωστό να προσληφθεί ένας υπάλληλος, να δοθούν ύποτροφίες, να ασφαλιστεί τό προσωπικό.

Ο έπιθεωρητής έχει αναλάβει να αποφανθεί μόνος τους. Εάν εγκρίνει τις ένεργειες ενός πανεπιστημίου, έχει καλώς. Εάν δέν τις εγκρίνει, αποστέλλει σημειώματα στους καθηγητές που έτυχε να υπηρετήσουν κάποια στιγμή σέ ένα διοικητικό όργανο του ιδρύματος και τους ζητά να καταβάλουν από τήν προσωπική τους περιουσία, μέσα σέ δύο ήμερες, τά χρήματα που δαπάνησε τό ίδρυμα, για σκοπούς που δέν αναγνωρίζει ο ίδιος ως όρθους. Τά ποσά που καταλογίζει μπορούν να είναι από ένα ευρώ έως πολλά έκατομμύρια ευρώ. Η περίοδος τήν όποία έχει δικαίωμα να ελέγξει είναι ένα, δέκα ή περισσότερα έτη. Οι έλεγχοι τους όποιους καλείται να διενεργήσει άφορούν κάθε είδους δαπάνη. Εάν οι καθηγητές δέν συμμορφωθούν, ένημερώνει τις οικείες ΔΟΥ ώστε τήν είσπραξη των ποσών να αναλάβει πλέον ή Έφορία τους.

Προφανώς, οι καθηγητές άρνούνται να καταβάλουν από τήν περιουσία τους δαπάνες που έκανε τό ίδρυμα και ενίστανται. Αλλά δέν μπορούν να καταφύγουν στα πανεπιστημιακά όργανα. Ο πρύτανης δέν αναμειγνύεται σέ τέτοιες προσωπικές (όπως τις όρίζει ο νόμος) ύποθέσεις. Ούτε ή Σύγκλητος. (Ίσως για να μήν δημοσιοποιηθούν προσωπικά δεδομένα). Ο ύπουργός Παιδείας δηλώνει αναρμοδιότητα. Τά ποινικά δικαστήρια δέν αναλαμβάνουν να εκδικάσουν τις ένστάσεις τους. Τό μόνο όργανο στο όποιο μπορούν να άσκήσουν έφεση είναι τό Έλεγκτικό Συνέδριο του Ύπουργείου Οικονομικών, ένα όργανο που δέν σχετίζεται με τό Ύπουργείο Παιδείας και δέν έχει καμία άλλη σχέση με τήν παιδεία. Τό όργανο αυτό δέν προσκαλεί μάρτυρες ικανούς να όμιλήσουν για τήν εκπαίδευση, τήν έρευνα ή τήν ανάπτυξη των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Δέν συνομιλεί με τους ύποδίκους. Δέχεται ύπομνήματα και άποσύρεται για να άποφανθεί.

Οι έγκαλούμενοι καθηγητές αναστατώνονται. Προσφεύγουν σέ δικηγόρους και καταθέτουν εκθέσεις πεπραγμένων για ύποθέσεις που είχαν άπασχολήσει τις

έπιτροπές στις όποιες συμμετείχαν πριν από δέκα ή περισσότερα χρόνια. Έξηγούν ότι είχαν εφαρμόσει συλλογικές αποφάσεις ανώτερου όργάνου, δηλαδή τής Σύγκλητου. "Ότι τά κονδύλια για τά όποια έγκαλούνται προέρχονταν από τά αποθεματικά των ειδικών λογαριασμών, τά όποια δημιουργήθηκαν για τις λειτουργικές άνάγκες των ιδρυμάτων. Ύπενθυμίζουν ότι για τή χρηστή τους διαχείριση έχουν γίνει έτήσιοι έλεγχοι οι όποιοι δέν διαπίστωσαν κάτι έπιλήψιμο. "Ότι κάθε χρόνο ύποβάλλονταν άπολογισμοί τόσο στο Ύπουργείο Παιδείας, όσο και στο Ύπουργείο Οικονομικών, χωρίς να έχει ποτέ διατυπωθεί αντίρρηση. Οι ένστάσεις τους άπορρίπτονται διότι τό πρόβλημα δέν βρίσκεται στη νομιμότητα των ένεργειών τους, αλλά στη σκοπιμότητα των έπιλογών τους. Δέν έχουν καταχραστεί χρήματα, δέν έχουν χάσει τιμολόγια, δέν έχουν παρακάμψει τή νομοθεσία περί προσλήψεων. Έχουν εκτιμήσει με λανθασμένο τρόπο τις άνάγκες του ιδρύματος που υπηρετούν. Τό μόνο που μπορούν να κάνουν είναι να ζητήσουν τήν άναστολή εκτέλεσης τής άπόφασης έως τήν εκδίκαση τής ύπόθεσης. Οι αιτήσεις για άναστολή γίνονται δεκτές. Οι περιουσίες τους δέν κινδυνεύουν άμεσα.

ΣΩΣ

Η Σύγκλητος του ιδρύματος θεωρεί τήν ύπόθεση σοβαρή. Ένημερώνει τά άλλα ιδρύματα. Η Σύνοδος όλων των πρυτάνεων άπευθύνεται θορυβήμένη στον πρωθυπουργό και τους άρμόδιους ύπουργούς, έπισημαίνοντας ότι οι ένεργειες του έπιθεωρητή άποτελούν άνοιχτή άπειλή για τή λειτουργία όλων των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Επιτέλους οι ύπουργοί αντίλαμβάνονται ότι ύπάρχει κάποιο πρόβλημα. Τόν Ιούνιο του 2007 νομοθετούν ξανά και έπεξηγούν ότι άρμόδια να άποφασίζουν για τή σκοπιμότητα των συγκεκριμένων δαπανών είναι μόνο τά όργανα διοίκησης και διαχείρισης κάθε ανώτατου εκπαιδευτικού ιδρύματος.

Τό ίδρυμα έφησυχάζει και αισιοδοξεί. Τά πράγματα ίσως πάρουν καλό όδρομο. Αλλά ο τοπικός εισαγγελέας έπαγρυπνει. Πληροφορείται τήν ύπόθεση και άρχίζει να άναζητά ποινικές ευθύνες. Παραπέμπει καθηγητές σέ δίκη για κακούργημα, καθώς τά άμφισβητούμενα ποσά είναι πολλά έκατομμύρια ευρώ. Νέες προσφυγές σέ δικηγορικά γραφεία, νέα ύπομνήματα. Τουλάχιστον αυτό θα είναι ένα κανονικό δικαστήριο. Θα συζητήσει επί τής ουσίας - όταν έρθει ή ώρα τής συζήτησης, ένα ή δύο χρόνια άργότερα. Τόν Ιανουάριο του 2008 εκδικάστηκε, για παράδειγμα, μία από τις πολλές παρόμοιες ύποθέσεις. Μετά από πολλές άναβολές (και τά αντίστοιχα έξοδα), ή τακτική δικαιοσύνη άθώωσε τους καθηγητές. Τό δικαστήριο άποφάνθηκε ότι ή παροχή ύποτροφιών σέ φοιτητές με διαφανείς διαδικασίες και μετά από πρόταση των αντίστοιχων τμημάτων δέν συνιστούσε άπιστία. Άλλοι άνακριτές ώστόσο συνεχίζουν να έρευνούν και να άσκούν ποινικές διώξεις σέ άλλους καθηγητές. Ένδέχεται ή πρόσληψη

πανεπιστημιακών υπαλλήλων με νόμιμες διαδικασίες να συνιστά ποινικό αδίκημα. Η άθωότητα κάθε καθηγητή πρέπει να αποδεικνύεται, δεν μπορεί να εκλαμβάνεται ως δεδομένη.

Στό μεταξύ γίνεται γνωστό στους δημοσιογράφους ότι δεκάδες καθηγητές κατηγορούνται για κακούργημα. Ο έγκριτος Τύπος δημοσιεύει ολοσέλιδα άρθρα με τίτλο «Τά Ζωνιανά των ΑΕΙ». Η πρόσληψη υπαλλήλων και η πρόσθετη ιατροφαρμακευτική ασφάλιση εκλαμβάνονται ως η άλλη όψη της διαφθοράς. Οι αποφάσεις των Συγκλήτων παραβάλλονται με παράνομες χασισοφυτείες. Οι καθηγητές είναι υπόλογοι πλέον και προς την κοινωνία, τους φοιτητές τους, τους γονείς των φοιτητών τους, τά δικά τους παιδιά και τίσ συζύγους τους.

Κάποτε (άφου έχουν ήδη περάσει χρόνια ταλαιπωρίας), τόν Δεκέμβριο του 2007, εκδικάζεται μία από τίσ πολλές υποθέσεις πού εκκρεμοῦν στό Έλεγκτικό Συνέδριο. Στό ιδιότυπο αυτό δικαστήριο (πού δέν καλεί μάρτυρες και πού δέν συνομιλεί μέ τούς υπόδικους) παρίσταται ο ὑπουργός Οικονομικῶν διά τοῦ εκπροσώπου του. Στή σχετική ἐρώτηση τοῦ προέδρου, ο ὑπουργός ἀποφαίνεται ὅτι οἱ καθηγητές πρέπει νά καταδικαστοῦν. Δέν ἐξηγεῖ γιατί. Δέν δίνει καμία διευκρίνιση. Γιά μία και μόνη περίπτωση αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά διατυπώσῃ τό σκεπτικό του. Οἱ καθηγητές ἔχουν ὑπογράψῃ συμβάσεις γιά τήν πρόσληψη υπαλλήλων πού ὑπηρετοῦν τό Πανεπιστήμιο, ὄχι τήν ἐπιτροπή πού διαχειρίζεται τούς ἴδιους πόρους. Ἄγνοεῖ ἄραγε ὁ ὑπουργός ὅτι ἡ ἐπιτροπή αὐτή δημιουργήθηκε γιά νά ὑπηρετήσῃ τό πανεπιστήμιο και ὄχι τόν ἑαυτό της; Ὁ ὑπουργός Οικονομικῶν ἔχει πάντως ξεχάσει τά πάντα. Δέν ἀναγνωρίζει τό νόμο πού εισηγήθηκε πρὶν ἀπό μερικoὺς μῆνες μαζί μέ τόν Ὑπουργό Παιδείας, οὔτε τίσ δεσμεύσεις πού εἶχε ἀναλάβῃ ἀπέναντι στοὺς πρυτάνεις. Τό μόνο πού θυμᾶται εἶναι ἡ ἐνοχή τῶν καθηγητῶν. Ἡ ἀπόφαση ἀναμένεται νά ἐκδοθεῖ μετά ἀπό ἕξι περίπου μῆνες. Στό μεταξύ διενεργοῦνται νέοι ἔλεγχοι ἀπό ἄλλους ἐπιθεωρητές.

Τά πανεπιστήμια βρίσκονται σέ ἀπορία. Ὅλα πλέον τά πανεπιστήμια. Ὑπάρχει σκοπιμότητα; Ἐχει γίνει κάποιο λάθος; Ὁ πρύτανης τοῦ πανεπιστημίου τό ὁποῖο βρίσκεται στό ἐπίκεντρο τοῦ προβλήματος ζητᾷ νέα ἀκρόαση ἀπό τόν Ὑπουργό Παιδείας. Αὐτός ἀρνεῖται νά τόν δεχτεῖ και τόν παραπέμπει στόν ὑφυπουργό του. Ὁ Ὑφυπουργός δηλώνει ἀναρμόδιος και τόν παραπέμπει στό ὑπουργεῖο Οικονομικῶν. Ἐπιτέλους, μέ τήν ἀπειλή ὅτι τό ἴδρυμα θά διακόψῃ τή λειτουργία του, ὁ ὑφυπουργός Οικονομικῶν τόν δέχεται. Δείχνει κατανόηση και συμφωνεῖ νά ἀνασταλοῦν οἱ νέοι ἔλεγχοι. Ὅσο γιά τούς προηγούμενους δέν μπορεῖ νά κάνει τίποτε, διότι ἡ ὑπόθεση βρίσκεται στό χέρι τῆς ἀνεξάρτητης δικαιοσύνης (πού στή συγκεκριμένη περίπτωση συμβαίνει νά εἶναι ἕνα ὄργανο τοῦ Ὑπουργείου του).

Στό μεταξύ δέν τηρεῖται οὔτε ἡ νέα του ὑπόσχεσή του. Θυροκολλοῦνται νέες καταλογιστικές πράξεις γιά παρόμοιες υποθέσεις πού φθάνουν τά πολλά ἑκατομ-

μύρια εὐρώ. Ἐγκαλοῦνται ἄλλοι καθηγητές. Οἱ υπόλογοι εἶναι πλέον δεκάδες. Ὅσοι ἔτυχε κάποια στιγμή νά ὑπηρετήσουν ἄμισθοι σέ πανεπιστημιακά ὄργανα. Ἡ ἔρευνα ἐπεκτείνεται και στό πεπραγμένα τοῦ Τεχνικοῦ Συμβουλίου, στό ὁποῖο ἐπίσης προσφέρουν ἐθελοντική ἐργασία καθηγητές. Τό Τεχνικό Συμβούλιο ἐλέγχεται γιά πράξεις και παραλήψεις, μολονότι ἀπό τό νόμο ἔχει μόνο γνωμοδοτικές ἀρμοδιότητες και δέν ἔχει πάρῃ καμία ἀπόφαση σχετικά μέ τά κατασκευαστικά ἔργα τοῦ ιδρύματος. Ἡ ἐνδεχόμενη παρανομία του βρίσκεται στή γνώμη πού ἐξέφρασε – ἢ πού, ἐνδεχομένως, δέν ἐξέφρασε. Ὁ ἐπιθεωρητής ἀποφαίνεται ὅτι και ἐδῶ ὑπάρχουν παραβάσεις. Πρέπει νά γίνουν νέες προσφυγές στήν ἀνεξάρτητη δικαιοσύνη. Πάντα μέ ἀτομική εὐθύνη τῶν ἐγκαλουμένων.

Ἡ ιδιότυπη αὐτή ἀπονομή δικαιοσύνης παρουσιάζει ἐπίσης μεγάλο ἐνδιαφέρον. Ἐάν οἱ καθηγητές κριθοῦν ἔνοχοι, θά πληρώσουν ἐξ ἰδίων γιά δαπάνες πού ἐγίναν νομίμως ὑπέρ τοῦ ιδρύματος. Ὡστόσο, μολονότι διαπιστώνεται ἡ τέλεση ἐνός ἀδικήματος, τό συγκεκριμένο δικαστήριο δέν ἀναζητᾷ συνενόχους, οὔτε πρωταιτίους, οὔτε συνεχιστές. Ἀρκεῖται στόν δειγματοληπτικό ἔλεγχο τοῦ ἐπιθεωρητή. Ἐτοι καταδικάζει καθηγητές πού συναίνεσαν στή συνέχιση τῆς τέλεσης μιᾶς ἀξιόποινης πράξης, χωρίς νά ἐνδιαφέρεται γιά τόν χρόνο πού ἀποφασίστηκε ἡ τέλεσή της. Ἡ δικαιοσύνη ἀπονέμεται ἐπιλεκτικῶς και περιορίζεται σέ ὅσα διαπίστωσε ὁ ἐλεγκτής. Ἐάν ἡ ἀξιόποινη πράξη διαρκεῖ ἀκόμα και σήμερα, αὐτό δέν ἐνδιαφέρει τό συγκεκριμένο δικαστήριο. Θά ἐπιληφθεῖ μόνον ἐάν ὑπάρξουν νέες καταγγελίες. Ὁ προσδιορισμός τοῦ πρωταιτίου, ἀφήνει τή δικαιοσύνη αὐτή παγερά ἀδιάφορη.

ΣΟΦΑ

Τά συγκεκριμένα παραδείγματα εἶναι ἐπίσης ἐπιλεκτικά και δειγματοληπτικά. Ἐπλεσαν στήν ἀντίληψη ἐνός καθηγητή, καθώς αὐτός ἐκτελοῦσε τά καθήκοντα πού νόμιζε ὅτι τοῦ εἶχαν ἀνατεθεῖ. Μέσα ἀπό τήν πλοῦσια πείρα πού ἀπέκτησε, ἀντιλαμβάνεται τί σημαίνει δημόσιο πανεπιστήμιο. Ἀναρωτιέται τί λογῆς ἄνθρωποι θά δεχτοῦν νά ἀναλάβουν αὐριο τή διοίκησή του; Τί πρωτοβουλίες θά πάρουν; Πῶς θά προσελκύσουν νέους ἐπιστήμονες; Τί προγράμματα σπουδῶν θά καταρτίσουν; Ποιά ἀνάπτυξη θά προωθήσουν; Πῶς θά ἐπιλέξουν ἀνάμεσα σέ λογιστές και φύλακες ἐργαστηρίων; Τί κίνητρα θά δώσουν στό διοικητικό προσωπικό; Πῶς θά προκαλέσουν τό ἐνδιαφέρον τῶν φοιτητῶν γιά ἔρευνα;

Τελικῶς, θέτει στόν ἑαυτό του ἕνα δύσκολο ἐρώτημα: Πόσο δημόσιο πανεπιστήμιο, δηλαδή πόση κρατική ὑπηρεσία, πού ἀναλαμβάνει νά προσφέρει ἕνα δημόσιο ἀγαθό εἶναι σέ θέση νά σηκῶσει στοὺς ἴδιους του; Ἀπό τήν ἀπάντηση πού θά δώσει ἐνδέχεται νά κρίνονται πολλά. Ἐάν αὐτό τό κρατικό πανεπιστήμιο βουλιάζει ὁλοτέλα, σέ ποιά ἴδρυματα θά προσφύγουν αὐριο ὅσοι ἐπιθυμοῦν πτυχία ἀνώτατης ἐκπαίδευσης;

ΑΝΗΚΟΜΕΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ

του Γιάννη Μπαλαμπανίδη

Η περίοδος του ελληνικού «έκσυγχρονισμού» σηματοδεύτηκε από μία σειρά σημαντικές τομές στην πολιτική πράξη. Μία από τις κυριότερες ήταν η έξις: Τό εκσυγχρονιστικό ΠΑΣΟΚ, ως κυβέριση και αντιπαρατιθέμενο σέ κομδικές όψεις του ίδιου του παρελθόντος του, υιοθέτησε έναν απαρέγκλιτο φιλοευρωπαϊσμό και μία πολιτική έξομάλυνσης τής ελληνικής έξωτερικής πολιτικής, κυρίως ύφεσης στίς σχέσεις μέ τις γειτονικές χώρες. Ίδίως στίς έλληνοτουρκικές σχέσεις, τό νέο δόγμα ήταν η «ύπέριβαση τής κρίσης σύμφωνα μέ τις αρχές και τούς κανόνες τής διεθνούς κοινότητας», η έπιλογή ύπέρ μιας στενότερης συνεργασίας τής Τουρκίας μέ τούς ευρωπαϊκούς οργανισμούς –μιά Τουρκία όχι ισλαμιστική η έθνικιστική αλλά «πού συγκλίνει πρός τή Δύση». Κορυφαία στιγμή αυτής τής στρατηγικής ήταν η συνηγορία τής Ελλάδας στην ευρωπαϊκή προοπτική τής Τουρκίας, μέ καθοριστικότερο σημείο τήν Σύνοδο Κορυφής του Έλσίνκι (10 Δεκεμβρίου 1999), όπου έπισφραγίστηκε η στροφή, ενώ ταυτόχρονα έξασφαλιζόταν η ένταξη τής Κύπρου στην ΕΕ.

Η ύπεράσπιση τής θέσης ύπέρ τής ένταξης τής Τουρκίας στην ΕΕ ήταν σθεναρή, όχι μόνο ως αυτόνομη έθνική άποψη αλλά εύθυγραμμισμένη μέ τόν άξονα Γαλλίας (Σιράκ) και Γερμανίας (τότε υπό τόν σοσιαλδημοκράτη Σρέντερ), πού έξέφραζε παρόμοιες θέσεις, μέ περισσότερες έπιφυλάξεις είναι η άλήθεια. Ακόμη και όταν ο Βαλερί Ζισκάρ Ντ' Έσταίν, ως πρόεδρος τής Ευρωπαϊκής Διάσκεψης για τό σχεδιασμό του Ευρωσυντάγματος, ύποστήριξε ότι η Τουρκία δέν μπορεί να γίνει μέρος τής Ένωσης, καθότι μη χριστιανική, ο Σημίτης, προεδρεύων τότε του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, άντέτεινε ότι «θά άποτελούσε άρνητική έξέλιξη ο άποκλεισμός τής Τουρκίας, διότι αυτή η χώρα μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο μέ τήν Ευρώπη στην Μέση Άνατολή και τήν Κεντρική Άσία. Πρόκει-

ται για σημαντικό έταίρο [...] Για τήν πλειοψηφία του τουρκικού λαού είναι ξεκάθαρο ότι ο εκδημοκρατισμός και η οικονομική σταθερότητα είναι άπαραίτητα στοιχεία για τή μεταρρύθμιση τής χώρας [...] Για να έπιτευχθούν οι στόχοι αυτοί πρέπει να ύπάρξει σύγκρουση μέ τό πολιτικο-στρατιωτικό και οικονομικό κατεστημένο. Πρέπει να δωθει προσοχή στίς άντιδικίες πού ύπάρχουν άνάμεσα στους θεσμούς τής χώρας. Άλλά ο φιλο-ευρωπαϊκός προσανατολισμός τής Τουρκίας δέν θά πρέπει να άμφισβητηθεί» [συνέντευξη του Κ. Σημίτη στην γαλλική έφημερίδα Λέ Μόντ, 9 Ιανουαρίου 2003].

Τά χρόνια πέρασαν, τήν εκσυγχρονιστική ήγεμονία διαδέχθηκε η σεμνή και ταπεινή άποτελέματωση, χωρίς όμως να άμφισβητήσει αυτή τή βασική γραμμή τής έθνικής έξωτερικής πολιτικής. Ώσπου, πολύ πρόσφατα, ο ήγήτορας του εκσυγχρονισμού, σέ μία από τις σπάνιες πλέον δημόσιες παρεμβάσεις του, άνέκρουσε πρύμα –και μάλιστα μέ τόσο έντυπωσιακό τρόπο πού μόνο μούδιασμα και άμχανία προκάλεσε, ιδίως στό κόμμα του και τούς συνοδοιπόρους του, πολιτικούς και διανοούμενους. Μέ μία διάλεξη στό Διεθνές Κέντρο Διοίκησης και Έπιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Κέμπριτζ και άκολούθως ένα άρθρο στό Βήμα [17 Φεβρουαρίου 2008], ο πρώην πρωθυπουργός ύποστήριξε ότι «η ένταξη τής Τουρκίας [στην ΕΕ] δέν είναι πλέον πιθανή». Σύμφωνα μέ τήν έπιχειρηματολογία του, «η κοινή γνώμη τής ΕΕ θεωρεί τήν ένταξη ως δυσβάστακτη και επικίνδυνη έπιβάρυνση για τήν έσωτερική ζωή και τό μέλλον τής Ένωσης», καθώς «στην Τουρκία ύ-

1. Κ. Σημίτης, «Οι σχέσεις ΗΠΑ - Ελλάδας - Τουρκίας», Όμιλία σέ εκδήλωση του Έλληνοαμερικανικού Έπιμελητηρίου, 18 Ιουνίου 1993.

πάρχει σθεναρή ἀντίσταση στὴν ἀποδοχὴ τοῦ συνόλου τοῦ κοινοτικοῦ κεκτημένου», ἐνῶ «ἡ μεγάλη ἀπόσταση τῆς Τουρκίας ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ἀνάπτυξης τῆς ὑπόλοιπης Ἑνώσεως θὰ καταστήσει ἐξαιρετικά δύσκολη μιά κοινὴ προσπάθεια» ἀφοῦ «ἡ Τουρκία θὰ ἔχει σὲ λίγες δεκαετίες πληθυσμὸ ἑκατὸ ἑκατομμυρίων κατοίκων. Θὰ διεκδικεῖ τίς περισσότερες ψήφους στὸ Συμβούλιο καὶ τὸν μεγαλύτερο ἀριθμὸ εὐρωβουλευτῶν... θὰ ἀναδεικνύεται ὡς κλειδί τῶν ἐξελίξεων. Θὰ πρόκειται γιὰ μιά πορεία ἀντιφατικὴ σὲ σχέση μὲ τὴν ἀρχικὴ ἐπιδίωξη μᾶς σύγχρονης Εὐρώπης τῶν πῶ ἀνεπτυγμένων κρατῶν τοῦ κόσμου». Ὑπάρχει, ἐπομένως, ὁ κίνδυνος «μὲ τὴν ἔνταξη τῆς Τουρκίας [νά] ἐνισχυθεῖ ἡ ἐπιδίωξη ὀρισμένων κρατῶν-μελῶν νὰ ἀρκεστεῖ ἡ ἐνοποιητικὴ διαδικασία μὲ τὴ λειτουργία μᾶς κοινῆς ἀγορᾶς». Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα, ἡ Ἑλλάδα «δὲν πρέπει νὰ ἀπομονωθεῖ, δὲν πρέπει νὰ ἐπιμείνει μέχρι τέλους γιὰ τὴν ἔνταξη τῆς Τουρκίας παρόλο πού ἡ πλειοψηφία τῆς Ἑνώσεως ἔχει ταχθεῖ κατά», πρέπει δηλαδὴ νὰ προσχωρήσει στὴ θέση ὑπὲρ μᾶς «εἰδικῆς σχέσης» τῆς ΕΕ μὲ τὴν Τουρκία καὶ ἀπὸ αὐτὴν νὰ ἐξαρτήσῃ, στὸ ἐξῆς, τίς διαπραγματευτικὲς διαδικασίες μὲ τὴ γείτονα.

Ἡ παραπάνω ἐντυπωσιακὴ ἀλλαγὴ στάσης μοιάζει ἴσως λιγότερο κεραυνὸς ἐν αἰθήρῃ, ἂν σκεφτοῦμε ὅτι λίγα 24ωρα νωρίτερα, στὸ πλαίσιο τοῦ συνεδρίου τοῦ κυβερνῶντος γαλλικοῦ κόμματος, ὁ Νικολά Σαρκοζί καὶ ἡ Ἄνγκελα Μέρκελ εἶχαν ἐπανεπιβεβαιώσει τὴν κοινὴ –καὶ κατηγορηματικὴ πλέον– θέση τους ἐναντίον τῆς τουρκικῆς ἔνταξης. «Θέλω νὰ εἶμαι φίλος τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ δηλώνω ὅτι ἡ Τουρκία δὲν ἔχει θέση στὴν Εὐρώπη, πολὺ ἀπλὰ διότι ἐκτείνεται στὴ Μικρὰ Ἀσία, ἔλεγε ὁ πετὶ Νικολά. Πρὶν σκεφτοῦμε τὰ κράτη πού δὲν εἶναι στὴν Εὐρώπη, πρέπει νὰ σκεφτοῦμε τὰ κράτη πού ἀνήκουν ἤδη σὲ αὐτὴν. Ὅλα τὰ γειτονικά πρὸς τὴν Εὐρώπη κράτη δὲν ἔχουν προορισμὸ νὰ ἐνταχθοῦν στὴν ΕΕ. Ἄν διευρύνουμε τὴν ΕΕ ἐπ' ἀόριστον, τότε θὰ σκοτώσουμε τὴν πολιτικὴ Εὐρώπη». Ἀπὸ κοντὰ καὶ ἡ Ἄνγκελα, πρότεινε στὴν Τουρκία «μιά προνομιακὴ ἑταιρική σχέση καὶ ὄχι μιά ἰσοτίμη ἔνταξη».

Φαίνεται, λοιπόν, ὅτι ὁ Σημίτης, προσηλωμένος στὴν πρόοδός του στὸν κεντροευρωπαϊκὸ ἄξονα ἀλλὰ καὶ στὴν ρεαλιστικὴ προσέγγιση τῶν διεθνῶν σχέσεων, αἰφνιδίασε φίλους καὶ ἐχθρούς, κάνοντας ὅμως ἓνα βήμα πού «ἔπρεπε νὰ γίνει»: Εἰσηγήθηκε, πρῶτος αὐτὸς στὰ ἑλληνικά πράγματα, τὴν υιοθέτηση τῆς (σχετικὰ παγιωμένης, πλέον, ἐντὸς ΕΕ) ἀποψῆς ὅτι ἡ Τουρκία δὲν μπορεῖ πιά νὰ ἐνταχθεῖ στὴν εὐρωπαϊκὴ οἰκογένεια. Εἴτε ἐπειδὴ δὲν εἶναι χριστιανικὴ, εἴτε ἐπειδὴ γεωγραφικὰ ἀνήκει ἄλλου, εἴτε διότι δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένη (οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ). Στροφή ἐξόχως ἐντυπωσιακὴ, καθόσον ὁ εισηγητὴς της εἶναι τὸ πολιτικὸ πρόσωπο πού ἐπέβαλε στὴν ἑλληνικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη θέση.

Βεβαίως δὲν εἶναι ὀπορτουניσμὸς ἡ προσαρμογὴ τῶν

πολιτικῶν θέσεων στὰ νέα δεδομένα. Ὡστόσο, μποροῦμε ἐνδεχομένως νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν ἡ προσαρμογὴ πού προτείνει ὁ Σημίτης εἶναι ἡ ὁμολογία ἥττας μᾶς προηγούμενης πολιτικῆς (ὄχι μόνο τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ ἀλλὰ σύσσωμης τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς Εὐρώπης), ὅχι φυσικὰ γιὰ νὰ πανηγυρίσουμε καρατζαφερικῶς πού οἱ Τοῦρκοι θὰ μείνουν ἀπ' ἐξω ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐξετάσουμε ἂν ἡ ὑπέρβαση τῆς πολιτικῆς ἐκείνης γίνεται μὲ ὄρους συντηρητικότερους ἀπὸ αὐτοὺς πού ἴσχυαν ὡς σήμερα.

Ἐχω τὴ γνώμη ὅτι τὸ «κλείσιμο» τῆς Εὐρώπης ἐπιταχύνθηκε μετὰ τὸ μούδιασμα πού προκάλεσε ἡ τελευταία διεύρυνση. Διεύρυνση πού ἐγινε διαστικὰ, χάριν τῆς ὀλοκλήρωσης τῶν ἀγορῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ συμπεριλάβει χώρες ὅπως ἡ φιλοαμερικανικὴ καὶ θεοσεβούμενη Πολωνία, πού προκάλεσαν σοβαρὲς ἐσωτερικὲς ρωγμὲς στὴν εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ. Διεύρυνση στὴν ὁποία ἔσπευσε ἡ ΕΕ, χωρὶς ὅμως προηγουμένως νὰ ἐνδιαφεθεῖ στὰ σοβαρά γιὰ τὴν ἐμβάθυνση τῆς δημοκρατικῆς λειτουργίας της, γιὰ τὴν ὑπέρβαση τοῦ δημοκρατικοῦ ἐλλείμματος καὶ, κυρίως, τὴν προώθηση τῆς πολιτικῆς διαδικασίας καὶ ἐνοποίησης ἐντὸς της.

Ἡ σπουδὴ ἐνσωμάτωσης νέων χωρῶν-ἀγορῶν (ἀγαθῶν καὶ ἐργασίας) λειτουργοῦσε μὲ μιά τεχνοκρατικὴ, ἄνωθεν λογικὴ, παραπλήσια μὲ ἐκείνη τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ: ἡ ἐνσωμάτωση στὴν «ἀνεπτυγμένη» Εὐρώπη θὰ προκαλοῦσε αὐτοματικὰ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη καὶ σταθερότητα, κι αὐτὴ μὲ τὴ σειρά τῆς πολιτικῆς ὠρίμανσης. Ἀλλὰ παρόμοιοι αὐτοματισμοὶ σπανίως βρίσκουν τὸ στόχο τους, ἰδίως σὲ μιά χώρα ὅπως ἡ Τουρκία, πού οἱ ἐσωτερικὲς τῆς ἀντιθέσεις περιέπλεξαν τὸ σχῆμα. Τὸ πολιτικὸ Ἰσλάμ τοῦ Ἑρντογάν, μὲ τὴ στήριξη τῆς ἰσχυρῆς μεσαίας τάξης, διεκδίκησε ἀπὸ τὸν ἀντιδραστικὸ στρατὸ τὴ γνήσια ἔκφραση τοῦ κράτους-ἔθνους. Καθῶς, ἀντίστροφα, ἡ διεκδίκηση τοῦ κοσμικοῦ κράτους ἐγινε στὸ πλαίσιο ἐνός ἀντιδυτικοῦ ἐθνικισμοῦ, ἐντέλει ἡ εὐρωπαϊκὴ προοπτικὴ τῆς Τουρκίας ἐξέβαλε σὲ ἓναν ὀρισμένο ἰσλαμιστικὸ φονταμενταλισμὸ.

Ἐν τέλει, ἡ Τουρκία κόμιζε περισσότερο ἰσλαμισμὸ ἀπ' ὅσο θὰ μποροῦσε ἡ Εὐρώπη νὰ ἀντέξει. Ἄλλωστε, ἀρκετὰ προβλήματα ἔχει ἤδη στὸ ἐσωτερικὸ της ἡ Γερμανία, μὲ τὰ ἑκατομμύρια Τοῦρκων, ἄς ποῦμε, ἢ ἡ Γαλλία καὶ ἄλλες χώρες, μὲ τίς κοινότητες μουσουλμάνων, πού ἐνίστε ριζοσπαστικοποιοῦν τὴν ταυτότητά τους αὐτὴ μὲ «περίεργους» τρόπους, προκαλώντας κοινωνικὲς ἀναταράξεις. Ἡ Εὐρώπη λοιπόν, πού ἤδη δυσκολεύεται νὰ ἐνσωματώσει τοὺς μουσουλμάνους μετανάστες (πολιτισμικά καὶ κοινωνικά) καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀναπτύσσει ποικίλες ἐκδοχὲς ἰσλαμοφοβίας, δὲν ἐπιθυμεῖ πιά νὰ ἀνοίξει τίς πόρτες της σὲ μιά χώρα θεσμικά ἰσλαμικὴ –πού βάζει καὶ τὴ μαντίλα στὰ πανεπιστήμια...

Πόσο μᾶλλον πού ἡ χώρα αὐτὴ θὰ εἶναι στὸ μέλλον ἡ πολυπληθέστερη στὴ γειτονία. Τί θὰ γίνῃ ἂν ἡ

Τουρκία μπει στην Ένωση και αρχίσουν οι μάζες των φτωχών μουσουλμάνων να συρρέουν στα άλλα κράτη-μέλη ως έσωτερικοί, πλέον, ευρωπαίοι μετανάστες; Αν, στο πλαίσιο της ελεύθερης διακίνησης ανθρώπων, καταφτάσουν αναζητώντας δουλειές αλλά και διεκδικώντας δικαιώματα, για παράδειγμα στην προνοιακή κάλυψη του ευρωπαϊκού μοντέλου; Αλλά και τί θα γίνει αν η ίδια η Τουρκία, με τό χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης, αρχίσει να απορροφά δυσανάλογως μεγάλα κοινοτικά κονδύλια, που θα πρέπει να περικοπούν από αλλού; Και, τό χειρότερο απ' όλα, τί κάνουμε όταν αυτή ή τεράστια, ήμι-ανεπτυγμένη, ισλαμική χώρα, αυτή ή άχανής αγορά έμπορευμάτων, εργασίας και ανθρώπων, ένταχθει και διεκδικήσει πολιτικά δικαιώματα και αντιπροσώπευση ανάλογη του μεγέθους της – δηλαδή ίση με της Γερμανίας-Αγγλίας, άνωτερη της Γαλλίας και πάει λέγοντας;

Έρωτήματα που φοβίζονται, απ' ό,τι φαίνεται, την Ευρώπη. Έξου και εγκαταλείπει, ως άναποτελεσματική, την προηγούμενη, τεχνοκρατική λογική της ενσωμάτωσης στην «άνεπτυγμένη» Ευρώπη και της αυτόματης πολιτικής ώριμανσης. Και επιλέγει υπέρ μιας χυδαία οικονομίστικης προοπτικής: Η Τουρκία μένει, πολιτικά, εκτός νυμφώνος, έξω δηλαδή από την λέσχη χριστιανών ή λέσχη «άνεπτυγμένων» της Ευρώπης, για να μην τή μολύνει. Αντ' αυτού, της προτείνεται μία «ειδική εταιρική σχέση», όπερ σημαίνει τελωνειακή και οικονομική ένωση. Τελεία. Κρατάμε, δηλαδή, τά πλεονεκτήματα της (ήδη άνεπτυγμένης) σύνδεσης των άγορών μας ή της ρυθμιζόμενης ροής μεταναστών (όσο και όταν τους χρειαζόμαστε για να μάς «διορθώνουν» τους άναπτυξιακούς δείκτες). Και παραπέμπουμε την πολιτική ενσωμάτωση και αντιπροσώπευση της Τουρκίας, τόν εκδημοκρατισμό και την εμπάθυνση του κοινοτικού κεκτημένου, στις ευρωπαϊκές καλένδες. Μόνο που, σέ πλήρη αντίθεση με την επιχειρηματολογία Σημίτη κ.ά., αυτός είναι ό πιο άσφαλής δρόμος για να ταυτιστεί «ή ένοποιητική διαδικασία με τή λειτουργία μιας κοινής αγοράς».

Άς αποφασίσουμε, λοιπόν, τί είδους ένοποίηση θέλουμε, με ποιούς όρους, ποιά όρια και ποιές προϋποθέσεις. Σέ κάθε περίπτωση, πιστεύω ότι ή τελευταία εξέλιξη δέν είναι θετική, όχι απλώς επειδή αφήνει άποσνάγωση την Τουρκία, αλλά κυρίως για την πολιτική λογική που την ύποστηρίζει. Όσο για την ελληνική θέση και έξωτερική πολιτική, κι εδώ θα πρέπει να αποφασίσουμε αν επιθυμούμε την ευρωπαϊκή προοπτική των γειτόνων ως ευκαιριακή δυνατότητα διαπραγμάτευσης των ισορροπιών στό Αιγαίο ή αν επιζητούμε την δημοκρατική και πολιτική ενσωμάτωση της Τουρκίας στό ευρωπαϊκά κεκτημένα, με όρίζοντα την ειρήνη στην ευρύτερη περιοχή. Στην τελευταία περίπτωση, θα μπορούσαμε ίσως να χαράξουμε και μία άυθεντική, ισχυρή έθνική πολιτική.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Ή Σούζαν και ή Κίμ

«[...] ενώ άποκαλύπτει και τά συνθηματικά του παραλογιστηρίου της Siemens: Susan 1 έως 3 και KIM 1 έως 3. Αυτές ήταν οι έντολές για την άποδέσμευση των μίζων».

Ελευθεροτυπία, «Έτσι στέλναμε τίς μίζες στην Ελλάδα», 6/2/2008

Ή Σούζαν και ή Κίμ ήταν δύο κακά κορίτσια από τή Γερμανία που τό μόνο που σκέπτονταν ήταν τά λεφτά, τά άκριβά άυτόκινητα, τά πανάκριβα κοσμήματα και ρούχα. Ή Σούζαν και ή Κίμ προφανώς ήταν φίλες και μαζί πήγαιναν στό πάρτυ με πλούσιους κυρίους που τους παρείχαν ό,τι τό πανακριβότερο, όμορφότερο, γευστικότερο! Ή Σούζαν ήταν ή ξανθιά και ή Κίμ, ή μελαχρινή, για να καλύπτουν όλα τά γούστα και οι δύο, βεβαίως, ήταν πανέμορφες, ψηλές, λυγρές και άδίστακτες. Ή Σούζαν αλλά και ή Κίμ είχαν τή δυνατότητα να κλωνοποιούν τους εαυτούς τους, τρεις φορές ή καθεμιά, άφενός γιατί τό τρία είναι ένα άρχετυπικό νούμερο και άφετέρου διότι υπάρχουν τρεις βασικοί τύποι άνδρών: ό παραδοσιακός, ό ριζοσπαστικός και ό μετροεξουαλ. Έτσι, αναλόγως, ντύονταν, χτενίζονταν, βάφονταν, συμπεριφέρονταν.

Ή Κίμ δέν θα μπορούσε να ήταν Χάνς, όπως και ή Σούζαν δέν θα μπορούσε να ήταν Φρίντριχ, διότι παρήχθησαν στό μυαλό μεγαλοστελεχών της εταιρείας Siemens που ήταν άντρες. Και ως άντρες ονομάτισαν τίς παράνομες συναλλαγές του παραλογιστηρίου της εταιρείας με θηλυκά όνόματα που ήταν περισσότερο οικεία, πνιγμένοι στις νοσταλγικές ένθυμησης από βραδιές με γοητευτικές Κίμ και Σούζαν σέ μέρη έξωτικά και όνειρεμένα εκεί που συνήθως βρίσκονται και οι off shore εταιρείες!

Δυστυχώς, ή Σούζαν και ή Κίμ, όμως, δέν είναι ύπαρκτά πρόσωπα αλλά κωδικές ονομασίες παράνομων λογαριασμών για μίζες που θα κατέληγαν σέ όσους –πολιτικούς και τεχνοκράτες– θα έπαιρναν την άπόφαση ότι τό καλύτερο σύστημα άσφαλείας για τους Όλυμπιακούς Άγώνες του 2004 ήταν τό C4I της εταιρείας Siemens. Τό όποιο σύστημα, βεβαίως, και άγοράσαμε! Όλα τά παραπάνω έγιναν επί ήμερών ΠΑΣΟΚ, για να μην ξεχνιόμαστε, και τό έπιμύθιο: Ή Σούζαν και ή Κίμ ήταν εύκολο να συναντήσουν στην πορεία την Κατρίνα (τόν γνωστό τυράνα) και να κάνουν όλο τόν κόσμο, με την κυριολεκτική έννοια της λέξης, άνω κάτω. Προσοχή, λοιπόν, την επόμενη φορά, γιατί δέν νομίζω να μην ύπάρξει επόμενη φορά, καθότι τό χρημα σούδεις έμίσησε, ως γνωστόν.

Κι ένα ρητορικό ερώτημα: Καλό είναι, δέν λέω, να άσχοληθούμε με τό ρίξιμο άπλετου φωτός στις «μίζοποιήσεις» κάθε τύπου που, μάλλον, ως είδος άφθονούν, ιδιαίτερα εκεί που διακινούνται τεράστια χρηματικά ποσά (βλ. έξοπλισμοί). Όμως, καλό δέν είναι, πέρα από την Κίμ και τή Σούζαν, που μάλλον έχουν λύσει τό πρόβλημα βιοπορισμού, να άσχοληθούμε κάποτε, δηλαδή ή κυβέρνηση να άσχοληθει, και με την Γιαννούλα που δέν της έχει μείνει ούτε ένα ευρώ;... Βέβαια, Γιαννούλα είναι ένα πολύ μπανάλ όνομα.

M.K.

Η ΣΟΥΖΑΝΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΓΕΡΟΙ

ΣΕ ΤΙ ΧΡΗΣΙΜΕΥΕΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ*

του Άντωνη Λιάκου

Στή μνήμη του Τάσου Χριστίδη

Έχει η ιστορία κανονιστικό ρόλο; Μας λέει δηλαδή τί να κάνουμε; Όσοι θεωρούν πως η ιστορία είναι μιά επιστήμη όπως οι άλλες, θα απαντήσουν μετ' επιτάσεως αρνητικά. Άλλά και οι επιστήμες δεν έχουν κανονιστικό ρόλο; Έξαιρώντας την ιατρική, στην οποία ο ρόλος αυτός είναι εμφανής, ακόμη και η γραμματική ή τα μαθηματικά έχουν κανονιστικούς ρόλους. Ο απλούστερος είναι ότι μας αναγκάζουν να σκεφτόμαστε πειθαρχημένα. Έδώ λοιπόν θα υποστηρίξω ότι η ιστοριογραφία παίζει κανονιστικό ρόλο όχι μόνο με τις παραδοσιακές της μορφές (ή ιστορία είναι φιλοσοφία που διδάσκει με παραδείγματα, κατά τον Διόδωρο Σικελιώτη, ή φρονηματιστική ιστορία σέ παλαιότερες εκδοχές), αλλά και από την άποψη της μεθοδολογίας. Δηλαδή η μέθοδος ως μεταόδός, ήτοι θεώρηση του δρόμου που διανύθηκε, δηλαδή θεωρία, επομένως ο λόγος για τό τί είναι και πως ασκείται η ιστορία, εκπαιδεύει σέ τρόπους συμπεριφοράς. Ένας εναλλακτικός τίτλος θα ήταν: «ή θεωρία της ιστορίας ως δημόσιο ζήτημα».

Τό παράδειγμά μας θα άρχισι με τό βιβλίο του Δανιήλ από την Παλαιά Διαθήκη. Πρόκειται για ένα από τά βιβλία που συμπυκνώνουν την παράδοση της ιστορίας στην έβραϊκή σκέψη και τό όποιο άσκησε τεράστια έπιρροή στην αντίστοιχη χριστιανική. Τό βιβλίο αυτοπαρουσιάζεται ως ένα κείμενο που γράφηκε τόν καιρό της όμηρίας των Έβραίων στή Βαβυλώνα, περίπου τόν 6ο π.Χ. αιώνα. Γνωρίζουμε όμως από τη σύγχρονη βιβλική κριτική ότι γράφηκε πολύ άργότερα, τόν καιρό των Σελευκιδών, τόν 2ο π.Χ. αιώνα. Σύμφωνα με την ιστορία που διηγείται ο Δανιήλ, αυτός και οι φίλοι του ζούσαν στην Αύλή του βασιλιά των Άσσυρίων Ναβουχοδονόσορα. Τούς είχε επιλέξει ως τούς καλύτερους από τούς καλύτερους ανάμεσα στους Έβραίους. Στο βιβλίο του ο Δανιήλ διηγείται τά κατορθώματά τους με τη μορφή μικρών ιστοριών. Πως δηλαδή έμπλεκαν σέ διάφορες ιστορίες και πως στο τέλος τά κατάφεραν. Μιά από αυτές τις ιστορίες έχει ως έξης.

Κατοικούσε στή Βαβυλώνα ένας πολύ πλούσιος άνθρωπος, ο Έωακείμ, ο όποιος είχε μιά ώραιότατη σύζυγο, τή Σωσάννη, καθ' ήμας Σουζάννα. Αυτός λοιπόν ο μεγιστάνας είχε έναν παράδεισο, δηλαδή έναν περιτειχισμένο κήπο, τόν όποιο άνοιγε κατά τη διάρκεια της ήμέρας ώστε να δροσίζεται ο κόσμος. Ένα μεσημέρι όμως θέλησε να λουστεί στο σιντριβάνι του κήπου ή ώραία Σουζάννα. Γι' αυτό ζήτησε από τη φρουρά να άδειάσουν τόν κήπο από κόσμο και να κλείσουν τις πόρτες. Όσοσο δύο ηλικιωμένοι, θέλοντας να άπολαύσουν τή θέα της γυμνότητάς της, κρύφτηκαν και παραμόνευαν. Όταν τούς πήρε είδηση ή γυναίκα και έβαλε τις φωνές, αυτοί προσάθησαν να την κάνουν να σωπάσει εκβιάζοντάς την πως, αν τούς καταγγείλει, θα πουν ότι φωνάζει επειδή την έπιασαν στα πράσα με τόν έραστή της. Η Σουζάννα δεν υπέκυψε, οι φρουροί συνέλαβαν τούς γέρους και αυτοί έίπαν την ψεύτικη ιστορία τους, με άποτέλεσμα να όδηγηθεί ή γυναίκα στο δικαστήριο και να καταδικαστεί σέ θάνατο διά λιθοβολισμού. Αυτήν ακριβώς τη στιγμή έμφανίστηκε ο Δανιήλ ο όποιος, παρεμβαίνοντας αυτόκλητα στή δίκη, άμφισβήτησε τή μαρτυρία των γέρων και ζήτησε να έξεταστούν χωριστά ο ένας από τόν άλλο και να τούς ρωτήσουν όχι τί είδαν, αλλά κάτω από τί είδους δένδρο είχαν κρυφτεί για να παρατηρήσουν. Αυτοί απαντώντας έπεσαν σέ αντίφάσεις, άποκαλύφτηκε ή συνωμοσία τους, γλίτωσε ή γυναίκα, καταδικάστηκαν οι ίδιοι για συκοφαντική δυσφήμιση και δοξάστηκε ο Δανιήλ, που έσωσε από την άδικη καταδίκη έναν άθώο άνθρωπο.

Στή γλώσσα της ιστορικής μεθοδολογίας, αυτό που έκανε ο Δανιήλ ήταν να προτείνει μιά μέθοδο έπαλήθευσης των πληροφοριών. Άς δούμε όμως την ιστορία

* Πληρέστερη και έκτενέστερη μορφή του κειμένου θα δημοσιευτεί στον άφιερωματικό τόμο στή μνήμη του Τάσου Χριστίδη που θα εκδώσει τό Κέντρο Έλληνικής Γλώσσας με άρθρα συναδέλφων και φίλων του.

αυτή από μία άλλη πλευρά. Τί θέλει νά μᾶς πεί ὁ Δανιήλ; Γιατί ἔγραψε αὐτές τίς ἱστορίες; Ὑπάρχουν δύο ἐρμηνεῖς: ἡ μία πού ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Δανιήλ ἐξιστορεῖ τὰ πάθη τῶν Ἑβραίων στήν ἐξορία, καί ἡ ἄλλη ὅτι δείχνει ἕναν τρόπο συμπεριφορᾶς πού λέει πῶς νά τά καταφέρουν καί νά κερδίσουν τήν εὐνοια τοῦ βασιλιά, δηλαδή νά κερδίσουν ἐπιρροή καί δύναμη, καί ταυτόχρονα πῶς νά μείνουν πιστοί Ἑβραῖοι. Ὁ Δανιήλ μᾶς λέει πῶς κάποιος μπορεῖ νά εἶναι πιστός Ἑβραῖός καί ταυτόχρονα πετυχημένος πολιτικά. Προτείνει ἕνα μοντέλο συμπεριφορᾶς γιά τούς Ἑβραίους τῆς διασπορᾶς. Δείχνει πῶς νά ἐπιβιώνει κανεῖς μένοντας πιστός καί στόν Θεό του καί στόν Βασιλιά ταυτόχρονα. Κάνει δηλαδή μιά πρόταση ἐπιβίωσης στή σύγκρουση ἀνάμεσα στή θείκη καί στήν ἀνθρώπινη ἐξουσία. Ὑπονοεῖ ὅμως ταυτόχρονα ὅτι ὅλες οἱ ἐξουσίες παρέρχονται ἀλλά ἐκεῖνη τοῦ Θεοῦ παραμένει σταθερή στό βάθος τοῦ χρόνου. Ἐπομένως, ἂν δεῖ κανεῖς ὅλες τίς ἱστορίες μαζί, θά ἀντιληφθεῖ ὅτι πρόκειται γιά ἱστορίες μέ παραδειγματικό χαρακτήρα, γιά ἱστορίες πού προβάλλουν ἕναν κανόνα ὀρθῆς συμπεριφορᾶς.

Ἄν διαβάσει κανεῖς τήν ἱστορία αὐτή παραδειγματικά, ὅπως προτείνει καί ἡ ἴδια, τότε ἐκεῖνο πού προκύπτει εἶναι ἕνα εἶδος ὁδηγοῦ ἐπιβίωσης σέ ξένο περιβάλλον. Πῶς δηλαδή νά τά καταφέρει κανεῖς σέ ἕνα περιβάλλον τό ὁποῖο δέν εἶναι τό δικό του, ὅπου δέν ἔχει κληρονομήσει μέ τή γέννησή του δικαιώματα καί τό ὁποῖο δέν τοῦ εἶναι οἰκίο, χωρίς ταυτόχρονα νά ἀναγκαστεῖ νά προδώσει τίς ἰδέες του, νά χάσει τήν κουλτούρα ἢ τήν ταυτότητά του. Πρόκειται γιά καταστάσεις πού βασίζονται στό ἀσύμμετρο, στήν ἀσυμβατότητα, στή μὴ μεταφρασιμότητα τῶν πολιτισμικῶν προσεγγίσεων. Ἐνας ἀπό τούς πιό συχνούς κινδύνους πού ἀντιμετωπίζει κανεῖς ὅταν εἶναι κάπου ξένος εἶναι ἡ συκοφαντία. Οἱ *Γραφές* δρῖθουν ἀπό παρόμοιες ἱστορίες. Ἀλλά ἐπίσης οἱ Βίοι τῶν Ἁγίων, πολυάριθμες ἱστορίες ἀπό τόν Νικόδημο τόν Ἁγιορείτη καί τά παραδοσιακά παραμύθια. Στή λογοτεχνία ἡ συκοφαντία ἔχει μόνο ἀναφέρεται στή δόμηση τῶν ἱστοριῶν ἀλλά ἀποτελεῖ καί κομβικό σημεῖο τῆς. Τί ἄλλο εἶναι, ἄλλωστε, ἡ «συκοφαντία τοῦ αἵματος» ἀπέναντι στούς Ἑβραίους; Ὁ ξένος εἶναι τό «εὐκόλο» καί ἀνυπεράσπιστο θῦμα. Στήν ἱστορία τῆς Σουζάννας οἱ αὐτουργοί καί τό θῦμα τῆς συκοφαντίας ἔχουν ἔμφυλα χαρακτηριστικά, γιατί ἡ συκοφαντία προϋποθέτει τό ἀσύμμετρο τῆς πρόσβασης στήν ἐξουσία καί στό κύρος πού ἐξασφαλίζει τήν ἀλήθεια. Οἱ γέροι ἐπειδή εἶναι ἄνδρες ἔχουν περισσότερες δυνατότητες νά παρουσιάσουν τήν ἱστορία τους ὡς ἀληθινή, σέ σχέση μέ τή Σουζάννα, πού εἶναι γυναίκα. Κάπως ἔτσι διαβάστηκε ἡ ἱστορία αὐτή, ὄχι μόνο ἀπό τούς Ἑβραίους ἀλλά καί ἀπό τούς χριστιανούς στούς πρώτους τρεῖς ρωμαϊκοὺς αἰῶνες, ὅταν συχνά οἱ χριστιανικές Ἐκκλησίες ἔλεφταν θῦμα συκοφαντιῶν. Ὑπάρχουν πολυάριθμες παραστάσεις τῆς Σουζάννας ἀνάμεσα στούς δύο γέρους στήν πρωτοχριστιανική ζωγραφική καί γλυπτική. Κατά τούς πατέρες

τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἕνας συμβόλιζε τούς Ἐθνικούς καί ὁ ἄλλος τούς Ἰουδαίους, δηλαδή τούς δύο μεγάλους συκοφάντες καί διώκτες τῶν χριστιανῶν. Στήν κατακόμβη Praetextatus τῆς Ρώμης ὑπάρχει μιά τοιχογραφία πού ἀπεικονίζει τήν Ἐκκλησία ὡς ἀμνό ἀνάμεσα στούς λύκους. Πάνω ἀπό τόν ἀμνό ὑπάρχει τό ὄνομα Susanna καί πάνω ἀπό τούς λύκους senioris (γέροι).

Πῶς ἀμύνεται κανεῖς ἀπέναντι στίς συκοφαντίες; Ὁ Δανιήλ ἐδῶ μᾶς τό λέει καθαρά, καί μαζί τό λέει στούς συμπατριῶτες του. Τό μήνυμά του εἶναι νά μὴν ἐμπιστευόμαστε τίς μαρτυρίες πρὶν τίς ὑποβάλουμε σέ ἐξέταση καί ὅτι ἡ καλύτερη ἐξέταση εἶναι ἡ διασταύρωση τῶν πληροφοριῶν. Τήν ἰδέα αὐτή τῆς διασταύρωσης στοιχείων, προκειμένου νά ἐλεγχθεῖ ἡ ἐγκυρότητά τους, τήν ἔχει προβάλλει ἡ ἱστοριογραφία ἀπό τόν καιρό πού ἀναπτύχθηκε ὡς κριτική ἐπιστήμη, ἀρχικά μέσα ἀπό τή φιλολογική κριτική στήν ἐποχή τῆς Ἀναγέννησης καί τῆς Μεταρρύθμισης. Ἡ ἰδέα τῆς διασταύρωσης τῶν στοιχείων ἔχει νά κάνει μέ τήν ἐγκυρότητα τῶν πηγῶν καί ὁ ἔλεγχος τῆς ἐγκυρότητας τῶν πηγῶν δέν μπορεῖ νά γίνει παρά μέ τόν ἐλεγχο στοιχείων πού δέν ἀνήκουν στό main story ἀλλά στίς λεπτομέρειες. Ὅπως εἶναι λ.χ. τὰ δέντρα κάτω ἀπό τὰ ὁποῖα κρύφτηκαν οἱ γέροι. Ὁ Κάρλο Γκίνζμπουργκ, πού ἐπιμένει στό γνωσιακό χαρακτήρα τῆς ἱστορίας, δημοσίευσε τό 1992 ἕνα ἄρθρο («Radici di un paradigma indiziario») στό ὁποῖο ἐπέμενε ὅτι εἶναι ἡ ἐξακρίβωση τῶν λεπτομερειῶν ἐκεῖνη πού ἐξασφαλίζει τήν ἀνταπόκριση τῆς ἱστορικῆς ἀφήγησης στήν πραγματικότητα. Χρησιμοποίησε μάλιστα ἕνα παράδειγμα ἀπό τήν ἱστορία τῆς τέχνης, ἡ ὁποία ἀναπτύχθηκε ὡς ἀνάγκη νά μάθουν νά ξεχωρίζουν τούς ἀυθεντικούς ἀπό τούς πλαστούς πίνακες. Σύμφωνα μέ τό παράδειγμα αὐτό, ἡ προσοχή στό πῶς ἕνας ζωγράφος ἀποτυπώνει τὰ αὐτιά ἢ τίς πτυχώσεις ἀποτελεῖ κλειδί γιά τήν πιστοποίηση ἑνός πίνακα. Ἡ μέθοδος αὐτή ἐξετάζει τίς πλέον παραμελημένες καί σκοτεινές λεπτομέρειες μᾶς ἱστορίας. Ὁ Γκίνζμπουργκ γράφει ὅτι ἡ μέθοδος αὐτή τῆς διασταύρωσης τῶν παραμελημένων λεπτομερειῶν ἦταν ἡ κύρια μέθοδος ἐξακρίβωσης τῆς ἀλήθειας πρὶν ἀπό τήν ἐπιστημονική ἐπανάσταση τοῦ 17ου αἰῶνα, ἡ ὁποία ἔβαλε στή θέση τῆς τό πείραμα καί τή στατιστική διερεύνηση. Ὁ Γκίνζμπουργκ ἐπιμένει στήν ἀποκωδικοποίηση τῶν ἐνδείξεων, στήν ἀποκρυπτογράφηση τῶν σημείων ὡς τό κουκούτσι αὐτῆς τῆς μεθόδου. Ἡ ἔννοια τῆς ἀποκρυπτογράφησης ὑπῆρξε πράγματι μιά βασική γνωσιακή λειτουργία, καί σέ αὐτή δέν στηρίχτηκε μόνο ἡ διερεύνηση τοῦ τί ἔγινε στό παρελθόν ἀλλά καί τοῦ τί ἐπιφυλάσσει τό μέλλον. Ὁ ἴδιος ὁ Νεύτωνας ἔγραψε ἕνα ὁλόκληρο βιβλίο ἀποκωδικοποίησης τῶν ἀποκαλυπτικῶν κειμένων τῶν Γραφῶν, προκειμένου νά δημιουργήσει ἕνα ἐρμηνευτικό σχῆμα τῆς ἱστορίας στό ὁποῖο θά συμπεριελάμβανε καί τίς μελλοντικές τύχες τοῦ κόσμου. Ἐκεῖνο ὅμως πού προτεῖται νά δοῦμε ἐμεῖς ἐδῶ εἶναι ὄχι τό ζήτημα τῆς ἀποκωδικοποίησης, ἀλλά τῆς ἀξιοπιστίας τῶν στοιχείων.

Δέν μπορούμε νά ἔχουμε καμιά ιδέα γιά αὐτή τήν περιφημὴ πραγματικότητα, πέρα ἀπὸ ὅσα μᾶς ἐπιτρέπουν οἱ ὅποιες ἐνδείξεις πού ἔχουμε γιά αὐτήν. Μποροῦμε ὅμως νά στηρίξουμε τὴ βεβαιότητα τῆς γνώσης μας σ' αὐτές;

Οἱ ἀρχαῖοι ἱστορικοί, λίγο πολύ, συζήτησαν τὸ πρόβλημα αὐτό. Ὁ Ἡρόδοτος (1.8) γράφει ὅτι θά πρέπει νά ἐμπιστευόμαστε περισσότερο τὰ μάτια μας ἀπὸ τὰ αὐτιά μας: *ὥτα γὰρ τυγχάνει ἀνθρώποισι ἔοντα ἀπιστότερα ὀφθαλμῶν*. Ὁ Θουκυδίδης (1.20), ἀφοῦ διαπιστώνει ὅτι δέν πολυσκοτίζονται ὅλοι γιά νά βροῦν τὴν ἀλήθεια (*ἀταλαίπωρος τοῖς πολλοῖς ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας*), γράφει ὅτι ἀκόμη καὶ ἀνάμεσα στοὺς παρόντες σέ ἓνα γεγονός οἱ περιγραφές διαφέρουν *«διότι οἱ παρόντες τοῖς ἔργοις ἐκάστοις οὐ ταυτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἔλεγον, ἀλλ' ὡς ἐκατέρων τῆς εὐνοίας ἢ μνήμης ἔχου»* (1.22). Ἀλλὰ συστηματικά ἢ κριτικὴ τῶν πηγῶν ὡς μιά διανοητικὴ ἐπιχείρηση μὲ πολιτισμικὲς διαστάσεις ἄρχισε τὸν 15ο αἰῶνα στὴ Φλωρεντία, ὅταν ὁ Λορέντσο Βάλλα ἀπέδειξε ὅτι τὸ κείμενο τῆς *Κωνσταντίνειας Δωρεάς* ἦταν πλαστό ἐξετάζοντας τὴ γλώσσα του, ἢ ὅποια ἀποδείχτηκε ὅτι περιεῖχε γραμματικούς τύπους πού δημιουργήθηκαν αἰῶνες ἔπειτα ἀπὸ τὴ χρονολογία τῆς ὑποτιθέμενης σύνταξής του στὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Στὴν πρώιμη νεότερη Εὐρώπη, ὁ ὅρος *ἱστορία* ἀντιστοιχοῦσε στὴν ἀκριβὴ περιγραφή ἢ ὅποια δέν ἀφοροῦσε μόνο τὰ κοινωνικά φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ φυσικά. *Κάτω ἱστορία* ἐπομένως σήμαινε «περιγράψω σωστά, χωρὶς ὑπερβολές καὶ ἐλλείψεις καὶ ὅσο τὸ δυνατόν ἀκριβέστερα». Αὐτός ἦταν ἓνας καινούργιος τρόπος σκέψης πού βρισκόταν στὰ θεμέλια τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης τοῦ 17ου αἰῶνα. Ἡ διασταύρωση τῶν πηγῶν καὶ ἡ κριτικὴ (ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ) τῶν ντοκουμέντων ἀποτελοῦσαν τίς ἐκλεπτυσμένες μεθόδους πού εἰσήγαγε ὁ ἱστορισμός τὸν 19ο αἰῶνα. Ἱστορία πού γράφεται μὲ ἀρχαιακὲς πηγές σημαίνει ὅτι ἡ περιγραφή ἐνός γεγονότος ἀναζητήθηκε στὴν ἀρχικὴ πληροφόρηση, ἀπαλλαγμένη κατὰ τὸ δυνατόν ἀπὸ μεταγενέστερες διαμεσολαβήσεις. Ἐμπιστευόμαστε δηλαδή πληροφορίες, στόν βαθμὸ πού τίς συνδέουμε μὲ τὴν ἀuthenticitῆτα τῶν πηγῶν. Ἡ εὐρύτερη κοινωνικὴ σημασία αὐτῆς τῆς στροφῆς φαίνεται στόν τρόπο ἐπιτέλεσής της. Καθιερώθηκε μὲ τὴν πρακτικὴ τοῦ σεμιναρίου, πού ἀπαιτοῦσε μιά κλειστὴ ὁμάδα πού ἐργάζεται ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ καθηγητῆ καὶ ἢ ὅποια ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄρρενες γόνους τῶν μεσαίων τάξεων, προορισμένους νά σταδιοδρομήσουν ὡς ἀνώτεροι κρατικοὶ ἀξιωματοῦχοι. Συνδέεται κατευθεῖαν μὲ τοὺς νέους τρόπους διακυβέρνησης μέσω τῆς καταγραφῆς, τῆς μέτρησης, τῆς ἀποτύπωσης, τῆς ἀρχειοθέτησης.

Στὰ ἐγχειρίδια ἱστορικῆς μεθοδολογίας πού ἐκδόθηκαν στὸ δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀπὸ τὸν Γιόχαν Γκούσταβ Ντρώζεν (*Johann Gustav Droysen, Grundriss der Historik*, 1867, 1875) τὸν Ἔρνστ Μπερνχάιμ (*Ernst Bernheim, Lehrbuch der historischen Me-*

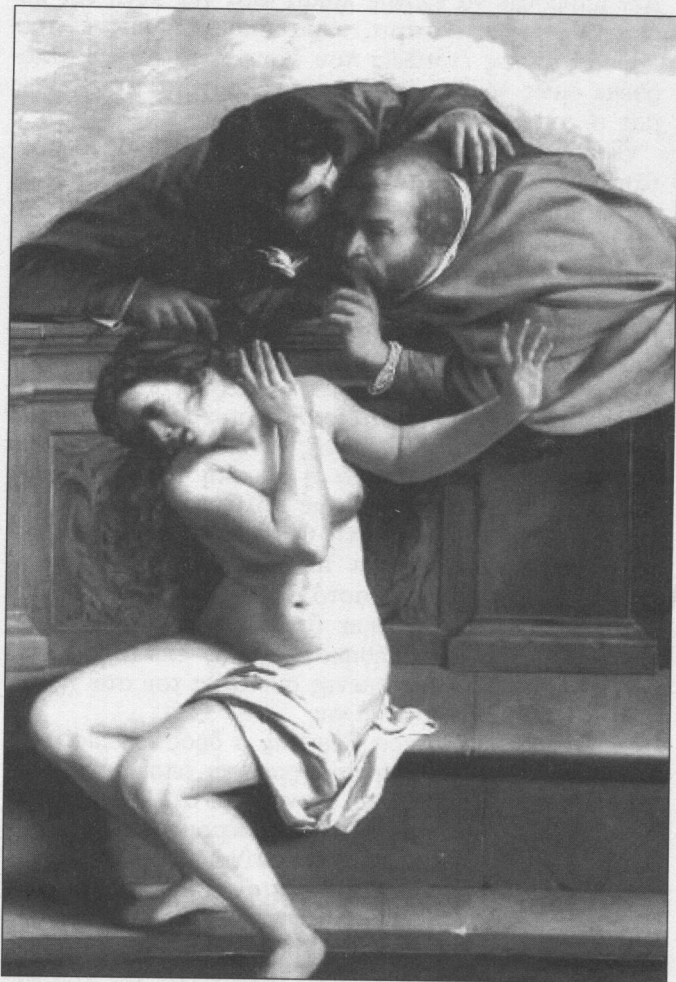
thode, 1889) καὶ τοὺς Λανγκλουά καὶ Σενιομπός (*C.-V. Langlois καὶ C. Seignobos, Introduction aux études historiques*, 1898), ὁ κύριος προβληματισμός ἦταν πῶς οἱ ἱστορικοὶ νά ἀποκομίσουν «σταθερὴ» γνώση γιά τὴν ἱστορία. Ἐπομένως, ἀν τὸ καθῆκον τῆς ἱστορίας ἦταν νά βρεῖ τὴν ἀλήθεια, ἡ μέθοδος αὐτὴ μετατρεπόταν σέ κανόνα ἠθικῆς καὶ ἠθικοπολιτικῆς συμπεριφορᾶς: ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀλήθειας ὡς ἀντίθεση στὶς ἀβασάνιστες ἀπόψεις πού υἱοθετοῦσε τὸ πλῆθος ἢ σέ ὅποιαδήποτε καταναγκαστικὴ ἐπιβολὴ αὐθαίρετης γνώμης. Ἡ ἐξοικείωση, ἐπομένως, μὲ τὴν ἱστορικὴ μέθοδο ἀποτελοῦσε (ἢ μπορούσε νά ἀποτελεῖ) ἓνα τρόπο νά προληφθεῖ ἢ ἀδικία. Εἶχε δηλαδή μιά εὐρύτερη σημασία ἀπὸ ἐκείνη γιά τὴν ὅποια ἐνδιαφέρονταν οἱ συγγραφεῖς ἱστοριῶν. Ἀφοροῦσε τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν ἐξοικείωση μὲ ἓναν τρόπο σκέψης, τὴ διάδοση ὀρισμένων κανόνων καὶ κοινωνικῶν ἀξιών. Ἀνεξάρτητα, ἐπομένως, ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν ἱστορικῶν ἀφηγήσεων στίς ὁποῖες ὡς πηγὴ φρονηματισμοῦ ἔχει ἔως τώρα ἐστιαστεῖ ἢ προσοχῆ, ἢ ἴδια ἢ ἱστορικὴ μέθοδος ἀποτελοῦσε κανονιστικὸ παράδειγμα γιά συμπεριφορές.

Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα, ὁ Χοῦμπολντ θεωροῦσε τὴν ἐκπαίδευση στὴ μέθοδο τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν ὡς ἀναγκαῖα προπαρασκευαστικὴ φάση ἀνάμεσα στὸ σχολεῖο καὶ τὴν ἐξοδὸ στὴν πραγματικὴ ζωὴ, ὥστε οἱ βλαστοὶ τῶν μεσαίων τάξεων νά ἐκπαιδευτοῦν στίς ἀπαιτήσεις τοῦ φωτισμένου πολίτη. Οἱ ἱστορικὲς σπουδές (περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἀρχαιολογίας) ἀποτελοῦσαν τὸ κρίσιμο πεδίο. Τίς ιδέες τοῦ Χοῦμπολντ τίς τελειοποίησε ὁ Ράνκε, τονίζοντας τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀκριβείας στὴν ἀνάγνωση τῶν ντοκουμέντων, τὴ σημασία τῆς λογικῆς σκέψης καὶ τῆς ἐπιχειρηματολογίας γιά τὴν ἀνασυγκρότηση τῶν *πραγματικῶν πραγματικότητων* τοῦ παρελθόντος. Γιά τὸν λόγο αὐτό, τόσο στὴ Γερμανία ὅσο καὶ στὴν Ἀγγλία καὶ στὴ Γαλλία, μὲ ὅλες τίς ἐθνικὲς διαφορὲς στοὺς ἐπιμέρους στόχους τῆς ἐκπαίδευσης, ἡ ἱστορία ἦταν βασικό μάθημα στὴν κατάρτιση κρατικῶν ἀξιωματοῦχων. Δέν ἦταν μόνο ἡ συνέχεια τοῦ κράτους πού ἐνδιέφερε, ἀλλὰ καὶ ἡ μέθοδος. Τὰ δύο στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς πειθαρχίας, περιεχόμενο καὶ μέθοδος, θά πρέπει νά τὰ θεωρήσουμε συνδεδεμένα μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε τὸ ἓνα νά μεταβιβάσει κύρος στὸ ἄλλο. Ἡ μέθοδος θεωρήθηκε ὡς ἡ ἐγγύηση τοῦ κύρους τοῦ ἱστορικοῦ κειμένου. Γιά τὸν λόγο αὐτό καὶ ἡ ἐθνικὴ ἱστορία, τὸ κυριότερο δηλαδή εἶδος ἱστορίας πού γραφόταν τὸν 19ο αἰῶνα, ὀνομαζόταν καὶ ἀποκοτοῦσε κύρος ὡς «ἐπιστημονικὴ ἱστορία». Ἡ μέθοδος θεωροῦνταν ὡς ἡ ἐγγύηση τοῦ κύρους τοῦ ἱστορικοῦ κειμένου καὶ ἔτσι ἡ ἱστορία ἀποκοτοῦσε ἐγγυήσεις ἐπιστημονικότητας. Ἀκόμη περισσότερο: ἡ ἱστορία, ἀνεξαρτήτως τοῦ περιεχομένου της τὸ ὅποιο ἐγκωμίαζε τὸ παρελθόν, συμμετεῖχε στόν κύκλο τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀντιλοῦσε ἀπὸ τὴ λάμψη τους τὸν 19ο αἰῶνα. Ἡ ἱστορία ἐγινε νεωτερικὴ ἐπειδὴ προσομοιώθηκε στὴν κατεξοχὴν διανοητικὴ λειτουργία τῆς νεωτερικότητας, δηλαδή στὴν ἐπιστημονικότητα.

Τό ερώτημα τώρα είναι τό ακόλουθο: Έχει σήμερα ή ιστορική μέθοδος ένα ρόλο ανάλογο μέ αυτόν πού είχε στό παρελθόν; Κατά τή διάρκεια του τελευταίου τέταρτου του 20ού αιώνα ή ιστορική γραφή υποβλήθηκε σέ μιά πολυδιάστατη κριτική, ή οποία κλόνισε τή σχέση ανάμεσα στην ιστορική γραφή και στην πραγματικότητα του παρελθόντος, και δημιούργησε δυσπιστία απέναντι στις αξιώσεις των ιστορικών ότι αναπαριστούν τό παρελθόν «όπως πραγματικά ήταν». Η άτζέντα τής συζήτησης των ιστορικών στά θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα άλλαξε. Μπήκαν νέα ζητήματα όπως ή έννοια του «discourse», ή γλωσσική στροφή, ή αναγνώριση τής μυθοπλασίας στην ιστορική γραφή. Οι ιστορικοί άρχισαν νά αποκτούν συνείδηση των όρίων τής δυνατότητάς τους νά ανασυγκροτήσουν τήν εικόνα των παρελθουσών πραγματικοτήτων. Οι παλιές συζητήσεις για τή μέθοδο περιθωριοποιήθηκαν, θεωρήθηκαν άσχετες μέ τήν εποχή και σχεδόν εξέλιπαν έντελώς. Χαρακτηριστική είναι ή στροφή τής θεματολογίας τής άρθρογραφίας στό έγκυρότερο περιοδικό του χώρου, στό *History and Theory* μετά τή δημοσίευση του βιβλίου του Χάυντεν Γουάιτ (Hayden White) *Metahistory* τό 1973. Άν και στην ιστορία τής ιστοριογραφίας οι παραδειγματικές στροφές δέν έχουν τόν καθολικό χαρακτήρα πού έχουν στις φυσικές επιστήμες, έντούτοις στό πεδίο τής θεωρίας τής μεθοδολογίας και τής ιστορίας τής ιστοριογραφίας συνέβη πράγματι μιά παραδειγματική αλλαγή.

Πολλοί θεώρησαν ότι ή στροφή αυτή άπομακρύνει τους ιστορικούς από καθολικές αξίες κοινά παραδεκτές και, άκόμη, από τήν ίδια τήν έννοια των αξιών και τής ήθικης, έφόσον πλέον μιλούν τόσο για κώδικες, πού σέ κάθε περίπτωση είναι άπλως διαφορετικοί, όσο και για άποκωδικοποιήσεις. Βέβαια, οι κατηγορίες αυτές δέν παίρνουν ύπόψη τους ότι οι ιστορικοί, τουλάχιστον οι ιστορικοί του 20ού αιώνα, σπανίως επικαλούνται γενικές ήθικες άρχές για έναν πολύ άπλό λόγο ή, μάλλον, για έναν πολύ κατανοητό άνάμεσα στους ιστορικούς φόβο: του ιστορικού άναχρονισμού. Πώς μπορούμε έμεις, μέ τά δικά μας ήθικά κριτήρια, νά κρίνουμε λ.χ. τις άνθρωποθυσίες των άρχέγονων πολιτισμών; Η ήθική άπέχθεια είναι νόμιμη, αλλά ή ήθική κρίση θά έπισκιασει κάτι σπουδαιότερο πού έχει νά κάνει ο ιστορικός: τό νά κατανοήσει μέσω των άνθρωποθυσιών μιά άλλη κλίμακα αξιών και ήθικης, μιά διαφορετική αντίληψη για τό *άνθρώπινο* και τό *ιερό* από τή δική μας. Έπομένως, ή έννοια τής ήθικότητας μετατίθεται στην άνάγκη νά κατανοήσουμε διαφορετικούς κώδικες και νά τους καταστήσουμε άντικείμενο επικοινωνίας μέ αυτούς πού τους άγνοούν ή δέν τους συμμερίζονται.

Όστόσο, παρ' όλη αυτή τήν μετατόπιση —και αυτό είναι τό σημείο πού θέλω νά τονίσω—, ύπάρχει ένας κοινός παρονομαστής σέ όλες αυτές τις κριτικές προσεγγίσεις σχετικά μέ τό πώς δημιουργούμε τήν ιστορία. Οι ιστορικοί άποδέχονται και είναι ύποχρεωμένοι

πλέον νά ύπολογίσουν τήν άπόσταση άνάμεσα στον νοητικό, γλωσσικό και έννοιακό τους κόσμο και τό άντικείμενο τής μελέτης-έπιθυμίας τους. Άποδέχονται επίσης ότι γράφοντας για τό παρελθόν, όσο έκλεπτούμενα «σέ τελευταία άνάλυση» και αν τό κάνουν, γράφουν για τό παρόν. Άντιλαμβάνονται τήν *έτερότητα* του παρελθόντος ως ένα κρίσιμο ζήτημα μέ βάση τήν προβληματική του οποίου οργανώνουν τήν προσέγγισή τους. Άν λοιπόν οι ιστορικοί ξεσκονίζουν τά κείμενα μέ πολύ μεγαλύτερη άκρίβεια άπ' ό,τι στό παρελθόν, αν ενδιαφέρονται νά έρευνήσουν λεπτομερειακά τό πώς συγκροτούνται τά κειμενικά επίπεδα των ιστορικών άντικειμένων τους πολύ περισσότερο από προηγούμενες εποχές και αν αναρωτιώνται για τή θέση πού κατέχουν οι ίδιοι ως ιστορούντα ύποκείμενα απέναντι στό άντικείμενο τής έρευνάς τους και στό περιβάλλον στό όποιο δημοσιοποιούν τις μελέτες τους, τότε είναι μάλλον ύπερβολικό νά ισχυριστεί κανείς ότι ύπάρχει έλλειμμα μεθόδου στη σύγχρονη ιστορική γραφή και ό-τι ο λόγος περι μεθόδου έχει εκλείψει. Ύπάρχει και παρ' ύπαρχει ενδιαφέρον για τή μέθοδο, μόνο πού είναι

προσανατολισμένο προς άλλα ζητήματα και αποφεύγει να χρησιμοποιήσει τον όρο *μέθοδος*, προτιμώντας τον όρο *θεωρία*, τον όρο *μετα-ιστορία*, και πειραματικά τον όρο *ιστοριολογία*. Και τούτο γιατί δεν αφορά μία συζήτηση τεχνικής αλλά μία συζήτηση για το τι είναι ή πρακτική που αποκαλούμε *ιστορία* και πώς λειτουργεί στο σύγχρονο πολιτισμικό μας στερέωμα. Η έννοια της μεθόδου, δηλαδή, αναπροσδιορίζεται από τα μείζονα προβλήματα της θεωρίας. Άλλωστε τι είναι μέθοδος; Ο όρος προκύπτει από το μετα-οδός. Δηλαδή θεωρούμε την πορεία που έχουμε διατρέξει. Και τι άλλο κάνει ή θεωρία;

Σχετίζεται όμως ή εκπαίδευση στην ιστορική μέθοδο και στη θεωρία με τον τρόπο της ζωής μας στις σύγχρονες κοινωνίες; Άς πάρουμε το προβληματικό ζήτημα της «ετερότητας» του παρελθόντος. Το πρόβλημα αυτό περικλείει την αναγνώριση της διαφορής ανάμεσα στο παρόν και στο παρελθόν, αλλά των τρόπων με τους οποίους αλληλοσυνεργούν. Η εκπαίδευση, λοιπόν, πάνω στην έννοια της διαφορής δημιουργεί την ικανότητα να σχετικοποιούμε το εθνικό παρελθόν και μας εξασφαλίζει τα απαραίτητα αντίδοτα, λ.χ. για τον εθνικισμό. Δημιουργεί μάλιστα την ικανότητα να αναγνωρίζουμε τις πολιτισμικές διαφορές αλλά και την ικανότητα της επικοινωνίας μέσα από τη διαφορά. Για να μάθουμε την επικοινωνία μέσα από διαφορετικούς πολιτισμικούς και αξιακούς κώδικες, πρέπει προηγουμένως να εκπαιδευτούμε στο πώς να αποφεύγουμε τα στερεότυπα και πώς να ξεπερνούμε την αίσθηση της πολιτισμικής ασυμβατότητας. Η εκπαίδευση, δηλαδή, πάνω στην αναγνώριση και στον χειρισμό της ετερότητας είναι κρίσιμη για να μάθουμε να ζούμε και να συμβιώνουμε στις σύγχρονες κοινωνίες με τις μεγάλες μεταναστευτικές κοινότητες και όπου εμείς οι ίδιοι εναλλάσσουμε δυναμικά την ιδιότητα του ιθαγενούς και του μετανάστη, για να καταλαβαίνουμε ανθρώπους που έχουν περάσει καταδιώξεις, προσφυγίες, πολέμους, δηλαδή που έχουν εμπειρίες –επομένως και φόβους, και προσδοκίες– πολύ διαφορετικές από τις δικές μας. Ο καθένας και η καθεμία μας μπορεί να βρεθεί σε συνθήκες των Εβραίων εν αιχμαλωσία ή στην άδικία που μπορεί να προέρχεται από διακρίσεις φύλου όπως η Σουζάννα, ή φυλής, κουλτούρας, εθνικότητας και θρησκείας. Τό να εκπαιδευόμαστε επίσης στη *reliability* των πηγών σημαίνει ότι πρέπει να αναπτύξουμε αυτόματους διερευνήσεις αυτού που μας προσφέρεται ως πασιφανές και αυταπόδεικτο, πράγμα το οποίο μας παρακινεί να αναπτύξουμε την έννοια της ενεργητικής και όχι της παθητικής πληροφόρησης. Τέλος, τό να εκπαιδευόμαστε στην αποκρυπτογράφηση των σημείων, δηλαδή στη σημειολογία και την εφαρμογή της στην ιστορία, σημαίνει να μπορούμε να διαβάσουμε και να κατανοούμε τα μηνύματα του σύγχρονου κόσμου. Εκπαιδευόμαστε δηλαδή στο πώς να πλοηγηθούμε στον κατακλυσμό της πληροφορίας.

Μία σειρά από νέα θέματα ήρθαν στη συζήτηση της

θεωρίας και της μεθόδου των ιστορικών, τα οποία μπορούν να συνοψιστούν στο δίπτυχο *μνήμη και τραύμα*. Καθώς η μνήμη έχει αντικαταστήσει λίγο-πολύ την ιστορία στη δημόσια κουλτούρα, ή εκπαίδευση στη θεωρία της μνήμης, ή ικανότητα να διακρίνουμε ανάμεσα στα συστατικά της, στον τρόπο που σχηματίζεται και μεταδίδεται, δεν αφορά μόνο τους επαγγελματίες ιστορικούς ή τους κοινωνικούς ανθρωπολόγους. Η θεωρία της μνήμης δημιουργεί μία συνείδηση ή όποια είναι απαραίτητη ώστε να προλάβει τον μετασχηματισμό της μνήμης σε μία ανεξέλεγκτη συναισθηματική δύναμη που αναζητά εκδίκηση αντί επούλωση της τραυματικής μνήμης. Στην περίπτωση αυτή, εκείνο που χρειάζεται είναι όχι τό να μαθαίνουμε *τί* να θυμόμαστε αλλά τό πώς να θυμόμαστε, πώς να επεξεργάζομαστε τις αναμνήσεις μας, πώς να χειριζόμαστε τις διηρημένες μνήμες. Δεν είναι τό περιεχόμενο της μνήμης αλλά ή μέθοδος της εκείνο που είναι τό σημαντικότερο και τό πιο σχετικό με ό,τι συμβαίνει σε μεγάλη κλίμακα σήμερα. Ένας άλλος τρόπος να αντιμετωπίσουμε τό ζήτημα αυτό είναι να αναρωτηθούμε πώς τό παρελθόν μετασχηματίζεται σε ιστορία. Αυτή ή μετάβαση μπορεί να ιδωθεί ως παράλληλη της αίσθησης του θανάτου στην ψυχική μας ζωή. Τό αγαπημένο πρόσωπο, πεθαίνοντας, διασχίζει τά όρια από την οικειότητα στην άποξένωση. Η πληρότητα αυτού του περάσματος των συνόρων έχει έννοιολογηθεί ως *πενθείν* στην ψυχανάλυση. Αλλά τό *πενθείν* μπορεί να είναι άποτελεσματικό εάν ή αίσθηση της απώλειας μπορεί να γίνει άντικείμενο ψυχικής *διεργασίας*. Αυτή ή έννοια της *διεργασίας*, όπως προτάθηκε από τόν Φρόντ, είναι συγκρίσιμη με την έννοια της μεθόδου και της θεωρίας που αφορά στον χειρισμό του παρελθόντος. Ο ρόλος δηλαδή της επεξεργασίας στην ιστορική γραφή άνήκει στη θεωρία και στη μέθοδο της ιστορίας. Αυτό έχει μία ευρύτερη σημασία. Δηλαδή ό τρόπος με τόν όποιο υποδεχόμαστε και τακτοποιούμε τό παρελθόν στη σύγχρονη κουλτούρα εξαρτάται από τό πώς αντιλαμβανόμαστε τούς πολιτισμικούς του ρόλους και τις κοινωνικές του χρήσεις. Αυτά τά ζητήματα περιέχουν μία προβληματική που άνήκει στη μέθοδο της ιστορικής σκέψης.

Συμπερασματικά, ή ιστορική μέθοδος δεν είναι μία τεχνική που περιορίζεται στο να προπαρασκευάζει ιστορικούς και την όποια επικαλούμαστε μόνο όταν οι ιστορικές διαφωνίες φτάνουν σε άδιέξοδο και χρειάζεται να ξανασυζητηθούν οι προϋποθέσεις της ιστορικής σκέψης. Δεν περιορίζεται δηλαδή στην ιστορία των ιστορικών. Έχει έναν ευρύτερο πολιτισμικό ρόλο στον τρόπο με τόν όποιο σκεπτόμαστε οτιδήποτε αφορά τη διαφορά και τό πέρασμα από τό οικείο στο μή οικείο, στον τρόπο με τόν όποιο χειριζόμαστε την πληροφόρηση, υπερασπίζουμε την άνεξαρτησία της κριτικής μας σκέψης και επικοινωνούμε με αυτούς που εκφράζονται σε διαφορετικούς κώδικες. Έδώ είναι που ανακύπτουν τά ζητήματα ευθύνης των ιστορικών.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

του Γιώργου Φαράκλα

Στόν Στέφανο Δημητρίου

‘Από κάποιαν φρικτήν άντινομίαν τής φύσεως [...] έξεφύγαμεν ήμεις τήν νωθράν Χαναάν τής γαλήνης τών όντων. [...] Έρρίφθημεν ήμεις έξω από τήν γραμμήν τής ταυτότητος, από τήν διελκυστίδα τής ύλης.

Γ. Σκαρίμπας, *Τό θείο τραγί* (1932),
Νεφέλη, ‘Αθήνα 1993, σ. 69

Γιατί ό Μάρξ άναφέρεται συχνά στό φάντασμα του πατέρα του ‘Αμλετ, πού βγαίνει όταν «ξεχαρβαλώνεται ό χρόνος»; ‘Η μνήμη από κάτι, όχι πιά φυσικά ύπαρκτό, είναι ένα φάσμα ή φάντασμα, στοιχειώνει τά όντα. Γι’ αυτό ό Ντερριντά θεώρησε ότι ό Μάρξ, καθ’ όσον στοχαστής τής *ιστορίας*, μοιραία άναμετριέται μέ τόν φασματικό τρόπο ύπαρξης του όχι πιά φυσικά ύπαρκτου. Αυτός, προσθέτει, άποτελεί όρο ύπαρξης και συνάμα άποσταθεροποίησης –θέσης και άρσης– τών «έννοιολογικών διακρίσεων». Αυτό τόν όρο συγκρότησης τών έννοιολογικών διακρίσεων, τόν έντοπίζει ως *άνοίκειο* στόν Φρόντ και τόν Χάιντεγκερ, τόν ίδιο εύρισκε ως *παίγνιο* στόν Πλάτωνα.¹ Στή διαλεκτική παράδοση, αυτό είναι πού λέγεται «θέση τής προϋπόθεσης». Αυτό πού στοιχειώνει τά όντα, τό νόημά τους, τίθεται ως προϋπόθεσή τους, δηλαδή παράγεται από μία διαδικασία αυθυπέρβασης τους προς τούς ίδιους τούς όρους ύπαρξής τους.

‘Η ιστορία ως ό άόρατος κόσμος

‘Η ιστορία είναι παράξενη περιοχή του όντος. ‘Η ιστορία δέν είναι δεδομένο, δέν είναι κατασκευή, δέν είναι

φύσει ούτε νόμος. Είναι ό τόπος ή ή διαδικασία όπου οι έννοιες συγκροτούνται – τίθενται και αίρονται, διαφοροποιούνται και παύουν νά διακρίνονται. Τών όντι, είναι όρος ύπαρξης τών έννοιολογικών διακρίσεων. Μπορούμε άρα νά πούμε ότι εδώ έντοπίζεται ό άόρατος κόσμος τών νοημάτων πού ύποθέτει τήν ύπαρξή του ή πλατωνική παράδοση, αλλά τήν ύποθέτει σταθερή (έχει πρότυπο τά μαθηματικά), νά πούμε ότι ή ιστορία είναι τό άληθινό νόημα του άόρατου κόσμου, ότι άόρατος κόσμος είναι ή ιστορία. – Για παράδειγμα, όταν ό Πρεβελάκης άφηγεΐται πώς ό πατέρας του

1. ‘Ο Ντερριντά θεωρεί ότι τό φάσμα (spectre) παΐζει στόν Μάρξ τόν ρόλο πού ό ίδιος είχε δείξει ότι παΐζει τό *άνοίκειο* (das Unheimliche) στόν Φρόντ και τόν Χάιντεγκερ (J. Derrida, *Spectres de Marx*, Galilée, Παρίσι 1993, σ. 276 [βλ. μτφ. *Φαντάσματα του Μάρξ*, Έκκρεμές, ‘Αθήνα 1995· ή άκριβής άπόδοση του τίτλου είναι μάλλον *Φάσματα*] όπου παραπέμπει στό J.D., *La carte postale*, Flammarion, Παρίσι 1980, σ. 206) –τόν ίδιο ρόλο, δηλαδή, πού άποδίδει στή γραφή ως παίγνιο στήν *Πλάτωνος φαρμακεία* («La pharmacie de Platon», 1968, στό *Marges*, Minuit, Παρίσι 1972· μτφ. ‘Αγρα, ‘Αθήνα 1990, κεφ. 9).

τόν πήγε μέ τόν ἀδελφό του στό 'Αρκάδι, προσθέτει: «Αυτό τό προσκύνημα ἦταν τά Εἰσόδιά μας στόν κόσμο, τόν ὄρατό καί τόν ἀόρατο, θέλω νά πῶ τήν Φύση καί τήν Ἱστορία».² Αυτό δέν εἶναι ἀπλή μετατόπιση τῆς ἀρχαίας ἀντίθεσης ὄρατοῦ-ἀοράτου στήν νεότερη φύσης-ἱστορίας, εἶναι ἐρμηνεία τῆς πρώτης ὡς τῆς δεύτερης, λέει ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι τό ἀληθινό νόημα αὐτοῦ πού ἡ πλατωνική παράδοση λέει ἀόρατο κόσμο. Λέει ὅτι τό ὑπάρχον ὡς μνήμη εἶναι ἀόρατο, ὅτι ἀόρατος κόσμος εἶναι ἡ ἱστορία.

Πράγματι, ὅ,τι βλέπουμε στό κάθε 'Αρκάδι δέν εἶναι φύση μέ τήν στενή ἔννοια, εἶναι σκόπιμο ἔργο ἀνθρώπων, κι ὄχι αὐτόματο προϊόν τῆς φύσης. Εἶναι φύση μέ τήν ἔννοια πού λέμε ὅτι εἶναι ὑλικό κατάλοιπο. Θυμίζει τήν ζωή πού στέγασε, δηλώνει τόν θάνατο μᾶς ἀξιομνημόνευτης ζωῆς ὡς νόημα τοῦ ἐνυλου σημαίνοντος 'Αρκάδι. Ὁ ὕλισμός τοῦ νοήματος ἐγκείται στό ὅτι δέν θά ὑπῆρχε χωρίς τέτοια ἴχνη, ὅτι ὑπάρχει μόνον ὡς τό ἀόρατο τοῦ ὄρατοῦ. Αυτό ἔλεγε ὁ Ντερριντά «γραφή» τό 1960, ὅταν σκόπευε νά σκεφθεῖ τήν ἱστορία μή ιστορικιστικά, μή σχετικιστικά.³ Τό νόημα δέν ὑπάρχει χωρίς ὕλη, χωρίς ἴχνη.⁴ Ἔτσι ἡ ἱστορία εἶναι καθαρό νόημα. Καθαρό νόημα ὑπάρχει μόνον ὡς νόημα τοῦ ἐμπειρικοῦ, ὁ ἀπόλυτος νοῦς μόνον ὡς νοῦς τῆς ὕλης.

Ἡ καθαρότητα, ὁ ἐξαῦλωμένος τρόπος ὑπαρξης, ἡ φασματικότητα τοῦ νοήματος ὡς περιεχομένου τῆς μνήμης κι ὄχι τῶν δεδομένων, σημαίνει λοιπόν κάτι φαινομενικά ἀντίθετο: τό καθαρό νόημα δέν ὑπάρχει καθ' αὐτό. Ἡ φύση, ἡ ὑλικότητα πρέπει νά θεωρεῖται ἀποδεσμευμένη, ὄχι ἀλλοτριώση τοῦ ὑποκειμένου ἀλλά ὄρος συγκρότησής του,⁵ γιά νά μπορούμε νά διανοηθοῦμε τήν καθαρότητα τοῦ νοήματος. Τό νόημα ὑπάρχει ὡς ἀόρατο στήν ἢ μᾶλλον ὡς ἡ ἱστορία.

Ἡ ἱστορία, ἀπό τή μιά, ἔχει σωστά ταυτισθεῖ μέ τό νόημα: «Ἄφοῦ δέν μπορεί νά ὑπάρξει ἱστορία δίχως νόημα οὔτε νόημα δίχως ἱστορία, θά πούμε ὅτι ἡ ἱστορία δέν ἔχει ἀλλά εἶναι νόημα».⁶ Γι' αὐτό ἡ ἐρμηνευτική σχολή θεωρεῖ ὅτι οἱ κοινωνικές ἐπιστῆμες «κατανοοῦν», πού θά πεῖ ἐρμηνεύουν νοήματα, ἐνώ οἱ φυσικές «ἐξηγοῦν» φαινόμενα ἄνευ νοήματος.⁷ Αὐτή ἡ γραμμή σκέψης ὀδηγεῖ, π.χ., τόν Κρότσε,⁸ ἰταλό «ἐγγελιανό» πνευματοκράτη, νά ταυτίσει τήν φιλοσοφία μέ τήν ἱστορία⁹ –ἢ μᾶλλον μέ τήν ιστοριογραφία, ὄχι μέ μιά περιεχομενική «φιλοσοφία τῆς ἱστορίας»¹⁰–, κρίνοντας ὅτι μόνον ἡ ἱστορία, ἀντίθετα μέ τίς θετικές ἐπιστῆμες, «γνωρίζει σ' ἀλήθεια», «ἐκ τῶν ἔσω»,¹¹ ἀφοῦ ἐννοεῖ ἔτσι κάτι πού εἶναι ἤδη νόημα. Ἀλλά ἔνα τέτοιο σκεπτικό δέν ἀρκεῖ, γιατί δέν ξέρει ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι τό καθαρό νόημα μόνον ἐάν δέν καταργεῖ τήν αὐτοτέλεια τοῦ ἄλλου τῆς, τῆς ὕλης ὡς τοῦ ἄλλου τοῦ νοήματος ἢ τῆς φύσης ὡς τοῦ ἄλλου τῆς ἱστορίας. Θά πούμε ὅτι παραμένει δέσμιο μᾶς ὄντολογικῆς νοοτροπίας πού στρεβλώνει τήν ἀντίληψη τέτοιων στοχαστῶν γιά τό πῶς συγκροτεῖται τό νόημα – εἰδικά γιά πῶς

ἐξασφαλίζεται ἡ αὐτοτέλειά του, γιά τό ὅτι ἡ αὐτοτέλειά του ἀπαιτεῖ τήν ἀποδέσμευση τοῦ ἄλλου του καί ὄχι τή θεωρητική ἐξόντωσή του, γιά τό ὅτι ἡ ἀπολυτοποίησή του δέν ἀπαιτεῖ τήν ὄντοποίησή του ἀλλά τήν καταξίωσή του.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ὁ Κρότσε προσαρτοῦσε στήν ταύτιση τῆς ἱστορίας καί τοῦ νοήματος μιά ὄντολογία πού ἔλεγε ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι ἡ μόνη πραγματικότητα, ἄρα μόνη γνώση ἡ ἱστορική, ὅτι δέν ἀναλογεῖ αὐτοτέλης μορφή γνώσης στή φύση, διότι δέν ὑπάρχει τάχα φύση ἐκτός ἱστορίας, ἐνῶ ἡ φύση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δέν εἶναι παρά μιά ἐξωπραγματική ἀφαίρεση.¹² Δηλαδή ἡ ὄντολογία του ἀρνιόταν τήν ἀποδέσμευση τῆς φύσης. Φοβούμενη, προφανῶς, ὅτι ἡ ἀποδέσμευση θά ἀπειλοῦσε τήν αὐτοτέλεια τοῦ νοήματος. Ἀγνοώντας ὅτι τό νά λές ὅτι τό νόημα ὑπάρχει ὡς ἱστορία προϋποθέτει ὅτι δέχεσαι τίς προκείμενες τῆς ἐννοιολογικῆς διάκρισης φύση / ἱστορία, πού διαφέρει ἀπό τήν παραδοσιακή ὄντολογική διάκριση ὄρα-

2. Π. Πρεβελάκης, *Τό ἠφαίστειο*, Πρόλογος, Γαλαξίας, Ἀθήνα 1963, σ. 10-11.

3. *Politics and Friendship* μτφ. Πολιτική καί φιλία, Ἐκκρεμές, Ἀθήνα 1996, σ. 21.

4. Βλ. τήν ἐρμηνεία πού προτείνω στό *Νόημα καί κυριαρχία*, Ἔστια, Ἀθήνα 2007, κεφ. 7.

5. Αυτό κατάλαβε ὁ Λούκατς διαβάζοντας τά *Χειρόγραφα τοῦ 1844* τοῦ νεαροῦ Μάρξ, ὅπως λέει στόν Πρόλογο τοῦ 1967 στό *Ἱστορία καί ταξική συνείδηση* τοῦ 1923 (*Geschichte und Klassenbewußtsein*, Lucherhand, Δαρμουάτη-Neuwied 1968, σ. 15, 24-35, 42).

6. Otto Vossler, *Geschichte als Sinn*, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1979, σ. 67.

7. Ὁ.π., σ. 61-62. Θέση προερχόμενη ἀπό τόν Ντίλταϊ (Dilthey) τήν ὁποία ἐνσωμάτωσε ὁ Βέμπερ (Weber) στίς κοινωνικές ἐπιστῆμες (βλ. ἐδῶ σ. 77 κ.ε.). Βλ. σχετικά Κ.-Ο. Apel, «The Erklären-Verstehen Controversy in the Philosophy of the Natural and Human Sciences» στό G. Floistad (ἐπιμ.), *Contemporary Philosophy. A new Survey*, τ. 6', *Philosophy of Science*, M. Nijhoff, Χάγη-Βοστώνη-Λονδίνο 1982, σ. 19-49.

8. Βλ. Vossler, ὁ.π., σ. 72, 73, 74, 75-76.

9. B. Croce, *La logica come scienza del concetto puro*, Laterza, Μπάρι 1964, σ. 199, 367-368. *Teoria e storia della storiografia* (1916), Laterza, Μπάρι 1941, γαλλική μτφ.: *Théorie et histoire de l'historiographie*, Droz, Γενεύη 1968, σ. 42-43.

10. Croce, *Teoria e storia della storiografia*, ὁ.π., κεφ. IV, γαλλ. μτφ. σ. 54-56.

11. Croce, *La storia come pensiero e come azione* (1938), Laterza, Μπάρι 1954, κεφ. VII. X, γαλλική μτφ.: *L'histoire comme pensée et comme action*, Droz, Γενεύη 1968, σ. 268-269.

12. Croce, *La storia come pensiero e come azione*, ὁ.π.: «Ἡ πραγματικότητα εἶναι ἱστορία». Βλ. P. Olivier, *Croce ou l'affirmation de l'immanence absolue*, Seghers, Παρίσι 1975, σ. 94.

τό / άόρατο. Η δεύτερη, στην πλατωνική παράδοση, διακρίνει τό άεί όν νοητό από τό άεί γινόμενο αισθητό. Για νά καταστήσει τό νόημα αυτόδύναμο, τό χωρίζει από τά όντα σάν νά ήταν ένα άλλης λογής όν. Καί έτσι άκριβώς τό θέτει σάν μιά πραγματικότητα του ίδιου επιπέδου μέ τά όντα αυτά. Δηλαδή του άφαιρεί την αυτότέλεια πού σκόπευε νά του προσδώσει, έπειδή, προκειμένου νά του τήν προσδώσει, τό όντοποιεί.

Έτσι, ό Κρότσε άρνεϊται τή φυσική εξέλιξη. Τήν θεωρεί κατανόηση νοήματος, γιατί αυτό τό έξηγητικό πρότυπο έχει στό μυαλό του για τήν ιστορία. Κι έπειτα τήν θεωρεί αυτόμάτως άτοπη: Πώς νά μπουϊμε στό πετάι του πρωτόγονου άνθρώπου ή του προγενέστερου έξελικτικά χόρτου, για νά κατανοήσουμε τό νόημά του ή τό νόημα πού έχει ό κόσμος από τή σκοπιά του;¹³ Άρα λοιπόν τό νόημα, ταυτιζόμενο μέ τήν ιστορία, έξοβελίζει τό ένυλο ίχνος χωρίς τό όποιο δέν νοείται τό νόημα τό ίδιο, πάντως όχι τό νόημα ως ιστορία. Θα μπορούσε νά δειχθεί ότι ή έρμηνευτική παράδοση, πού δέχεται τήν αντίθεση κατανοά / έξηγώ άποδίδοντας την σέ δυό λογίων άντικείμενα, πάσχει γενικά άπό αυτό τόν άκοσμοισμό.

Ίσχυει εδώ ένας κανόνας νοηματικής συγκρότησης: Όταν καταργείται ή φύση, τότε άκριβώς φυσικοποιείται ή ιστορία. Όταν καταργείται τό ένα αντίθετο άπό μιά διαίρεση βάσει τής όποίας έξηγοϋνταν ένα πεδίο, τό άλλο αλλάζει νόημα, και περιέχει μέσα του τή διαφορά πού δέν υπάρχει πιά έξω του, προκειμένου νά έξηγει όλο τό πεδίο.¹⁴ Ο ιδεαλισμός άφαιρεί άπό τήν ιστορία τήν άψαυστη νοηματική ύπόστασή της, άκριβώς για νά μίν τήν άφαιρέσει. Για νά τή σώσει άπό τόν ύλισμό, τήν άπολυτοποιεί ως «πνευματική πραγματικότητα», τήν όντοποιεί, και τήν ύποβιβάζει μ' αυτό τόν τρόπο στό επίπεδο τής ύλης. - Αντίθετως, ό ύλιστής Λούκατς διατηρεί τήν ύπόσταση αυτή όπως υπάρχει στον Έγελο, στον βαθμό πού όρίζει τήν ιστορία ως άλλαγή των έννοιών, των κατηγοριών, όπως αυτός.¹⁵

Άόρατος κόσμος είναι ή ιστορία μόνον αν υπάρχει όρατός, αν υπάρχει φύση υπό ευρεία έννοια, καθ' αυτό φύση και ένυλα κατάλοιπα, ίχνη. Γι' αυτό, άφ' έτέρου, ή ιστορία δέν διαφέρει ούσιαστικά άπό τήν αρχαιολογία, όπως λέει ό ιστορικός Μάρκ Μπλόκ: Είναι έξίσου «γνώση μέσα άπό ίχνη», μέρος των όποιων είναι τά κείμενα.¹⁶

Τό ζητούμενο τής όρθής μεροληπτικότητας

Ίσα ίσα, όσο περισσότερο ή ιστορία στηρίζεται στη μνήμη και ή έμπειρική αναφορά έξαϋλώνεται, τόσο λιγότερο διακρίνονται τό δεδομένο και ή προσθήκη, ή περιγραφή κι ή αξιολόγηση, όποτε ή ιστορία ρέπει προς τήν προπαγάνδα, μιά κι ό καθένας τήν υπάγει

τότε σέ δικές του άξίες, όπως παρατηρεί σωστά ό έμπειριστής Γουώλς.¹⁷

Γιά ν' άποσοδηθεί ό κίνδυνος αυτός, ό μαρξιστής Σενώ (Chesneaux) προσφεύγει στη διάκριση ψευδούς άμεροληψίας / όρθής μεροληπτικότητας: Στην πρώτη βάζει τίς έπιφυλάξεις άμερικανών έπιστημονιστών κατά του rewriting, στην δεύτερη τό ξαναγράψιμο τής ιστορίας των κινήτων επαναστατών.¹⁸ Η διάκριση είναι και ύποπτη και άναγκαία. - Ύποπτη γιατί καλύπτει τό ξαναγράψιμο τής ιστορίας στον «ύπαρκτο σοσιαλισμό», έναν κόσμο όπου φάνηκε μέ ιδιαίτερη καθάρτητα ότι ή αντίσταση στην καταπίεση είναι άγώνας κατά τής λήθης (για νά τό δείξει αυτό, ό Κούντερα άφηγείται πώς ό σκούφος στό κεφάλι του γενικού γραμματέα ήταν τό μόνο πού άπέμεινε άπό τόν εκτελεσθέντα έμπιστό του).¹⁹ - Άλλά και άναγκαία. Γιατί δέν υπάρχει άξιολογική ουδετερότητα. Άρα ή δήθεν άμεροληψία είναι μόνο μιά άνέντιμη μεροληψία. Όποτε είτε δέν υπάρχει άντικειμενικότητα τής κρίσης, είτε κάποια μεροληψία, μιά όρισμένη άξιακή συγκρότηση του άντικειμένου «ιστορία» συνιστά άντικειμενικότερη έποψη άπό άλλες, είναι όρθή μεροληψία.

Συχνά οι ιστορικοί άρκοϋνται στην πρώτη λύση, στον σχετικισμό. Αν δέν ισχύει ή διάκριση γεγονότων κι άξιών στην ιστορία, ή ιστορία είναι διακύβευμα ενός άγώνα, λέει ό μαρξιστής Σενώ.²⁰ Δηλαδή τή γράφει ό νικητής άπό τή σκοπιά του, όπως λέει ό μαρξιστής Κάρε.²¹ Αυτό όμως, όπως έπείσημανε ό Μπένγιαμιν, μαρξιστής κι αυτός, παλαιόθεν, δέν μπορεί νά ικανοποιεί κάποιον, όπως ίσα ίσα τόν μαρξιστή, τόν όποιο ένδιαφέρει ή δικαίωση των άδικημένων. Γιατί τότε όσοι έπασαν άγωνιζόμενοι κατά τής άδικίας, όσο

13. Croce, *Teoria e storia della storiografia*, ό.π., κεφ. IX., γαλλ. μτφ., σ. 85-86.

14. Βλ. *Νόημα και κυριαρχία*, ό.π., κεφ. 5, σ. 179.

15. Έτσι όρίζεται ή ιστορία στο διαλεκτικό πλαίσιο: στον Έγελο, στον μαρξιστή Λούκατς, στον Σάρτρ. Βλ. *Νόημα και κυριαρχία*, ό.π., κεφ. 4, σ. 12.

16. M. Bloch, *Apologie pour l'histoire*, Laffort, Παρίσι 1962, ¹1977, μτφ.: *Απολογία για τήν ιστορία*, Έναλλακτικές, Άθήνα 1994, σ. 79-81.

17. Βλ. W.H. Walsh, *An Introduction to Philosophy of History*, Hutchinson Univ. Library, Λονδίνο 1950, ³1967, μτφ. *Είσαγωγή στην φιλοσοφία τής ιστορίας*, ΜΙΕΤ, Άθήνα 1982, ²1985, σ. 130-131, 171.

18. J. Chesneaux, *Du passé faisons table rase? A propos de l'histoire et des historiens*, Maspero, Παρίσι 1976, σ. 59-60.

19. M. Kundera, *Knida smichu a zapomnemi*, 1978· μτφ.: *Τό βιβλίό του γέλιου και τής λήθης*, Οδυσσέας, Άθήνα 1981, κεφ. I, σ. 7 κ.έ.

20. Ό.π., σ. 96.

21. E.H. Carr, *What is History?* (1961), Macmillan, Χάμπαρ-Λονδίνο ²1986· γαλλική μτφ.: *Qu'est-ce que l'histoire?*, Maspero-La Découverte, Παρίσι 1988, σ. 191-196.

Ἡ πρόταση Ψυχοπαίδη

δέν ἔχουν ἀκόμη ἐπικρατήσει, ἀπλά ξεχνιοῦνται²² (καλή ὥρα ὅπως ὁ ἔμπιστος τοῦ γενικοῦ γραμματέα στήν ἱστορία τοῦ Κούντερα). Ἀλλά μένει ἀνικανοποίητος κι ὁποῖος δέν ἐνδιαφέρεται καί γιά κάτι τέτοιο, μόνο γιά τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια. Γιατί τότε δέν ὑπάρχει, ὅπως εἶπαμε (ἢ ἡ μόνη ἀντικειμενική ἀλήθεια εἶναι σχετική μέ τόν λόγο περί ἐμπειρικοῦ κόσμου καί λέει ὅτι δέν ὑπάρχει ἀντικειμενική ἀλήθεια περί τοῦ τελευταίου).

Ἡ ἀντικειμενική ἀλήθεια στίς κοινωνικές ἐπιστήμες δέν ἐμφανίζεται στά σημεία ὅπου ἐξαφανίζεται κάθε ἀξιολόγηση (ὅπως στό ἰδανικό τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μετά τόν ἐξοβελισμό τῆς τελεολογίας τόν 15^ο αἰώνα). Ἐμφανίζεται κι ἐξαφανίζεται στά ἴδια σημεία ὅπου ἐμφανίζεται καί ἐξαφανίζεται ἡ δυνατότητα ἀξιολόγησης. Ἀπουσίας τῆς ἀξιολογήσεως, ἐκλείπει καί ἡ ἀντικειμενικότητα.

Ἡ ἄλλη ἀπ' τόν σκεπτικισμό λύση ἀπαιτεῖ μιά ἐννοια ἀξίας μέ μόνη σκοπιμότητα νά ἐκμαιεῖ ἀπό τό ἀντικείμενο τό νόημά του. Ὁ Ρίκερτ, ὁ πρῶτος στοχαστής ἴσως πού ἀντιμετώπισε ἀπερίφραστα τό ζήτημα, θεωρεῖ ὅτι χρειάζεται ἐδῶ μιά ἀξιολόγηση «καθαρᾶ θεωρητική», πέρα ἀπό τίς «πρακτικές ἀποτιμήσεις».²³ Προϋποθέτει ὡς ἀξίες ἐννοίες μέ τίς ὁποῖες νοούμε τήν ἱστορία ὡς ἀλλαγὴ τῶν ἐννοιῶν. Μπορεῖ ὅμως ὄντως νά ὑπάρξει θεωρητική ἀξιολόγηση ἀνεξάρτητη ἀπό τήν πρακτική; Ἐδῶ εἶναι πού ἡ διαλεκτική παράδοση ἐρχεται νά διορθώσει τήν γενικῶς ἐρμηνευτική στάση. Μιά ἀξιολογία πού ἀντιστρατεύεται τήν πρακτική δέν μπορεῖ νά ἐξηγήσει τήν ἀλλαγὴ ἀξιών, τήν ἱστορική ὑπόσταση τοῦ κόσμου τῶν καθαρῶν νοημάτων. Μιά ἀξιολόγηση ὡς τέτοια δέν μπορεῖ ἄλλωστε παρά νά εἶναι πάντα καί κάτι πρακτικό, μέ τήν ἐννοια ἔστω ὅτι ἀναδεικνύεται κάτι ὡς καλύτερο ἀπό κάτι ἄλλο.

Ὁ Ψυχοπαίδης ἐπεκτείνει τήν μέριμνα τοῦ νεοκαντιανοῦ Ρίκερτ ἀλλά αἶρει τήν τυποκρατική ἐννοιολογιστική του τῶν ἀξιών, ὥστε νά ἐξηγήσει πῶς οἱ ἀξίες τίθενται, κι ἔτσι ἀκριβῶς πῶς μεταλαμπαδεύονται στήν πράξη. Ἀναζητεῖ τό περιεχόμενό τους ὄχι στήν ἀτομική ψυχοσύνθεση—ὅπως ἐν πολλοῖς ὁ Σέλερ, πού διέγνωσε ἤδη τήν ἀνεπάρκεια τῆς τυποκρατίας τῶν ἀξιών—²⁴ ἀλλά στήν κοινωνία. Ἐτσι βάζει αὐτός ὁ διαλεκτικός στοχαστής μιά ἀξιολογία στή θέση τῆς ὄντολογίας πού ὑπέθετε ἡ ἐρμηνευτική γενικά παράδοση (ὅπου μποροῦν κατά τοῦτο νά ἐνταχθοῦν τόσο οἱ νεοεγγελιανοί Ντίλταϊν καί Κρότσε, ὅσο καί οἱ νεοκαντιανοί Ρίκερτ καί Σέλερ). Διότι τό διαλεκτικό ἐπιχείρημα, ὅπως ξέρουμε, λέει ὅτι ἡ καθαρότητα τῶν νοημάτων δέν ἐξασφαλίζεται ἀπό τήν ὄντοποίηση πού φιλοδοξεῖ νά τά χωρίσει ἀπό τά δεδομένα ὄντα ἀλλά ἀπό τήν ἀναφορὰ τους σέ αὐτά ὡς μιᾶς ἄλλης τάξεως πραγματικότητας.

Ὁ Ψυχοπαίδης ἤθελε νά θεμελιώσει τό χειραφετητικό ἐγχείρημα λαβαίνοντας ὑπ' ὄψη τήν ἀποτυχία τῶν δοκιμῶν πραγμάτωσής του. Τόν διμέτωπο ἀγῶνα τῆς μή δογματικῆς ἀριστερᾶς κατά τοῦ κεφαλαίου καί τῆς γραφειοκρατίας, τόν διεξήγαγε σέ ἐπίπεδο συγκρότησης κι αἰτιολόγησης τοῦ ἐννοιολογικοῦ πλαισίου μέ βάση τό ὅποιο οἱ δρώντες δροῦν καί οἱ ἐπιστήμονες ἐπίστανται. Δέν ἀρκεῖται στή θεωρία καί βάζει μέσα τήν πράξη, δέν ἀρκεῖται στήν περιγραφή καί βάζει μέσα τήν κανονιστικότητα, πού ὑποτίθεται ὅτι ἀπειλεῖ τήν ἀντικειμενικότητα τῆς θεωρίας, γιατί ἀσκοῦμε νόμιμα κριτική στήν κοινωνία ἂν συμπίπτουν τά πλαίσια τῆς γνώσης τῆς καί τῆς μέσα τῆς πράξης, ἄρα κινεῖται ἀπό ἓνα πρακτικό ἐνδιαφέρον, κοινό στοὺς μαρξιστές, τήν ὡς ἄνω δικαίωση τῶν ἀδικημένων.

Γιά νά ταυτίσω τά πλαίσια τῆς γνώσης τῆς καί τῆς πράξης δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά πιστεύω ὅτι ἡ ἱστορία ἔχει ἀναγκαῖα τροχιά ἀνεξαρτήτως τοῦ τί πράττομε, ὅπως οἱ σοβιετικοί μαρξιστές. Κοινό στή γνώση καί τήν πράξη δέν εἶναι ἀπαραίτητο νά εἶναι ἡ γνώση, ὅπως ὅταν πιστεύω ὅτι ἡ πράξη ἐφαρμόζει μιά θεωρία, λ.χ. τῆ δῆθεν γνώση τῶν νόμων τῆς ἱστορίας. Κοινή στή γνώση καί τήν πράξη μπορεῖ κάλλιστα νά εἶναι ἡ κριτική στάση, πού ἀπαγορεύει νά θεωρεῖται ἡ πράξη ἐφαρμογὴ μιᾶς γνώσης ἔτοιμης πρό τῆς πράξεως. Ἐφαρμογὴ εἶναι μιά σύμπτωση θεωρίας καί πράξης ὅπου προέχει τό πλαίσιο τῆς θεωρίας κριτικὴ μιά σύμπτωση ὅπου προέχει τό πλαίσιο τῆς πράξης. Αὐτό εἶναι κανονιστικό, λέει τί νά πράξω. Ἐνῶ ἡ ἐφαρμογὴ εἶναι ἓνα σχῆμα σκέψης πού κινδυνεύει ἀπό τήν αὐθαιρεσία τῆς γνώσης, τόν θεωρητικό δογματισμό, λ.χ. ἀπό τήν πίστη ὅτι ἡ ἱστορία ἔχει ἀναγκαῖα τροχιά, ἡ κριτικὴ κινδυνεύει ἀπό τόν πρακτικό δογματισμό, αὐτόν πού ἐκδιάζει οὐτοπίες. Ἡ λύση τοῦ Ψυχοπαίδη γιά ν' ἀποφευχθεῖ ὁ διπλός κίνδυνος εἶναι ἀκριβῶς, θαρρῶ, ἡ ἰδέα του περί ἀξιολογίας, πού τόν ὀδηγεῖ στά χνάρια τοῦ Ρίκερτ καί τοῦ Σέλερ, ἀλλά μέ σκοπὸ τήν ἀνεύρεση ἀξιών πού ἰσχύουν στή θεωρία καί στήν πράξη καί εἶναι κοινωνικῆς καί ὄχι ἀτομικῆς ἐμβέλειας. Ἡ λύση του εἶναι ἡ ὄντολογία, τήν ὁποία ἀναιρεῖ ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος—ὅπως εἶπαμε—, ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ μιά ἀξιολογία.

22. Βλ. W. Benjamin, «Über den Begriff der Geschichte», *Gesammelte Schriften*, τ. I.2, Suhrkamp, Φραγκφούρτη 1974, σ. 691-704· μτφ.: «Γιά τήν ἐννοια τῆς ἱστορίας», *Ὁ Πολίτης δεκαπενθήμερος*, 43/1997, σ. 32-39.

23. H. Richert, *Die Probleme der Geschichtsphilosophie*, C. Winter, Χαϊδελβέργη 1924, κεφ. I, § 5· γαλλικὴ μτφ.: *Les problèmes de la philosophie de l'histoire*, Presses Univ. du Mirail, Τουλούζη 1998, σ. 99 κ.έ.

24. Βλ. K. Ψυχοπαίδης, *Ὅροι, ἀξίες, πράξεις*, Πόλις, Ἀθήνα 2005, κεφ. η'.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ὄντολογία εἶναι πάντα ἐπιβλαβής στήν πράξη, γιατί τήν ὑπάγει στό πρωτεῖο μιᾶς προϋπάρχουσας οὐσίας. Ἡ πνευματοκρατική ὄντολογία, ἀπό τήν ὁποία πάσχει ἡ ἐρμηνευτική παράδοση, ἀλλά κι ἡ ὑλιστική, ἀπό τήν ὁποία πάσχει συνήθως ἡ μαρξιστική, ὑποβιάζουν τήν πράξη. Στή δεύτερη περίπτωση ἡ πράξη εἶναι ἀσήμαντη εἴτε ἐπειδή ἐφαρμόζει κάτι προϋπάρχον εἴτε, ἀντίθετα, ἐπειδή δέν τό ἐφαρμόζει (βγαίνει οὕτως ἢ ἄλλως χαμένη). Στήν πρώτη περίπτωση ἡ πράξη εἶναι ἀσήμαντη γιατί ἡ πραγματικότητα ὅπου ἀσκεῖται οὔτε ἀνθίσταται οὔτε κρατᾶ ἴχνη της. Ἡ ἀξιολογία διασώζει τήν πράξη ἀποφεύγοντας τούς συμμετρικούς αὐτούς σκοπέλους μέ κοινό πλαίσιο τήν ὄντολογική νοοτροπία. Δίνει πρόσοδο στήν ἱστορία ὡς μιᾶ διαδικασία πού δέν εἶναι προοδικασμένη οὔτε ἐπειδή δέν ἔχει ἀξία ὁ κόσμος τοῦτος οὔτε ἐπειδή δέν ἔχει σημασία ἡ πράξη μέσα στόν κόσμο.

Ὅταν ὁ Ψυχοπαίδης ἐρχεται στόν μαρξιστικό χῶρο μέ μιᾶ θεωρία περί ἀξιών, γεννᾶ ἀμηχανία. Γιά ἀξίες μιλοῦσε μιᾶ συντηρητική παράδοση, τήν ὁποία ἐπικρίνει, ἀκόμη κι ὅταν, ὅπως στό *Ὅροι, ἀξίες, πράξεις*, ἀναδεικνύει τήν σημασία τῆς ὑλικῆς ἀξιολογίας τοῦ Σέλερ γιά τήν κριτική ἐπιστημολογία. Ἀλλά ἡ κίνηση εἶναι εὐλογη ἂν σχετισθεῖ μέ τήν κυρίαρχη σήμερα ἐπιστημολογία τοῦ Βέμπερ καί μέ τήν ἠθική συνιστώσα τῆς χειραφέτησης. – Ἡ ἀντιβεμπεριανή θεμελίωση τῆς κριτικῆς εἶναι μιᾶ εἰς ἄτοπον ἀπαγωγή. Ἀφοῦ κάθε θεωρία τονίζει ὅψεις τῶν ὄντων, ὁ Βέμπερ μιᾶ γιά ἀξιακή συγκρότηση ἄλλ' ἀποφεύγει τήν ἰσοσθένεια τῶν θεωριῶν, δίνοντας ὡς ιδεῶδες τήν ἀξιολογική οὐδετερότητα! Ἀπό τήν ἀντίφαση ὁ Ψυχοπαίδης συνάγει ὅτι ἰσχύει ἡ ἄρνηση μιᾶς προκειμένης: Οἱ θεωρίες δέν ἀξιολογοῦνται ἀνάλογα μέ τό κατά πόσον δέν ἀξιολογοῦν, ἀλλά μέ τό πῶς ἀξιολογοῦν. Θεωρεῖ ὅτι ὁ Μάρξ αὐτό ἤθελε, ἀλλά δέν εἶχε θεωρία ἀξίας πέραν τῆς οικονομικῆς, οὔτε ἐπιστημολογία ἱκανή ν' ἀντιταχθεῖ προκαταβολικά στήν βεμπεριανή. Ἔτσι, ὅταν ἡ ἀπόπειρα τοῦ Μάρξ νά στηρίξει στή γνώση τήν κριτική τοῦ ἐγνωσμένου προκάλεσε τήν ἀπάντηση τοῦ Βέμπερ ὅτι οἱ θεωρίες εἶναι μόνο δοκιμές, ὁ μαρξισμός δέν ἀπάντησε. Αὐτό τό κενό θέλει νά καλύψει ἡ ἀξιολογία τοῦ Ψυχοπαίδη ἀπό τήν μεριά τοῦ μαρξισμοῦ.

Ἡ πρακτική προέλευση τῆς ἀξιολογίας τοῦ Ψυχοπαίδη φαίνεται στό ἐνδιαφέρον του γιά τήν ἠθική, γιά ἔννοιες ὅπως ἀξιοπρέπεια, πού ἀνήκαν στή χειραφέτηση ἄλλ' ὄχι στή θεωρία της. Ἄν ὅμως ἡ χειραφέτηση ἐπαφίεται μόνο σέ κάτι πού λέγεται ἀριστερή εὐαισθησία, εἶναι ἐκθετη σέ κάθε σχετικοποίηση. – Ἦταν μέν ἐπόμενο ἡ πρώτη ἀντίδραση κατά τῆς ἀναγωγῆς τῆς χειραφέτησης στή δῆθεν ἐπιστημονικά προβλεπόμενη ἱστορία νά ὑπῆρξε ἡ προσφυγή στήν εὐαισθησία, γιατί ὁ σχετικισμός εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ δογματισμοῦ, ἡ «πρώτη» ἄρνησή του, ἡ ὁποία καταλαμβάνει μίαν ἄλλη θέση στό ἴδιο πλαίσιο, ἀντί νά ἄρει τό πλαίσιο. Δη-

λαδή ἡ ἄρνηση τῆς ἐπιστημοσύνης εἶναι δέσμη τοῦ ἐπιστημονισμοῦ, ἄρα ἡ ἀριστερή εὐαισθησία τοῦ δογματισμοῦ. – Πραγματική ἄρνηση θά εἶναι μόνον ἡ κανονιστική στάση, ἀπόρροια τῆς ἠθικῆς ἀγανάκτησης ὅπου ἐρεῖδεται τό ἀριστερό φρόνημα, ὅταν αὐτή τεθεῖ κι ὡς πλαίσιο τῆς γνώσης. Γνωσιολογική προϋπόθεση αὐτῆς τῆς στάσης στίς κοινωνικές ἐπιστήμες εἶναι ὅτι ἡ κριτική στάση ἀποφέρει ἀντικειμενικότερα ἀποτελέσματα ἀπό τήν ἀπράγμονα μελέτη τῆς κοινωνίας. Ἡ κριτική βάσει ἀξιών εἶναι ἡ μορφή τῆς ζητούμενης ὀρθῆς μεροληπτικότητας. Ἀρκεῖ νά προσθέσουμε ὅτι αὐτές οἱ ἀξίες θά προέρχονται ἀπό τό ἴδιο τό ὑπό μελέτη καί κρίση ἀντικείμενο: τήν κοινωνία.

Γιά τόν Ἐγελο, ἡ διαλεκτική ἀνάπτυξη τῶν ἐνοιῶν δέν τίς διάζει, ὅποτε ἡ ἴδια ἀναπαράγει τήν ἱστορική ἐμφάνισή τους. Αὐτή τῆ σύμπτωση ἀνακατασκευῆς καί ἱστορικῆς ἐμφάνισης ἀπῆχει ἡ θέση τοῦ Μάρξ, ὅτι μιᾶ κοινωνία παράγει μαζί νέα πράγματα καί ἔννοιες. Ἀπό ἐδῶ ὁ Λούκατς συνήγαγε τήν ὑπαρξη τῆς κοινωνικῆς ὄντολογίας. Γιατί ἡ συναγωγή τῆς ὑπαρξης ἀπό τήν ἔννοια, πού χαρακτηρίζει τήν ὄντολογική σκέψη (κατ' ἐξοχήν τήν ὄντολογική ἀπόδειξη τῆς ὑπαρξης τοῦ Θεοῦ), ἰσχύει τότε γιά τό κοινωνικό ὄν: Ἡ ἱστορική ὑπαρξη τῆς ἔννοιας σημαίνει ὅτι ὑπάρχει καί ἡ σχετική πραγματικότητα μέσα στήν κοινωνία. Αὐτή ἡ ἀντιστοιχία ἐξηγεῖ γιατί, ὅπως λέει ὁ Μάρξ, οἱ ἄνθρωποι θέτουν στόν ἑαυτό τους προβλήματα πού μποροῦν νά λύσουν.²⁵ Τό πρόβλημα μέ τόν Λούκατς εἶναι ὅμως ὅτι αὐτή ἡ θέση δέν λογίζεται μέ ὄρους προβλημάτων, ὄρους πρακτικούς καί κανονιστικούς. Ὅρθως παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἔννοιες μέ τίς ὁποῖες γνωρίζουμε τήν κοινωνία προέρχονται ἀπό τήν ἴδια τήν κοινωνία, ἀλλά ὀδηγεῖται ἔτσι πρὸς μιᾶ κοινωνική ὄντολογία, ὄχι μιᾶ κοινωνική ἀξιολογία, γιατί δέν λαβαίνει ὑπ' ὄψη του τόν ἀρνητικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἀντιστοιχίας, τό ὅτι ἡ μελέτη τοῦ ἀντικειμένου, ὡς κριτική του, τό περιγράφει ὡς ὑπό ἄρσιν. Ἡ κοινωνία παράγει τίς ἔννοιες πού τήν ἀρνοῦνται κοντά σ' ἐκεῖνες πού τή δικαιολογοῦν, διότι ἡ ἴδια δέν ἀντιστοιχεῖ στόν ἑαυτό της.

Ἡ ἀνάπτυξη ἐνοιῶν στό *Κεφάλαιο* φανερώνει ἕνα πρόβλημα πού πρέπει νά λυθεῖ, τήν ἐκμετάλλευση, ἐνώ ὀρίζει τήν ἀξία. Ἡ ἀξία, ὅρος τοῦ συστήματος, εἶναι ὅρος γιά τήν ἀνατροπή του, ἀφοῦ αὐτό, γιά νά ὑπάρχει, πρέπει νά ὀρίζει τήν ἀξία ὡς ἐργασία ὅσο καί νά καταστρατηγεῖ τόν ὀρισμό ἐκμεταλλεύμενο τήν ἐργα-

25. Βλ. G. Lukács, *Geschichte und Klassenbewußtsein*, Malik, Βερολίνο 1923, σ. 14, 29-30, 70, 175, 194, 244, 260, 264· μτφ.: *Ἱστορία καί ταξική συνείδηση*, Ὀδυσσεύς, Ἀθήνα 1975, 2001, σ. 63, 83-84, 142, 290-291, 315, 383, 404, 411· μερική μτφ. *Ἡ πραγματοποίηση καί ἡ συνείδηση τοῦ προλεταριάτου*, Ἐκκρεμές, Ἀθήνα 2006, σ. 226, 261. Βλ. καί τό ὄψιμο μεγάλο ἔργο *Ontologie des gesellschaftlichen Sein*, Luchterhand, Δαρμστάτη-Neuwied 1984.

οία. Ὁ Ψυχοπαίδης ὀνομάζει «διαλεκτική κρίση» αὐτὴν τὴ μέθοδο τοῦ νὰ κάμεις ἀφαίρεση ἀπ' τὴ μορφή γιὰ ν' ἀπομονώσεις τὴν οὐσία τῆς, καὶ νὰ ἐπικρίνεις τὴ μορφή γιατί δὲν ἐκφράζει τὴν οὐσία τῆς.²⁶ Ἔτσι ἰδωμένη, ἡ πράξη ἀνατροπῆς τοῦ συστήματος εἶναι θέση τῆς προϋπόθεσής του: δίνει στὴν οἰκονομικὴ ἀξία τὴν κοινωνικὴ μορφή πού τῆς ἀρμόζει. Ἡ θεωρία τῆς οἰκονομικῆς ἀξίας στὸν Μάρξ δείχνει πῶς ἡ ἀντιστοιχία ἐννοιῶν καὶ ὄντων μπορεῖ νὰ διαβασθεῖ πρακτικά. Τὴν ἴδια μέθοδο γενικεύει ὁ Ψυχοπαίδης σὲ κάθε ἀξιακὴ συγκρότηση καὶ ἀξιογένεση, σὲ ὅλες τὶς κριτικὲς ἐννοιες – πού λέγονται καὶ αὐτὲς ἀξίες ἐπειδὴ ἐπιτρέπουν τὴν κριτικὴ τοῦ ἀντικειμένου τους, τὴν ἀξιολόγησή του. Στὴν πραγματικότητα, ἡ διαλεκτικὴ ἀνάπτυξη ἐννοιῶν εἶναι ἀνάπτυξη ἀξιῶν.²⁷

Ἀφ' ἐνός, ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐννοιῶν θεωρεῖται ἐπαρκὴς ὅταν «συμπίπτει» μὲ τὴν ἄρση τῆς ἀδικίας στὴν ὑπάρχουσα πραγματώσή τους. Δὲν συμπίπτει ἡ ἐννοια μὲ τὸ ὄν, ἀλλὰ ἡ ἀξία μὲ τὴ «διαδικασία ἄρσης» τοῦ ὄντος. Σ' αὐτὸ διαφέρει ἡ ἀξιολογία ἀπὸ τὴν ὄντολογία: «Ἀξία» ὀνομάζει ὁ Ψυχοπαίδης τὴ σύμπτωση «κλειτουρικών ὄρων ἀναπαραγωγῆς τῆς κοινωνίας» καὶ «πολιτικῶν ἀξιῶν τῶν δρώντων», ἡ ὁποία ἀποκτᾶ κριτικὴ σημασία καὶ ὀρίζεται ὡς «ἀντίσταση στοὺς ὄρους ζωῆς πού θίγονται ἀπὸ τὴν ἐξουσιαστικὴ καὶ ἐκμεταλλευτικὴ μορφή τῆς κοινωνίας», «ἀντίσταση στὴν καταστροφή τῶν ὄρων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς».²⁸

Ἀφ' ἐτέρου, ἡ σύμπτωση δὲν ἐντοπίζεται μεταξὺ ὄντος καὶ ἐννοιῶν του, γιατί τὸ ὄν δὲν συμπίπτει μὲ τὸν ἑαυτὸ του: Ἄν συνέπιπτε, δὲν θά ὑπῆρχε πρόβλημα νὰλυθεῖ. Οἱ κοινωνικὰ ἰσχύουσες ἐννοιες πού γίνονται αἰτήματα ἐκφράζουν ὄρους ὑπαρξῆς τῆς κοινωνίας πού ἡ ἴδια ἀπειλεῖ. «Ἀξία» εἶναι ἡ προϋπόθεση τοῦ ὑπάρχοντος, ὁ ὅρος ἀναπαραγωγῆς τῆς κοινωνίας πού ἀπειλεῖται ἀπὸ αὐτὴ καὶ εἶται ἀναδεικνύεται σὲ ἀξία. Γι' αὐτὸ ἡ διεκδίκηση τοῦ ὄρου, ἡ μετατροπὴ τῆς κοινωνικῆς ἐννοίας σὲ ἀξία, θέτει τὴν προϋπόθεση. Ἡ θέση τῆς προϋπόθεσης εἶναι «ἡ λογικὴ πού συνδέει τὸ ἱστορικὸ καὶ τὸ πρακτικόν».²⁹ Γιὰ νὰ σώσουμε τὴν κοινωνία ἀπὸ τὴν αὐτοκαταστροφή, ἄς καταστρέψουμε τὴν αὐτοκαταστροφικὴ μορφή κοινωνίας.

Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ψυχοπαίδη, τὸ κεντρικότερο ὑπὲρ τῆς ἐγκυρότητας μιᾶς κοινωνικῆς ἀξιολογίας, συνάγει ἀπὸ τὴν ἐννοια ὅχι τὸ ὄν ἀλλὰ τὸν κίνδυνο πού αὐτὸ διατρέχει. Ἔτσι τὸ μὲν ὄν δὲν ὀρίζεται ὡς ἱστορικὸ μὴ μὲ ἀλλά ὡς ὄρος ὑπαρξῆς τῆς κοινωνίας πού ἀπειλεῖται ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ μὴ μὲ, ἡ δὲ ἐννοια δὲν ὀρίζεται ὡς ἰσχύουσα, ἀλλὰ ὡς ἀξία, ὡς δέον. Αὐτὸ τὸ σχῆμα ἀποτυπώνει ἡ δυναμικὴ τριάδα ὄροι, ἀξίες, πράξεις.

Τὰ νοήματα εἶναι ἀξίες ὅταν νοοῦνται μὲ ἱστορικὸ τρόπο, δηλαδή πρακτικόν. Ἄν οἱ ἐννοιες ἀλλάζουν, εἶναι ἐπειδὴ ἡ κοινωνία ἀλλάζει, καὶ ἂν αὐτὴ ἀλλάζει, τοῦτο, μεταξὺ ἄλλων, ὀφείλεται στὴν ἰκανότητα τῶν δρώντων νὰ τῆς ἀσκοῦν κριτικὴ, νὰ ἀξιολογοῦν ἀρνη-

τικὰ ὅ,τι τοὺς ἀπειλεῖ. Λέγαμε ὅτι ἡ καθαρότητα τῶν νοημάτων προϋποτίθεται ἀπὸ τὴν ὑλικότητά τους, ὅτι ὁ ἀόρατος κόσμος ὑπάρχει ὡς ἱστορία. Αὐτὸ εἶναι πού ἐρμηνεύεται τώρα πρακτικά. Μόνον ἐννοιες πού μποροῦν ν' ἀξιολογοῦν τὸ ἀντικείμενό τους ἔχουν πρόσβαση στὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια. Ἀνταποκρίνονται σὲς δύο αὐτὲς ἀπαιτήσεις ἂν κρίνουν τὸ ἀντικείμενο μὲ κριτήριο τὶς ἴδιες τὶς προϋποθέσεις του, τὶς ἐννοιες πού τὸ ἴδιο προϋποθέτει. Τότε μὲσω αὐτῶν τὸ ἀντικείμενο αὐθυπερβαίνεται πρὸς τοὺς ὄρους ὑπαρξῆς του.

Ὁρθολογικότητα ἢ ἐκκοσμίκευση;

Ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας, ἴσως, ὅπως ἔλεγε ὁ Ἄρον τὸ 1955 ἐναντὶα στοὺς μαρξιστές, «οἱ φιλοσοφίες τῆς ἱστορίας εἶναι οἱ ἐκκοσμικεύσεις τῶν θεολογιῶν».³⁰ Ἡ κριτικὴ αὐτὴ, πού εἶχε ἀναπτύξει ὁ Λέβιτ τὸ 1949 ἀπὸ ἱστοριοφιλοσοφικὴ ἀποψη³¹ καὶ θά ἀνέπτυξε ὁ Πόππερ τὸ 1957 ἀπὸ ἐπιστημολογικὴ ἀποψη,³² γιὰ ν' ἀναφέρω δύο γνωστὲς περιπτώσεις, παρουσιάζει κάποια προβλήματα.

Ἐνα εἶναι ἡ ἐννοια τῆς «ἐκκοσμίκευσης», τῆς *secularisatio*, πού δὲν σημαίνει πολλά πράγματα. Ἄν μιὰ ὀρθολογικὰ ἐγκυρη ἰδέα εἶναι ἀνιχνεύσιμη – ἂν ὄχι ἡ ἴδια, κάποια παρεμφερῆς – καὶ ὑπὸ θρησκευτικὴ μορφή στὴ θεολογία, αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι παύει νὰ εἶναι ὀρθολογικὴ, ἀλλὰ ὅτι καὶ ἡ θεολογία ἔχει στοιχεῖα ὀρθοῦ λόγου, καὶ ἄς μὴν ἐλέγχονται ὀρθολογικά. Οὕτε σημαίνει, ἀντίστροφα, ὅτι δὲν ἔχει αὐτοτέλεια ἡ ὀρθολογικὴ νεωτερικότητα ἐναντὶ τῆς θεολογικῆς προνεωτερικότητας. Στὴν πρώτη περίπτωση ἐπιπίπτει ἡ πολεμι-

26. Κοσμάς Ψυχοπαίδης, *Ὅροι, ἀξίες, πράξεις*, ὁ.π., σ. 197, 242, 246-247, 283.

27. Ὁ.π., σ. 84 κ.ε.

28. Ὁ.π., σ. 214· *Πολιτικὴ μέσα σὲς ἐννοιες*, Νῆσος, Ἀθήνα 1997, σ. 29.

29. Ὁ.π., σ. 72, πρὸς. σχετικὰ σ. 86-87, 109-110, 130, 146· «Κρίση θεωρίας σὲς σύγχρονες κοινωνικὲς ἐπιστήμες», στὸ W. Bonefeld-J. Holloway (ἐπιμ.), *Μεταφορντισμός καὶ κοινωνικὴ μορφή*, Ἐξάντας, Ἀθήνα 1993, σ. 277· *Πολιτικὴ μέσα σὲς ἐννοιες*, ὁ.π., σ. 203-205· «Ἐνα σχόλιο μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀνάγνωση τῆς *Πολιτικῆς μέσα σὲς ἐννοιες* ἀπὸ τὸν Π. Μπασάκο», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 67, 1998, σ. 165/1· «Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ οἱ ἀντινομίες τῆς κριτικῆς του», *Ἐπίμετρο* στὸ Μ. Χορχάιμερ-Τ.Β. Ἀντόρνο, *Διαλεκτικὴ τοῦ διαφωτισμοῦ*, Νῆσος, Ἀθήνα 1996, σ. 413.

30. R. Aron, *L'opium des intellectuels*, 1955, Hachette, Παρίσι 2002 (ὁμοια σελιδοπ.), σ. 159.

31. K. Löwith, *Meaning in History*, UCP, Σικάγο 1949· μτφ.: *Τὸ νόημα τῆς ἱστορίας*, Γνώση, Ἀθήνα 1985.

32. K. Popper, *Poverty of Historicism*, Routledge, Λονδίνο-Βοστώνη 1957· μτφ.: *Ἡ ἐνδεια τοῦ ἱστορισμοῦ*, Εὐρασία, Ἀθήνα 2006.

κή χρήση της «έκκοσμίκευσης» από τό ένα νεωτερικό στρατόπεδο ενάντια στο άλλο, εδώ από τους φιλελεύθερους ενάντια στους μαρξιστές· στη δεύτερη έμπιπτει ή φιλοθεολογική χρήση της έκκοσμίκευσης, πού στρέφεται κατά της νεωτερικότητας και του λόγου.³³ Και τά δύο είναι μορφές αναγωγισμού του νέου στο παλαιό, άρνηση της καινοτομίας και της αυτοτέλειας του λόγου.

Τό δεύτερο προβληματικό σημείο της θέσης είναι ό-τι στρέφεται κατά της ιδέας της προόδου άμφισβητώντας τήν ύπαρξη κριτηρίων αξιολόγησής της.³⁴ Έπιχείρημα άστοχο: Η πρόοδος έχει μετά τόν Κάντ τό καθεστώς όρου της έμπειρικής γνώσης της ιστορίας. Αναγνωρίζεται ως έχουσα τό νόημα «ιστορία» μιά πραγματικότητα αναλύσιμη μέ όρουσ προόδου όποια δέν είναι αναλύσιμη έτσι, δέν είναι «ιστορία», κι άς τήν μελετούν κι αυτήν οί ιστορικοί.³⁵ Μόνον ό,τι άποτελεί πρόοδο στην συνείδηση της έλευθερίας (Έγγελος) είναι κοσμοϊστορικό γεγονός, τά υπόλοιπα είναι συμβάντα.

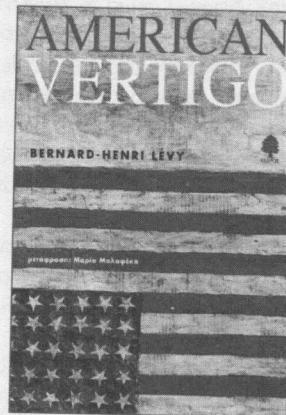
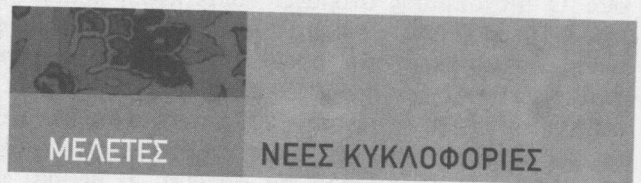
Γιά τήν άκρίβεια ή έλευθερία είναι προϋπόθεση για να υπάρχει ιστορία, διότι, αν ήμασταν έντελώς δέσμοιο των συνθηκών όπου μεγαλώνουμε, δέν θά αλλάζαμε ποτέ τίς εκάστοτε συνθήκες αυτές. Όταν αυτή ή προϋπόθεση τίθεται μέσα στην ιστορική διαδικασία, όταν ή έλευθερία, ή άποδέσμευση από τά καθεστηκότα, γίνεται θεσμός, όπως στην εκκλησία του δήμου στην αρχαία πόλι ή στη Γαλλική Έπανάσταση, τότε έχουμε πρόοδο. Η ιστορία γίνεται ιστορία μέ τήν έμφατική, δηλαδή κανονιστική έννοια του όρου, όταν ή διαδοχή των συμβάντων θέτει τήν προϋπόθεσή τους. Νά πώς ή θέση της προϋπόθεσης είναι κριτήριο της ιστορικότητας. Έδώ στηρίζεται μιά όρθολογική έννοια της ιστορίας ως δημιουργίας άξιων.

Αυτή ή άξιακή συγκρότηση του άντικειμένου «ιστορία» είναι όρθή μεροληψία. Άρα εδώ θά στηριχθεί μιά έννοια φιλοσοφίας της ιστορίας πού δέν θά ανάγεται σε έκκοσμικευμένη μορφή μιάς θεολογικής νοστρωπίας. Αν ό χριστιανισμός, μετά τόν Αύγουστινο, εισάγει μιά γραμμική έννοια ιστορικού χρόνου πού μοιάζει μέ τήν έννοια της προόδου όπως εμφανίζεται στον διαφωτισμό, αυτό σημαίνει ό-τι ή χριστιανική έννοια ιστορίας περιέχει ήδη –έστω μέ μή όρθολογικό τρόπο– μιά έννοια έλευθερίας, χειραφέτησης του άνθρώπου. Κάτι πού δύσκολα μπορεί ν' άμφισβητηθεί.

33. H. Blumenberg, *Legitimität der Neuzeti* (1966), Suhrkamp, Φραγκφούρτη, 1988, μέρος I.

34. Π.χ. R. Aron, *Introduction à la philosophie de l'histoire. Essai sur les limites de l'objectivité historique*, Gallimard, Παρίσι 1948, σ. 182-183.

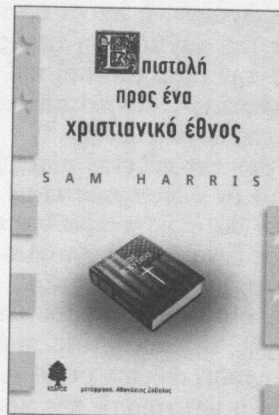
35. Δέν μπορεί νά χαρακτηριστεί ως «ιστορικό γεγονός» μέ τήν κανονιστική χρήση του όρου κάτι τό άδιάφορο για τήν πρόοδο. Βλ. *Νόημα και κυριαρχία*, ό.π., κεφ. 4.

Στο πολυσυζητημένο **American Vertigo** ο φιλόσοφος Μπερνάρ-Ανρί Λεβί σκιαγραφεί το ανέφικτο πορτρέτο της Αμερικής και διερωτάται ποιος Όλιγγος παρασύρει την ταυτότητα και το πεπρωμένο της.

AMERICAN VERTIGO
Bernard-Henri Lévy

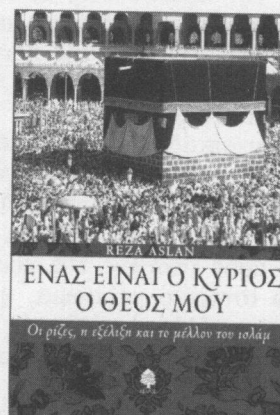
ISBN: 978-960-04-3594-8
σελ.: 360 | τιμή: 18.00 €

Το βιβλίο-καταπέλτης ενάντια στον αμερικανικό νεοσυντηρητισμό. Ο βραβευμένος Αμερικανός συγγραφέας Σαμ Χάρις εξηγεί πώς η οπισθοδρομική χριστιανική δεξιά διαβρώνει κάθε μορφή δημόσιου διαλόγου στην Αμερική: από τη δικαιοσύνη και την εκπαίδευση μέχρι την πολιτική και την τέχνη.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟ ΕΘΝΟΣ
Sam Harris

ISBN: 978-960-04-3593-1
σελ.: 120 | τιμή: 12.00 €

Πόσο παραπλανητική είναι η εικόνα που έχουμε για το μουσουλμανικό κόσμο μετά τα γεγονότα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001; Ο διακεκριμένος Ιρανός θρησκευολόγος Ρεζά Ασλάν τολμά να καταδείξει το ρήγμα στη μουσουλμανική κοινότητα ανάμεσα στους εκσυγχρονιστές και στους πολέμιούς τους.

ΕΝΑΣ ΕΙΝΑΙ Ο ΚΥΡΙΟΣ Ο ΘΕΟΣ ΜΟΥ
Reza Aslan

ISBN: 978-960-04-3497-2
σελ.: 376 | τιμή: 18.00 €

ΚΑΠΟΥΤ

Κούρτσιο Μαλαπάρτε, *Καπούτ*, πρόλογος: 'Αναστάσιος Βιστωνίτης, μετάφραση: Παναγιώτης Σκόνδρας, έκδ. Μεταίχμιο, 'Αθήνα 2007

του 'Αγγελου 'Ελεφάντη

Ο φιλόσοφος 'Ελίας Κανέτι, στην *'Ανθρώπινη έπαρχία* γράφει ότι ο κάθε πόλεμος περιέχει όλους τους προηγούμενους πολέμους. Δέν θά συμφωνούσα μέ τόν μεγάλο στοχαστή. 'Αν ο κάθε τελευταίος πόλεμος δέν είναι παρά μιά συμπερίληψη τών προηγούμενων, οι πόλεμοι θά έχαναν τήν ειδοποιό τους διαφορά: θά χάνονταν μέσα στόν όρυμαγδό μιάς αιώνας διαχρονίας, όπου ή στατιστική φονικότητα του καθενός θά ανάδεικνυόταν ως «πρωταθλητικό» κατά κάποιον τρόπο επίτευγμα, όπως γιά παράδειγμα τό τελευταίο παγκόσμιο άλμα είς μήκος πού, σίγουρα, είναι και τό μακρύτερο σέ σχέση μέ όλα τά προηγούμενα. 'Ετσι, αίτίες, τρόπος διεξαγωγής, έμπλοκή τής ύποκειμενικότητας τών έμπολέμων, τεχνολογία, φονικότητα του άποτελέσματος, διακνυεύματα, πιθανές άνατροπές –κοινωνικές ή άλλες– θά συμπεριλαμβάνονταν στό τελευταίο έμπόλεμο συμβάν και θά καταργούνταν ως ιστορική περίπτωση. Θά άρκοϋσε ή σύγκριση του Β' παγκοσμίου πολέμου προς τόν Α' παγκόσμιο πόλεμο, όπου πράγματι τή φονικότητα ανάμεσα στους δύο δέν έχει κανένα (ποσοτικό) σημείο συμπλησιασμού έστω κι άν πέραμε υπόψη μόνο τίς άτομικές δόμβες στή Χιροσίμα και τό Ναγκασάκι ή τή θανάτωση τών έξι εκατομμυρίων 'Εβραίων στά στρατόπεδα του θανάτου.

'Αλλ' όμως κάθε πόλεμος έχει τά δικά του δέν έξομοιώνεται μέ κανένα προηγούμενο, έστω κι άν ή φρίκη του φόνου έχει τήν τάση, από έποχή σέ έποχή, νά σπάσει τά ρεκόρ τής προηγούμενης. Κάνω αυτή τήν παρατήρηση γιατί ο τρόπος μέ τόν όποιο χρησιμοποιείται ή ρήση του Κανέτι από τόν προλογίσαντα τή μετάφραση του *Καπούτ* 'Αναστάσιο Βιστωνίτη γενικεύει τόσο επικίνδυνα πού, άν τό καλοσκεφτεί κανείς, μετατρέπει τήν ιστορία σέ μιά διτρίνα στήν όποία εκτίθενται μόνο τά τελευταία, και μακάβρια συνήθως, εκθέματα. 'Ως συμπύκνωση δέ και του μυθιστορήματος του Μαλαπάρτε αποδίνει, γιά τούς σημερινούς άναγνώστες, ένας άπλοϊκός και ως εκ τούτου κακός όδηγός γιά τήν κατανόηση του πράγματι πολυσύνθετου έργου του συγγραφέα πού μās άπασχολεί έδώ. 'Αντίθετα, νομίζω, ο τίτλος *Καπούτ* μέ τόν όποιο ο Μαλαπάρτε όνομάτισε τό έργο του, αλλά κι όλόκληρη τήν έποχή του Β' παγκοσμίου πολέμου, από λογοτεχνική άποψη δέν είναι παρά μιά μεταφορά. Καί τό έρώτημα είναι άν ή με-

ταφορά αυτή θά χρησιμεύσει νά κατανοήσουμε τή συνθετότητα του πολέμου ή νά ξεφορτωθούμε μιά και καλή τήν ιστορικότητά του. Γιατί, όπως έλεγε ο Βάλτερ Μπένγιαμιν, παραμένοντας στήν αισθητικοποίηση τής βίας καθ' όσον στόν πόλεμο αυτό κατά τόν Μαλαπάρτε μοιάζει τά πάντα νά συμπυκνώνονται σέ έναν παραλογισμό του φόνου,* σέ μιά ψυχολογικοποίηση του φόνου, περνάμε στήν αισθητικοποίηση του λόγου, τουτέστιν στόν έκφρασιμό του λόγου. 'Υπάρχει αυτή ή διάσταση στό λογοτεχνικό έγχείρημα του Μαλαπάρτε πού έρχεται από τό φασιστικό ιδεολογικό παρελθόν του συγγραφέα. 'Ωστόσο, δέν υπάρχει μόνο αυτό. 'Όσα ή μεταφορά «καπούτ» άναδεικνύει είναι πολύ πιό σύνθετα, έτσι πού τό μυθιστόρημα καθίσταται ένα από τά σπουδαιότερα λογοτεχνικά έργα γιά τόν τρομερό αυτό πόλεμο, πού είναι άναγκαίο νά διαβάζονται και σήμερα, έστω κι άν έχουν περάσει 70 χρόνια από τότε.

Η λέξη «καπούτ» έρχεται από τήν παλαιά έβραϊκή λέξη *Korparoth*, πού πάει νά πει όλοκληρωτική καταστροφή, όλοκληρωτικά νεκρός, «πεθαμένος και νεκρός» πού έλεγε ο Μέντης Μπλοσταντζόγλου. Στά καθ' ήμās, καπούτ είναι ή σημασία πού δόθηκε στή λέξη στή διάρκεια τής γερμανικής Κατοχής, συνώνυμο του νεκρός, του τελειωμένου όριστικά. Λέγεται ακόμη και σήμερα μās έμεινε.

Ο Κούρτσιο Μαλαπάρτε (ψευδώνυμο του 'Εριχ Σούκερτ, 'Ιταλός, τέκνο του ζάπλουτου Σάξωνα Σούκερτ), στόν Μεσοπόλεμο ήταν όρκοισμένος φασίστας, από τούς πιό δραστήριους διανοουμένους του 'Ιταλικού Φασιστικού Κόμματος, απ' αυτούς πού στήριξαν άποφασιστικά και άποτελεσματικά τόν Μουσολίνι και τόν ιταλικό φασισμό κατά τήν άνοδό του τή δεκαετία του '20. 'Εν πάση περιπτώσει μετά τό 1932 διαφοροποιείται προοδευτικά, αλλά, παρά ταύτα, όταν ξεσπάει ο πόλεμος χρησιμοποιείται ως πολεμικός άνταποκριτής, κυρίως στίς ανατολικοευρωπαϊκές χώρες (Πολωνία, Ρουμανία, Φιλανδία, ΕΣΣΔ, Γιουγκοσλαβία, Σουηδία, Ούγγαρία), όπου άποκτā μιά

* Βλ. Richard Wolin, *Η γοητεία του άνορθολογισμού*, μτφρ. Μ. Φιλίππακοπούλου, έκδ. Πόλις, 'Αθήνα 2007, σ. 119.

τεράστια πολεμική εμπειρία, παρακολουθώντας εκ του σύννεγγυς τά δρώμενα στά διάφορα θέρετρα του πολέμου και στά κατεχόμενα. Στήν Ίταλία έπιστρέφει τόν Αύγουστο του 1943. Φαίνεται ότι στό μεταξύ έχει μεταστραφεί όλοσχερως, διακόπτοντας κάθε σχέση μέ τό φασιστικό καθεστώς, και άριστεροφέρει. Στήν ταραγμένη ώστόσο ατμόσφαιρα τής μεταπολεμικής Ίταλίας, στήν όποία οι αντιφασιστικές δυνάμεις προσπαθούν νά έπουλώσουν τίσ πληγές του πολέμου και νά διαμορφώσουν ένα δημοκρατικό καθεστώς, ό Μαλαπάрте έξακολουθεί, κυρίως λόγω του φασιστικού του παρελθόντος, ν' άποτελεί μιά άμφιλεγόμενη προσωπικότητα. Παρά ταύτα, πλησιάζει τίσ θέσεις του Ίταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Τό 1956 ό ίδιος ό Τολιάτι του άπονέμει τήν ταυτότητα μέλους του Κόμματος, τήν όποία ό Μαλαπάрте άποδέχεται ως μεγάλη τιμή. Τό 1957 πεθαίνει από καρκίνο.

Τί άπομένει από τόν Μαλαπάрте σήμερα; Η αίγλη ενός μεγάλου συγγραφέα τήν όποία απέκτησε χάρη στά δυό του συγγραφικά άριστουργήματα: τό *Καπούτ* (1944) και τό *Δέρμα* (1949). Τό πρώτο τό έχουμε στή γλώσσα μας, 69 όλόκληρα χρόνια μετά τήν πρώτη έκδοσή του στήν Ίταλία, παρόλο πού έχει μεταφρασθεί στό μεταξύ στίς περισσότερες εύρωπαϊκές γλώσσες. Τό *Δέρμα* έχει κι αυτό μεταφρασθεί καθυστερημένα στά ελληνικά (τό 1990, έκδ. Θεμέλιο, μτφρ. Ανταίος Χρισσοτομίδης). Αύτή ή καθυστέρηση είναι πραγματικά παράξενη και συνάδει μέ τήν καθυστερημένη μετάφραση στή γλώσσα μας κι άλλων άριστουργημάτων τής έποχής, για παράδειγμα τό *Άν αυτό είναι άνθρωπος* του Πρίμο Λέβι (πού μεταφράστηκε μόλις τό 1992).

Άλλά τί είναι τό *Καπούτ*, τό μυθιστόρημα έννοω, γιατί τό άναφερόμενο καπούτ, τό ξέρουμε, όσο κι άν μās λείπουν είτε οι χοντρές λεπτομέρειες είτε, ακόμα, όλόκληρα κομμάτια του μεγάλου πολέμου. Γνωρίζουμε τά στούκας, τά σπιτφάιερ, τά T34, τό Άουσβιτς, τή Δουγκέρκη, τή Νορμανδία, τά Καλάβρυτα, τό Στάλινγκραντ, τόν Γοργοπόταμο, τήν καταστροφή του Βερολίνου ή τής Δρέσδης, τό μoustάκι του Χίτλερ. Ακόμη και οι πλέον άδαείς, αυτοί των όποιων ή ιστορική αίσθηση για τόν πόλεμο δέν είναι τίποτ' άλλο παρά κάποιες έντυπωσιακές εικόνες από κινηματογραφικά έργα, κάτι γνωρίζουν από τά καθέκαστα του Β' παγκοσμίου πολέμου. Γνωρίζουν όπωσδήποτε ότι εκείνο τό «πράγμα», ό ναζισμός, πού επί 6 χρόνια ματοκύλησε τήν Εύρώπη δέν ύπάρχει πιά, είναι καπούτ όριστικά κι άμετάκλητα.

Άλλά τό *Καπούτ* του Μαλαπάрте τί είναι; Ένα αντιπολεμικό μυθιστόρημα; Ένα ρεπορτάζ πάνω σε δρώμενα του πολέμου; Μιά έλεγεία για τούς φονεμένους λαούς; Μιά έξέγερση κατά τής άνήκουστης ναζιστικής κτηνωδίας; Ένα ερώτημα για τήν έκβαση του πολέμου, ερώτημα πού άπαντιέται έν παρόδω καθώς τά γερμανικά στρατεύματα από τό καλοκαίρι του '43 καταγράφουν στή Β. Αφρική και τό άνατο-

λικό μέτωπο τίσ ήττες τή μία μετά τήν άλλη; Είναι ένα χρονικό;

Θά έλεγα ότι τό *Καπούτ*, όπου όλοι οι μυθιστορηματικοί ήρωες και τά περιστατικά θαυμάσια μοροούν νά πάρουν τή θέση πραγματικών ανθρώπων και ύπαρκτων γεγονότων από τή μία ή τήν άλλη μεριά, είναι κάτι άπ' όλα αυτά, αλλά κυρίως είναι ή ύπέρβασή τους ως εκεί πού ύπερβαίνονται τά όρια του ανθρωπισμού, τής ανθρωπιάς και του πολιτισμού. Κάτι τό άνέκδοτο δηλαδή, στήν εύρωπαϊκή και τήν παγκόσμια ιστορία. Άλλά ό Μαλαπάрте, άφηγούμενος συχνά μέσα σε ένα κλίμα άνυπόφορου λυρισμού μέ λίμνες, ποτάμια, δάση πολύχρωμα, κάμπους κατάξερους, χωριά καψαλισμένα, ανθρώπους στή θέση των φαντασμάτων και φαντάσματα στή θέση των ανθρώπων, μή μπορώντας νά πιστέψει ούτε τά ίδια του τά μάτια άποδίδει αυτή τήν ύπέρβαση στό φόβο τής πραγματικότητας. Οι Γερμανοί, λέει και ξαναλέει, δέν καταφέρνουν νά ξεπεράσουν τόν φόβο τους. Φόβος για τά πάντα, φόβος ακόμα και για τούς άδύνατους γι' αυτό τούς σκοτώνουν (π.χ. τούς Έβραίους, τούς κόκκινους, τούς μορφωμένους), για νά έξαλείψουν τήν πηγή των φόβων τους. Γιατί άκόμη και οι νίκες τους καταλήγουν στή σιγουριά του θανάτου, τή μόνη σιγουριά πού άναπαύει και ξεμπερδεύει μέ τήν πραγματικότητα. Είναι ιδιαίτερα άνατριχιαστικός ό κυνισμός τής αφήγησης, ένίοτε και ή λεπτεπίλεπτη ειρωνία του, καθ' όσον ή ιστορία έχει τεθεί εκτός λειτουργίας, όδεύοντας άνεπιστρεπτι προς τόν θάνατο. Έτσι ό ρεαλισμός ένδεδυμένος μ' ένα άκατανόητο λυρισμό θά σκεπάσει τή μνησικακία, τό μίσος του εθνικισμού, τόν μηδενισμό του ρατσισμού, τήν ήθική και τήν πολιτική σαθρότητα τής Εύρώπης πού μπήκε σ' αυτό τόν πόλεμο. Αυτό είναι τό *Καπούτ* του Μαλαπάрте: ή κατάρρευση ενός όλόκληρου πολιτισμού. Η αίσθηση τής άπόλυτης και άναντίστρεπτης καταστροφής είναι συνάμα ή αίσθηση των ανθρώπων πού βγαίνουν άποχανωμένοι άπ' τόν πόλεμο χωρίς καμιάν έξαρση, καμιά χαρά, καμιάν άνάταση - πέρα από τά όρια και τούς τρόπους πού όρίζουν οι έρπύστριες των νικητών και τά παλιοσίδερα από τίσ κατεστραμμένες έρπύστριες των άρμάτων των ήττημένων.

Μ' αυτή τήν αίσθηση τής γενικής καταστροφής, πού έχει ύπερβεί τά ανθρώπινα και τά πολιτισμικά όρια, επιλογίζει ό Μαλαπάрте τό *Καπούτ* του. Έτσι ξανασυναντά, νομίζω, μιά σκληρή πραγματικότητα τής ιστορίας των ανθρώπων και των κοινωνιών πού μόλις βγαίνουν καπούτ από τό Β' παγκόσμιο πόλεμο. Ίσως γι' αυτό τελειώνοντας τό μυθιστόρημά του ζωγραφίζει τόν κόσμο τής Νάπολης, όπου μόλις έχει κοπάσει ό βομβαρδισμός της από τά άεροπλάνα των συμμάχων, μέ εικόνες ενός μάγματος παραμορφωμένων ανθρώπων πού μοιάζει μέ τήν πομπή του παριζιάνικου όχλου τήν «Αύλή των θαυμάτων» του Ουγκώ από τήν *Παναγία των Παρισίων*.

Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΕΠΟΠΟΪΑΣ

Τζόναθαν Λίτελ: *Εὐμενίδες*, μετάφραση: Ἄγγελος Φιλιππάτος
ἐκδ. Νέα Σύνορα-Λιβάνη, 2007, σελ. 953

τῆς Νίκης Κώτσιου

Πρωταγωνιστής τοῦ βιβλίου εἶναι ἓνα φανταστικό πρόσωπο, ὁ δόκτορ Μαξιμίλιαν Ἄουε, διδάκτορας τῆς Νομικῆς ποῦ ὑπηρετεῖ στίς μυστικές ὑπηρεσίες τῶν SS καί τυχαίνει πάντα νά βρίσκεται στά πύο νευραλγικά σημεία τίς πλέον κρίσιμες στιγμές: Ἀνατολικό Μέτωπο, Στάλινγκραντ, Ἄουσιβιτς, Βερολίνο. Παρακολουθεῖ, λοιπόν, καί καταγράφει ἐκ τοῦ σύνεγγυς τήν ἀνοδο καί τήν πτώση τοῦ Ράιχ ὄχι μόνο συντάσσοντας ἀναφορές γιά τούς ἐκάστοτε ἀνωτέρους του ἀλλά καί συζητώντας μέ συναδέλφους του ἢ κάνοντας βαθυστόχαστες παρατηρήσεις μέ ἀφορμή τραγικά ἐνστανανέ πού κατά καιρούς ὑποπίπτουν στήν, οὕτως ἢ ἄλλως, ὀξυμένη του ἀντίληψη.

Αὐτόπτης μάρτυς τῆς κτηνωδίας τῶν συντρόφων του, ἐνίοτε φυσικός αὐτουργός καί ὁ ἴδιος βάρβαρων ἐγκλημάτων, ὁ Ἄουε κάνει ἐνδιαφέρουσες ἀνθρωπολογικές παρατηρήσεις μελετώντας τίς συμπεριφορές δημίων καί θυμάτων καί καταλήγει στό βαρύνδουπο συμπέρασμα πώς κάθε ἄνθρωπος, κάτω ἀπό συγκεκριμένες συνθήκες, εἶναι ἱκανός νά διαπράξει ἀσύλληπτες βιαιότητες πού οὔτε κἀν θά φανταζόταν.

Εἶναι ἀλήθεια πώς ὁ Ἄουε ἀφηγεῖται λιτά καί κοφτά, μέ ἀκριβολογία, σαφήνεια καί κρυστάλλινο λόγο. Ἀποδραματοποιεῖ τίς φρικαλεότητες καί ἀποδίδει τήν καθημερινότητα τοῦ πολέμου χωρίς φραστικές ἐξάρσεις καί ὑστερίες, σά νά ἔχει νά κάνει μέ μιά συνηθισμένη καί κοινότοπη ἱστορία.

Ἀποσυνδέει τά περιγραφόμενα ἀπό τίς ὅποιες συγκινήσεις τῶν ἐμπλεκόμενων, θυτῶν καί θυμάτων, κι ἐτοῖ ἡ τραγικότητα ἀναδύεται ἀπό μόνη της χωρίς νά ἐκδιάζεται μέ ρητορείες καί μελόδραμα.

Αὐτήν ἀκριδῶς τή συναισθηματική ἀποστασιοποίηση ὑπηρετεῖ ὁ Ἄουε ὄχι μόνον ὡς ἀφηγητής

ἀλλά καί ὡς ἀνώτερος ἀξιωματοῦχος τῶν SS, ἀφοῦ παρουσιάζει τά ἐγκλήματα τῶν ναζι ὄχι ὡς φρικώδεις βαναυσότητες, ἀλλά ὡς μιά δυσάρεστη, πλήν ὄμως ἀναγκαία καί ἀναπόφευκτη, διαδικασία ἐξολόθρευσης πού δέν ἔχει νά κάνει μέ τό μῖσος ἀλλά ὑπαγορεύεται ἀπό τή λογική καί τήν ἠθική τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ, δηλαδή ἐνός πολιτικοκοινωνικοῦ συστήματος πού γιά νά ἐμπεδαθεῖ ὀφείλει κατ' ἀνάγκη νά μετέλθει μέσα καί μεθόδους ἀκραίας βίας.

Εἶναι πράγματι σκανδαλώδης ὁ τρόπος πού ὁ Ἄουε ἐκλογικεύει καί δικαιολογεῖ τά ναζιστικά ἐγκλήματα μέ λογικοφανεῖς συλλογισμούς καί φιλοσοφίζουσες ἐξηγήσεις, στίς ὁποῖες ἀνατρέχει μέ πρωτοφανή εὐκολία, ἀντλώντας ἐπιχειρήματα ἀπό τή θητεία του στή φιλοσοφία τοῦ δικαίου. Ὁ Ἄουε εἶναι, πράγματι, ὁ παγερός ναζι μέ τό ψυχρό καί ἀπαθές βλέμμα πού δέν ὀρρωδεῖ πρό οὐδενός καί ὑπηρετεῖ πιστά ἀφοσιωμένος τήν ὑπόθεση τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ ὀραματιζόμενος μιά καινούρια Εὐρώπη, ἓναν χῶρο ἰδεατό γιά νά ξεδιπλώσει ἡ ἀρία φυλή τά ταλέντα καί τήν ἀνωτερότητά της.

Ἰδιαιτέρη ἐμφαση δίνει ὁ Μαξιμίλιαν Ἄουε στόν ἐξορθολογισμό τῆς σφαγῆς, δηλαδή στή μεθοδική ὀργάνωση τῆς μαζικῆς ἐξόντωσης ὡστε ἀφενός μὲν νά ἐπιτυγχάνεται τό μέγιστο ἀποτέλεσμα μέ τό μικρότερο κόστος (σά νά πρόκειται γιά βιομηχανική παραγωγή θανάτου μεγάλης κλίμακας), ἀφετέρου δέ νά μὴ φορτίζεται ὑπέρμετρα ὁ ναζι δῆμιος. Οἱ μαζικές ἐκτελέσεις ἐπιβάρυναν δυσάρεστα τούς Γερμανούς στρατιῶτες πού, ἐρχόμενοι ἀντιμέτωποι μέ τά ἐκάστοτε πρὸς ἐκτέλεση θύματά τους, ἐνδεχομένως σοκάρονταν, ἀφοῦ αὐτό δέ συνέβαινε ἄπαξ ἀλλά συνεχόμενα καί γιά πολύ μεγάλα διαστήματα,

όποτε τά κρεματόρια ήρθαν, εκτός τών άλλων, γιά νά άπομακρύνουν τούς δήμους από τά θύματα κάνοντας τήν εξόντωση μιά κάπως πιά άπρόσωπη διαδικασία.

Η αφήγηση του Άουε, πού παρακολουθεϊ μέ ευθύγραμμη χρονολογική σειρά τίς στρατιωτικές επιχειρήσεις τών Γερμανών στο Άνατολικό Μέτωπο μέχρι και τήν ολοκληρωτική συντριβή τους, έγχιω- τίζει μιά σειρά από πολλούς και διαφορετικούς λόγους, πού δίνουν μιά έντελώς ανάγλυφη και σφαιρική περιγραφή του πολέμου. Λόγος ψυχολογικός, όπου ο Άουε διερευνά τόν ψυχισμό τών συντρόφων του αλλά και τών θυμάτων καταλήγοντας σέ (όχι και τόσο άσφαλή) συμπεράσματα. Λόγος φιλοσοφικός, όπου εξετάζει διάφορα ζητήματα υπό τό πρίσμα παλαιότερων και πιά σύγχρονων θεωρήσεων δίνοντας και τή δική του άποψη. Λόγος πολιτικός, όταν αναλύει τίς βασικές αρχές τών σπουδαιότερων πολιτικών συστημάτων προβαίνοντας σέ άμφίβολης αξίας έπισημάνσεις. Λόγος ιστορικός, καθώς καταγράφει λεπτομερώς και μέ άκρα σχολαστικότητα τά βασικά γεγονότα σέ μέτωπο και μετόπισθεν πού έκριναν τήν έκβαση του πολέμου. Λόγος περί γλωσσολογίας, όπου ο Άουε μās παρουσιάζει άκρως ένδιαφέρουσες γλωσσολογικές άπόψεις γιά τά περίπλοκα καυκασιανά ιδιώματα τής ρωσικής ένδοχώρας αλλά και γιά τίς ίδιες τίς άπαρχές τών ένδοευρωπαϊκών γλωσσών. Λόγος μουσικολογικός, καθώς μās αναλύει μέ τρόπο έντυπωσιακό τίς μουσικές του προτιμήσεις παρουσιάζοντας έναν έναν έκλεπτυσμένο, φινετσάτο και άπίστευτα καλλιερημένο.

Εϊναι, λοιπόν, οι *Ευμενίδες* ένα πολύπλευρο μυθιστόρημα πού στηρίζεται πάνω σέ όλόκληρη τήν ευρωπαϊκή κουλτούρα και συγχρόνως δείχνει πώς κατέρρευσε και πού οδήγησε αυτή ή κουλτούρα. Πίσω από τόν Άουε, ο συγγραφέας Τζόνathan Λίτελ (Άμερικανός πού όμως έγραψε τό βιβλίο του στα γαλλικά), φαίνεται νά καταδικάζει τόν ευρωπαϊκό όρθολογισμό πού αίματοκύλισε διπλά τόν κόσμο, πρώτα μέ τόν φασισμό και στή συνέχεια μέ τόν κομμουνισμό. Τήν παράδοση του όρθολογισμού στηλιτεύει ο Λίτελ, αλλά και τήν άστόχαστη στρατευση σέ ποικίλους γοητευτικούς, εκ πρώτης όψεως, -ισμούς, πού έχουν όμως τραγική κατάληξη.

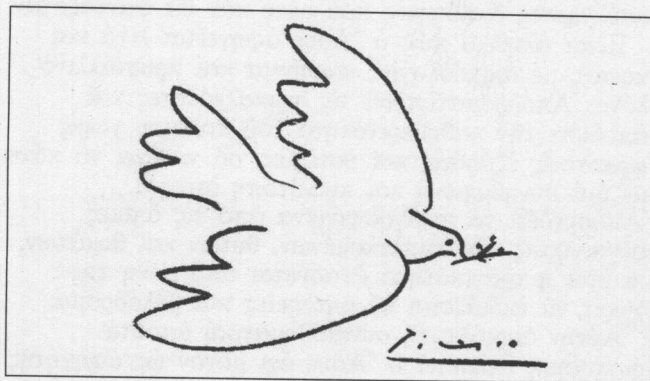
Επιπλέον, ο ίδιος ο Άουε είναι μιά ιδιαίτερη ψυχοπαθολογική περίπτωση πού κεντρίζει τό ένδιαφέρον: όμοφυλόφιλος, έρωτευμένος μέ τή δίδυμη αδερφή του, περίπου ψυχοπαθητική προσωπικότητα μέ τεράστια μόρφωση και φιλότεχνα ένδιαφέροντα. Σ' αυτήν άκριβώς τήν κατάσταση διδυμίας αποδίδει έν μέρος ο Άουε τήν τερατώδη του Β' Παγκόσμιου. Όπως ήθελε ο ίδιος νά ταυτιστεί πλήρως μέ τή δίδυμη αδερφή του κι έβλεπε τόν έναν του μεταμορφωμένο σέ γυναίκα, στο αντίθετό του δηλαδή, κατά τόν ίδιο τρόπο συνάγει ότι και τό

κακό συγγέεται, ταυτίζεται μέ τό καλό σέ μιά κατάσταση εκτεταμένης άντιμεταβίβασης ιδιοτήτων του ενός προς τόν άλλο, έτσι ώστε τελικά νά αίρονται οι διαφορές και νά καταργείται έντελώς τό νόημα, ή διαφορά, ή διακριτότητα.

Σέ αυτή τήν κατάσταση όπου ή κάθε έννοια μοιάζει έν τέλει νά ταυτίζεται όχι μόνο μέ τόν έναν της αλλά και μέ τό αντίθετό της, τά όρια παύουν νά υπάρχουν και τελικά κατεδαφίζονται. Τό καλό γίνεται κακό και άντιστρόφως, τά πάντα συγγέονται, ζωή και θάνατος άπαξιώνονται άμοιβαία και δέν σημαίνουν άπολύτως τίποτα. Σέ αυτό τό άκραία μηδενιστικό σύστημα, όπου ο εκάστοτε παράλογος σκοπός αγιάζει τά έξίσου παράλογα μέσα, όλοι τελικά άφανίζονται μέσα στήν άπέραντη κρεατομηχανή του θανάτου, θύτες και θύματα, χωρίς καμία διάκριση.

Μετά τό Άουε, δέν μπορούμε πιά νά άγνοούμε τά ζητήματα πού θέτει ή ήθική στή λογοτεχνία, ειδικά γιά βιβλία σαν αυτό του Λίτελ, πού καταπιάνεται μέ τήν αίματοβαμμένη ιστορία του ναζισμού. Βασικό αίτημα του πιά στοιχειώδους άνθρωπισμού είναι νά κηρύττουμε τήν άθωότητα όλων τών θυμάτων τής συλλογικής βίας και νά καταδικάζουμε τή βία του πολέμου. Καθιστώντας ο συγγραφέας κεντρικό πρόσωπο τόν Άουε, έναν ποικιλότροπα διεστραμμένο ήδονοβλεψία του θανάτου και αίμομικτη, δίνει τήν ευκαιρία άπολογίας σέ κάθε άδίστακτο δήμιο. Άραγε νομιμοποιούνται τέτοιου είδους δήμιοι νά έχουν δικαίωμα άπολογίας;

Άπό τήν άλλη, ο συγγραφέας τών «*Ευμενίδων*» οικοδομεί μέ άφθαστη έπιτυχία ένα φοικώδες σύμπαν πού, αν τηρούσε τά προσχήματα τής ήθικης, δέ θά μπορούσε νά τό χτίσει τόσο γλαφυρά και ανάγλυφα. Οι *Ευμενίδες* είναι ένα θαυμαστό έπικό μυθιστόρημα, από αυτά πού πολύ σπάνια πιά εμφανίζονται στήν εποχή μας, ένα μεγαλειώδες μυθιστόρημα πού έρχεται νά δώσει νέα πνοή και νά αναζωογονήσει τή μοντέρνα άφηγηματική πρόξα. Ο Λίτελ δέν άσχο- λείται τόσο μέ τήν ήθική όσο μέ τήν τέχνη. Και άναδεικνύεται, πράγματι, σέ δεινό τεχνίτη και καλλιτέχνη.

ΤΑ ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ: ΑΠΟ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

Τόνια Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς ἢ οἰκονόμος*
Πολιτική ἐξουσία καί ἰδεολογία πρὶν τὴν ἄλωση,
ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 2007

τῆς Ἀγγελικῆς Κωνσταντακοπούλου

Κάθε βιβλίο ιστορίας κρίνεται συνήθως ἀπὸ τὴν πρωτοτυπία τοῦ θέματος, τὴ μέθοδο μὲ τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ἐπιλέγει καὶ ἀξιολογεῖ κριτικά ὅσα μνημονεύονται καὶ ὅσα ἀποσιωπῶνται στίς πηγές καὶ στὴ σύγχρονη βιβλιογραφία, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἱκανότητά του νὰ τοποθετεῖ τὸ θέμα μέσα σ' ἓνα εὐρύτερο πλαίσιο καὶ νὰ συνθέσει τὰ ἱστορικά φαινόμενα, χωρὶς νὰ παραγνωρίζει τίς λεπτές ἀποχρώσεις τους. Πολλές ἀπὸ τίς ἀρετές αὐτές, μαζί μὲ τὴν ἀφηγηματικὴ διαύγεια, ἔχουν ἀναγνωριστεῖ στὸ βιβλίο τῆς Τ. Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς ἢ οἰκονόμος* στίς ἐπαινετικές παρουσιάσεις πού ἐγίναν ἕως τώρα, ἀπὸ εἰδικούς καὶ μὴ.

Ἐνα τέτοιο βιβλίο ὅμως, ἐκτός ἀπὸ τὰ παραπάνω, κρίνεται καὶ ἀπὸ τὸ κατά πόσο τὰ ἐρωτήματα πού θέτει ἀπασχολοῦσαν πράγματι τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς πού μελετᾶται, δὲν εἶναι δηλαδὴ ἀποκλειστικά δικὰ μας ἐρωτήματα, καὶ συνεπῶς κατά πόσο δίνουν ἔναυσμα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη περαιτέρω ἱστορικῶν διερευνήσεων στὴ βάση νέων ὑποθέσεων ἐργασίας. Εἰδικότερα, τὸ ζήτημα τῆς *Πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ ἰδεολογίας πρὶν τὴν ἄλωση*, ὅπως δηλώνεται στὸν ὑπότιτλο, καθὼς διερευνήθηκε ἔξω ἀπὸ τοὺς καθιερωμένους καὶ ἑτεροχρονισμένους «κοινούς τόπους» τῆς ἐθνικῆς ιστοριογραφίας καὶ ἀφοῦ ἀξιοποιήθηκαν ἱκανοποιητικά πρόσφατες κριτικές συμβολές τῆς κοινωνικῆς ιστορίας, προσεγγίστηκε καὶ ἐρμηνεύτηκε ἀπὸ τὴν Τ.Κ. μὲ μιά νέα προβληματικὴ καὶ μὲ πιὸ ἐπεξεργασμένα νοητικὰ ἐργαλεῖα, πού μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴ διερεύνηση ἐξίσου σημαντικῶν ἱστορικῶν ζητημάτων, στὰ ὁποία θὰ ἐπανεέλθουμε ἐν

καιρῶ, ἀφοῦ πρῶτα παρουσιάσουμε ἐδῶ σύντομα τὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου.

Ἡ συγγραφέας ἀνιχνεύει στὸ α' μισό τοῦ 15ου αἰ. τὴ διαδικασία μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία συγκροτήθηκαν νέες κοινωνικές δυνάμεις γύρω ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸ Πατριαρχεῖο, καθὼς καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο αὐτές διαχειρίστηκαν τὴν ἐξουσία, δηλαδή τελικά τὴν ἐπιβίωση τοῦ περιορισμένου πλέον γεωγραφικά βυζαντινοῦ κράτους. Εἰδικότερα ἔδειξε ὅτι ἡ ἀπόφαση τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ κύκλου του νὰ ἀντισταθοῦν, ὑπερασπιζόμενοι τὴν «Πόλη-κράτος», προϋπέθετε μιά σειρά ἄλλων, συχνὰ ἀντιφατικῶν, ἐπιλογῶν καὶ στάσεων, δηλαδή ἀπὸ τὴ μιά τὴν ἀποστασιοποίηση ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τὴ θεοκρατικὴ/ἐσχατολογικὴ ἰδεολογία του, τὴν ὀργάνωση μιᾶς ἀπλούστερης γραφειοκρατίας καὶ τὴ διακυβέρνηση μὲ τὴ συμμετοχὴ, ἐκτός ἀπὸ τοὺς ὑψηλοὺς ἀξιωματικούς, τῶν *πολιτικῶν ἀρχόντων* καὶ τοῦ *δήμου* καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν προσέγγιση μὲ τὴ Δύση, ὄχι μόνο ἐπειδὴ εὐελπιστοῦσε σὲ βοήθεια ἀπὸ μέρους της γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῆς ἀμυνας τῆς Πόλης ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ εἶχε ἐμπλακεῖ σὲ οικονομικές διαδικασίες (π.χ. δανεισμός), πού προσιδίαζαν σὲ νεοτερικούς μετασχηματισμούς τῶν κοινωνιῶν τῶν δυτικῶν πόλεων-δημοκρατιῶν. Διαφορετικὸ ἦταν τὸ διακύβευμα γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο σὲ σχέση μὲ τὴν ἐπικείμενη ἀπειλή: Αὐτό, ὡς ἐκκλησιαστικὸ κέντρο, δὲν ἀπειλεῖτο μὲ ἐξαφάνιση. Μποροῦσε νὰ ἐπιβιώσει «ἐν αἰχμαλωσία» σὲ ἓνα κόσμο ἀκόμα πιὸ διακριτὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν «αἰρετικῶν λατίνων», καθοδηγώντας μάλιστα ἓνα εὐρύτερο

από πρίν ποιόνιο, μέ έξουσίες πού υπερέβαιναν τίς πνευματικές.

Αυτά δείχνουν ότι ή συγγραφέας δέν προσέγγισε μέ ταυτολογίες τό σχήμα τής παρακμής του βυζαντινού κράτους, παρόλο πού ή σχετική βιβλιογραφία θρίθει από παρόμοια δείγματα «έρμηνειών», αλλά διερεύνησε τούς όρους σύγκρουσης τής πολιτικής μέ τήν εκκλησιαστική έξουσία, μέ αποτέλεσμα νά έρμηνεύσει τήν άλωση τής Πόλης όχι τόσο ως στρατιωτικό γεγονός, πού έπισφράγισε τήν προηγηθείσα παρακμή, όσο, κυρίως, ως απόρροια πολιτικών έπιλογών. Έτσι ιδωμένη ή άλωση, άναδεικνύεται πράγματι ως μιά μείζονος σημασίας ρήξη και τομή στον χρόνο, στην όργάνωση του χώρου και στις αντίληψεις των ανθρώπων –όσων τουλάχιστον δέν εξακολουθούσαν νά άναμένουν τό τέλος– και, συνεπώς, ως μετάβαση από τή μεσαιωνική στην νεότερη έποχή. Η προσέγγιση αυτή, έξω από τήν ετεροχρονισμένη έθνική όπτική πού λειτουργεί άπολογητικά στο παρόν μας, άνοίγει επίσης τον δρόμο για νά διερευνηθεί ή τύχη καθεμιάς από τίς πρακτικές και τίς ιδεολογίες των δύο ομάδων μετά τό 1453 και ύποδεικνύει ιστορικά έρωτήματα των όποιων ή διερεύνηση μπορεί νά φωτίσει και τίς βαλκανικές κοινωνίες, οι όποιες ήσαν πολιτικά όργανωμένες κατά τό βυζαντινό πρότυπο και οι όποιες καταλύθηκαν εξαιτίας τής όθωμανικής κατάκτησης.

Μέ τεκμηριωμένη ιστορική προβληματική, στηριγμένη σε ποικίλες πηγές και στην πρόσφατη βιβλιογραφία, ή συγγραφέας ένέταξε τό Βυζάντιο όχι γενικά στην Εύρώπη, θέση πού προβάλλεται μεταπολεμικά,¹ αλλά ειδικότερα στις ευρωπαϊκές νεοτερικές κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις του 15ου αιώνα. Ένήμερη έπιπλέον για τά σύγχρονα ιστοριογραφικά ζητήματα του βυζαντινού και του νεότερου παρελθόντος, έπισημαίνει σωστά τό γενικότερο κενό τής έρευνας σε θέματα μετάβασης, στην Άνατολή, από τή μιά έποχή στην άλλη (σ. 13-4),² κάτι πού δέν παρατηρείται στην δυτικοευρωπαϊκή βιβλιογραφία, άφου ή Άναγέννηση αποτέλεσε στην Δύση προνομιακό αντικείμενο έρευνας. Χρειάζεται νά συγκρατήσουμε αυτή τήν έπισήμανση, ειδικά σ' ό,τι άφορᾶ τό πέραςμα των κοινωνιών τής πρώην Άνατολικής Εύρώπης από τή μεσαιωνική κοινωνικοπολιτική όργάνωση στην όθωμανική, ως ένα από τά ζητούμενα τής έρευνας, άφου τό ιστορικό αυτό ζήτημα ύποδαθμίστηκε μάλλον από τό γεγονός πώς ή θεωρία των «σταδίων» (δουλοκτητικό στάδιο, άσιατικός τρόπος παραγωγής, φεουδαρχία, καπιταλισμός, σοσιαλισμός), διευθετημένη κατάλληλα από τον Στάλιν μέ τήν άπάλειψη του άσιατικού τρόπου παραγωγής (Λένινγκραντ 1931), άκολουθήθηκε σε γενικές γραμμές και στην ψυχοπολεμική περίοδο πιστά από τήν έπίσημη ιστοριογραφία των πρώην σοσιαλιστικών βαλκανικών κρατών. Τό κενό μάλιστα αυτό δέν φαίνεται, από όσο τουλάχιστον γνωρίζω, νά ά-

πασχολεϊ έρευνητικά τούς ιστορικούς στα ίδια κράτη σήμερα, καθώς όλο και περισσότεροι μελετητές προσεγγίζουν τήν περίοδο τής «Τουρκοκρατίας» –ή του «τουρκικού ζυγοῦ» για τούς Βούλγαρους– είτε μέ τούς όρους τής έθνικής ιστοριογραφίας είτε μέ τούς σύγχρονους μας όρους τής πολυπολιτισμικότητας και τής συμβίωσης «έθνοτικών» ομάδων, αν και ό όρος, τίς σπάνιες φορές πού χρησιμοποιήθηκε πρίν από τον 20ό αιώνα (ethnie, ethnique) έπαιρνε στην «Εύρώπη των έθνικοτήτων» διαφορετικό νόημα.

Τέλος, ή Τ.Κ. χωρίς περιστροφές δηλώνει τά κίνητρα πού τήν ώθησαν στην διερεύνηση του συγκεκριμένου θέματος και άπερίφραστα προσδιορίζει τό έγχειρημά της ως πολιτικό (σ. 18-9). Δέν πρόκειται μόνο για στάση ειλικρίνειας, δηλαδή για ζήτημα ήθικης τάξης. Μ' αυτή τή ρητή έπισήμανση, πού –σημειωτέον– έλάχιστοι ιστορικοί τολμούν νά διατυπώσουν, δείχνει τό βαθμό συνειδητοποίησής της σ' ό,τι άφορᾶ τά όρια εξάρτησης του ιστορικού από τίς δευτερεύουσες ή τά έρωτήματα τής έμπλοκής του στην τωρινή πολιτική συγκυρία. Έχοντας έπίγνωση τής χρήσης του ιστορικού παρελθόντος στο παρόν, υιοθετεί κριτική στάση άπέναντι σε σύγχρονες θεωρητικές τάσεις, οι όποιες για τήν άνάλυση του παρελθόντος προτείνουν νοητικά έργαλεία χρήσιμα μάλλον για τήν άνάλυση του παρόντος. Άκόμα περισσότερο, φαίνεται ό-τι ένδιαφέρεται νά έρμηνεύσει τό παρελθόν όχι ετεροχρονισμένα αλλά μέ τούς ιστορικούς όρους των «ζωντανών ανθρώπων». Αυτή ή στάση της συνέβαλε κυρίως στην πρωτοτυπία και τήν έγκυρότητα τής προσέγγισής της και συνακόλουθα στην άξιολογία των συμπερασμάτων της.

ΣΟΦΑ

Η προσέγγιση λοιπόν τής ύστεροβυζαντινής περιόδου, όπως προτείνεται από τήν Τ.Κ., μάς προκαλεί νά διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις για τήν περίοδο

1. Θυμίζω εδώ δύο παλιότερους σταθμούς στην άνάπτυξη αυτής τής θεματικής: Υπουργείο Προεδρίας Κυβερνήσεως, 9η Έκθεση του Συμβουλίου τής Εύρώπης, *Η βυζαντινή τέχνη τέχνη ευρωπαϊκή*, Ζάππειο 1964 και Α' Βυζαντινολογική Συνάντηση *Βυζάντιο και Εύρώπη*, Δελφοί 1985. Έπίσης πρόσφατα, *Medieval Christian Europe: East and West Traditions Values Communications*, Proceedings of the International Conference, Σόφια 2/5-9-200, έπιμ. V. Gjuzeev, An. Miltenova, IK "Gutenberg", Sofia 2002.

2. Άξίζει νά θυμίσουμε τό Συνέδριο πού όργανώθηκε από τό Τμήμα Ιστορίας και Άρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης (Όκτ. 2002), του όποιου τώρα διαθέτουμε τά Πρακτικά μέ έπιστημονική έπιμέλεια τής Τ. Κιουσοπούλου: *1453 Η άλωση τής Κωνσταντινούπολης και ή μετάβαση από τούς μεσαιωνικούς στους νεότερους χρόνους*, Ηράκλειο 2005.

της μετάβασης, *τά πριν και τά μετά την άλωση*, στά μεσαιωνικά βαλκανικά κράτη σέ σύγκριση μέ τό Βυζάντιο. Έτσι, κατά πρώτο λόγο αξίζει νά διερευνηθεί άν και κατά πόσο ή επιδίωξη γιά κυριαρχία στή Βαλκανική, στήν όποία οι σέρβοι και βούλγαροι τσάροι στόχευαν πριν αποδειχτεί απειλητική ή όθωμανική παρουσία, προκαλούσε στό έσωτερικό του κράτους τούς αντιπαλότητα μέ την Έκκλησία, άνάλογη μέ αυτή που ανασύνθεσε ή Τ.Κ. άνάμεσα στον βυζαντινό αυτοκράτορα και τό πατριαρχείο. Η άνασκόπηση των ιστορικών εξελίξεων του ύστερου Μεσαίωνα από αυτή την όπτική γωνία μπορεί νά φωτίσει μέ τρόπο συνθετικό, συνεπώς ιστορικά όρθότερο, την έπιρροή του Πατριαρχείου και του «έλλητισμού» στους αλλόγλωσσους υπόδουλους και ειδικότερα τό ρόλο της ήσυχαστικής παράδοσης στή σερβική, βουλγαρική και ρουμανική έθνική κουλτούρα – αυτό που νοείται τίς τελευταίες δεκαετίες ως «Βυζάντιο μετά τό Βυζάντιο». Μ' άλλα λόγια, αξίζει γιά καθένα από τούς βαλκάνιους νά διερευνήσουμε έδω, υπερβαίνοντας τή στάση της έθνικής αυτόρκειας και αυτόρσκειας, τούς τρόπους μέ τούς όποιους στά βαλκανικά κράτη τά δύο κέντρα έξουσίας (κράτος και εκκλησία) προσδιορίστηκαν ιδεολογικά και γεωπολιτικά στήν περίοδο πριν από τίς «άλώσεις» τους και πώς στή συνέχεια οι πληθυσμοί τούς εντάχθηκαν στό σώμα των υπόδουλων χριστιανών, οι βούλγαροι όριστικά από τό 1393 (τότε καταργήθηκε και τό πατριαρχείο του Τυρνόβου και αναδόκηκε ή μεταρρύθμιση της βουλγαρικής γλώσσας που έπιχείρησε ό τελευταίος πατριάρχης Εύθύμος) και οι σέρβοι γιά τό μεγαλύτερο διάστημα της όθωμανικής περιόδου.³ Οι Βλάχοι και οι Μολδαβοί θά αποτελέσουν τελικά μία παρόμοια περίπτωση, καθώς, μετά την απεξάρτησή τους από τούς Ούγγρους (1330 και 1365 αντίστοιχα), όργανώνονται από τό Πατριαρχείο καταρχάς ως μητροπόλεις (Ούγγροβλαχίας 1359/Μολδοβλαχίας 1401).

Είνα φανερό ότι ή παραπάνω προβληματική άποστασιοποιείται άφενός από τή βασική θέση της έθνικής ιστοριογραφίας, ότι δηλαδή τό έθνος ή ή «λαϊκή ψυχή» επιβίωσε γιά αιώνες «έν ύπνώσει» ως τόν 19ο αϊ., όποτε νομοτελειακά «άφυπνίστηκε» και όργανώθηκε σέ κράτος, και άφετέρου από μία σύγχρονη ιστοριογραφική στροφή, ή όποία, γιά νά ανακατασκευάσει την εικόνα του έθνικού φαινομένου, εκκινεί όχι από τούς ιστορικούς όρους της «Εύρώπης των έθνικοτήτων» αλλά από τούς πολιτικοϊδεολογικούς όρους μέ τούς όποιους τίθενται σήμερα από την πολιτική έπιστήμη και την άνθρωπολογία τά ζητήματα των πρόσφατα θεσμοθετημένων στήν ένωμένη Εύρώπη έθνοτικών ομάδων/ταυτοτήτων. Έτσι, λοιπόν, αντί νά αναζητούμε σέ μία «στιγμή» του ύστερου Μεσαίωνα την «έθνογένεση» καθενός βαλκανικού έθνους και από τότε νά παρακολουθούμε την αδιάλειπτη «συνέχεια» του ως σήμερα, όφείλουμε, αντίθετα, νά άνιχνεύουμε τίς δομές και τίς ιστορικές διαδικα-

σίες μέσα από τίς όποιες διαμορφώθηκε μία «διακριτή» γεωπολιτική θέση και ιδεολογική παράδοση στά βαλκανικά συγκροτήματα του ύστερου Μεσαίωνα. Από αυτή την όπτική μπορούμε νά διατυπώσουμε έρωτήματα γιά τή μορφή και τή χρονική διάρκεια των διακριτικών τους γνωρισμάτων, που φαίνεται νά επιβιώνουν στήν όθωμανική περίοδο και νά συνδέονται μέ την πνευματική κηδεμονία του Πατριαρχείου και την κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας.

Διευρύνοντας λοιπόν τό γεωγραφικό μας πεδίο (άπό τό Βυζάντιο στά Βαλκάνια) και προεκτείνοντας τή χρονική περίοδο (άπό τά πριν στά μετά την άλωση), μέ βάση τή συλλογιστική της Τ.Κ. γύρω από την *Πολιτική έξουσία και ιδεολογία*, μπορούμε νά έξειδικεύσουμε την άνάλυσή μας σέ τρία κεντρικά ιστορικά ζητήματα:

α) Στή συγκριτική διερεύνηση των κρατών της Βαλκανικής σ' ό,τι άφορά όχι μόνο τίς πολιτικοϊδεολογικές έπιρροές του Βυζαντίου, οι όποιες συνέδρασαν στήν οικοδόμηση σχεδόν πανομοιότυπων κρατών –τή «βυζαντινή κοινοπολιτεία» σύμφωνα μέ τόν D. Obolensky⁴ αλλά και τά στοιχεία του νομαδικού παρελθόντος και της πατριαρχικής παράδοσης των Σέρβων και των Βουλγάρων (ίσχυρή κεντρική έξουσία, παγανιστική κουλτούρα, πατριά), όπως αυτά μετασχηματίστηκαν κυρίως μετά τόν εκχριστιανισμό τους (9ος αϊ.) στό πλαίσιο νέων πολιτικών σχηματισμών από τόν 12ο αϊώνα. Εϊδικό μέρος σ' αυτή τή διαδικασία άποκτā γιά τό θέμα μας ή «όμοφροσύνη και συμφωνία» άνάμεσα στά δύο κέντρα έξουσίας –κράτος/«βασίλεια» και Έκκλησία/«ιερωσύνη»-, ή συμπληρωματική και άλληλοδιαπλεκόμενη λειτουργία των όποιων άποτελεί δομικό χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί τά πολιτικά μοντέλα στήν Άνατολή και τή Δύση.⁵ Καί φυσικά οι αντίθέσεις και συμπτώ-

3. Η ήττα στή μάχη του Κοσόβου τό 1389 σήμανε την ύποτέλεια του σερβικού κράτους. Η ιστορία των δύο εκκλησιαστικών κέντρων, τό πατριαρχείο Πέτς (Πέτιο) και ή αυτοκέφαλη επισκοπή Άχρίδας, είναι πιο περίπλοκη: Τό πρώτο εντάχθηκε στήν αρχιεπισκοπή Άχρίδας τό 1459, ή όποία έπαψε νά είναι αυτοκέφαλη και έξαρτήθηκε από τό Πατριαρχείο. Τά δύο εκκλησιαστικά κέντρα λειτουργήσαν μέ έλληνες ιεράρχες που στέλνονταν από την Κωνσταντινούπολη, μέ ένα διάλειμμα από τό 1537 ως τό 1756/1767, όποτε τό Πέτς και ή Άχρίδα αντίστοιχα καταργήθηκαν.

4. D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth Eastern Europe 500-1453*, Λονδίνο 1974 [1971].

5. Έν. Patlagean, «Les États d' Europe centrale et Byzance, ou l' oscillation des confines», *Revue historique* 616 (Oct.-Déc. 2000), 831. Σπ. Ν. Τρωιάνου, «Τί εκρυβε ή θεωρία “των δύο έξουσιών” του Μ. Φωτίου;» και «Η “όσμωση” πολιτείας και εκκλησίας», *Έλευθεροτυπία* «Ιστορικά» 279 (31.3.2005), σ. 28-37 και σ. 38-45 αντίστοιχα.

σεις συμφερόντων και ιδεολογιών των Βαλκάνιων με τους Δυτικούς και τους Όθωμανούς, όταν αρχίζει να αναβαθμίζεται ή γεωπολιτική σημασία της Χερσονήσου, συγκριτικά με τη Μικρά Ασία. Δέν είναι λιγότερο σημαντική σ' αυτή τή συνάφεια ή αδιάκοπη και σέ διαφορετικά πεδία επικοινωνία των εκκλησιαστικών/κοσμικών έλίτ αλλά και ευρύτερων στρωμάτων μεταξύ τους. Καθοριστικά είναι εδώ τά δημογραφικά «μείγματα», πού εμφανίζονται διαταξικά ως αποτέλεσμα τής στενής συμβίωσης διαφορετικών ομάδων (βλαχο-ρυγγίνοι, σλαβο-αρβανίτικες φάρες, σερβοαρβανιτοβουλγαρόβλαχος κ.ά.) καθώς και τά «συναλλάγια» τής ανώτερης τάξης και οι μικτοί γάμοι όρθόδοξων με Δυτικούς και Όθωμανούς, οι γόννοι των οποίων προσδιορίστηκαν με νεολογισμούς όπως γαμοούλοι και τουρκόπουλοι (λατινικά *Murati*) – για νά μήν αναφερθούμε στό μεθοριακό δημογραφικό φαινόμενο πού αποτυπώνεται ανάγλυφα στην ιδεολογία του Διγενή Ακρίτη. Η λαϊκή(;) θρησκευτικότητα, με κύρια έκφραση τό θρησκευτικό συγκρητισμό και τά αποκαλυπτικά κείμενα, ή πολυγλωσσία, οι αναγκαστικές ή για έμπορικούς λόγους μετακινήσεις, οι διώξεις των αίρετικών κ.λπ. μπορούν νά θεωρηθούν προϋποθέσεις και ένδειξεις ποικίλων και σέ ευρεία κλίμακα αλληλεξαρτήσεων, ή καλύτερα «συγκοινωνούντων δοχείων», τά όποια όλες οι έθνικές ιστοριογραφίες υποβάθμισαν ή έρριξαν στή λήθη.

Η παραπάνω θεματική μπορεί νά φωτίσει, μαζί με τους γεωπολιτικούς ανταγωνισμούς, και τους λόγους για τους όποιους όρισμένες ομάδες οργανώθηκαν πολιτικά, αποδεχόμενες τό παραπάνω βυζαντινό θεοκρατικό πολιτικό μοντέλο και τίς αντίστοιχες γαιοκτητικές σχέσεις παραγωγής. Η ένταξη των βαλκανικών κρατών ώστόσο στή «βυζαντινή κοινοπολιτεία» δέν σημαίνει ότι οι παλαιότερες δομές τους εξαλείφτηκαν ή ότι ή ώσωση με τίς δυτικές επιρροές είχε τά ίδια αποτελέσματα σέ καθένα από αυτά. Ακριβώς, μία από τίς διαφορές των «έθνικών» βαλκανικών κρατών με τό «οίκουμενικό» Βυζάντιο, ή όποια αποκτά πολλαπλό ιστορικό νόημα, έντοπίζεται στή διαπλοκή των σχέσεων κράτους και εκκλησίας.

6) Η αντίχνευση των πολιτικοϊδεολογικών εξέλιξεων στίς σχέσεις των δύο κέντρων εξουσίας στό Βυζάντιο, μετά τήν εμπλοκή των δυτικών πόλεων-δημοκρατιών στίς οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις τής Βαλκανικής, ανοίγει τόν δρόμο για τή διερεύνηση ενός άλλου ζητήματος, πού δρίσκεται, κατά τή γνώμη μου, στην καρδιά των μετασχηματιστικών διαδικασιών από τόν 12ο αιώνα και μετά, δηλαδή τής ανάδυσης κοσμικών κριτηρίων με τά όποια επίσης τείνουν προσδιοριστούν οι κυρίαρχες και φορτισμένες, αποκλειστικά ως τώρα, με θρησκευτικό περιεχόμενο «διακρίσεις». Ένδεικτικά για τήν αντίχνευση των κοινωνικών αλλαγών αποδεικνύονται τά σπάνια αλλά σαφή φανερώματα κοσμικής συνείδησης σέ κάποιους

κύκλους – όπως δηλώνει τό έθνωνόμιο «ρωμαιοέλληνες», πού σχολιάζει ή Τ.Κ. (σ. 203) και τό εμπνευσμένο από τήν αρχαιότητα πολιτικό πρόγραμμα πού πρότεινε, όχι έν κενώ, ό Πλήθων – για νά περιοριστούμε στόν 15ο αιώνα. Οι έκδηλώσεις αυτές ένδιαφέρουν εδώ, γιατί αποτελούν συμπύκνωση και έκφραση κοινωνικοοικονομικών και ιδεολογικών αλλαγών του ύστερου μεσαίωνα, οι όποιες όμως, όπως έδειξε ή Τ.Κ., ανακόπηκαν τό 1453. Από αυτή τήν άποψη τίθεται τό ζήτημα κατά πόσο και σέ ποιά πεδία ή εκκοσμίκευση, ή υποχώρηση του θρησκευτικού περιεχομένου των κοινωνικών «διακρίσεων» και ή διάχυση τής έθνικής κοσμοαντίληψης, πού δρομολόγησε ή έντεινόμενη διείσδυση τής Δυτικής Ευρώπης κυρίως από τό 18ο αιώνα, μπορούν νά νοηθούν ως «συνέχεια» των μετασχηματισμών του ύστερου μεσαίωνα σέ κάθε βαλκανική ομάδα.

γ) Η Τ.Κ. έδειξε πειστικά άφενός τή «ριζοσπαστικοποίηση» (σ. 240) μιās ομάδας (ό αυτοκράτορας και οι περί αυτόν) και άφετέρου τήν άλωση ως ήττα τής ίδιας ομάδας και ως νίκη μιās άλλης (των όφικιαίων του Πατριαρχείου). Τό βιβλίο της τελειώνει με τίς δύο μεταγενέστερες έκδοχές για τό γεγονός τής άλωσης, τήν πολιτική και τήν εκκλησιαστική, άφηνοντας άνοιχτό, σ' ό,τι άφορά τά μετά τήν άλωση, τό ζήτημα τής ιστοριογραφίας, τής εικόνας δηλαδή πού έχουμε σήμερα για τό Βυζάντιο, κι ακόμα περισσότερο, τό ζήτημα τής σχέσης μας ως έθνικού κράτους με αυτό.

ΣΩΣ

Είναι προφανές πώς ή συλλογιστική πού αναπτύσσει στό βιβλίο της ή Τ.Κ. μπορεί νά συνεισφέρει, δομημένη στά παραπάνω τρία έρωτήματα, και στην επανατοποθέτηση βασικών θεμάτων τής βαλκανικής ιστορίας και ιστοριογραφίας, κάτι τό όποιο δέν είναι δυνατό νά επιχειρήσουμε διεξοδικά εδώ.

6. Η ταύτιση όρισμένων επαγγελματιών με συγκεκριμένες «έθνικές» ομάδες (αρμένιοι υπηρέτες, έβραιοι έμποροι και χρηματιστές, τάταροι ταχυδρόμοι, βαράγγιοι στρατιωτικοί ακόλουθοι, σάξονες άνθρακωρύχοι στή Σερβία) ή ή χωροταξική «διάκρισις» στην πόλη («κεχωρισμένως»), πού εφαρμόζονταν για τους μονοφυσίτες αρμένιους και τους έβραίους από τό 10ο αι., αποτελούν χαρακτηριστικά του παραδοσιακού τρόπου όργάνωσης τής οικονομίας και του θεοκρατικού μοντέλου διακυβέρνησης.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Robert Fox καί Anna Guagnini (έπιμ.), *Έκπαίδευση, τεχνολογία
καί βιομηχανικές έπιδόσεις στην Εύρώπη, 1850-1939,*

μετάφραση: Ν. Σακελλαρίου-Κ. Τζουανάκος,
έπιμέλεια μετάφρασης: Γ. Άντωνίου, ΤΕΕ, Άθήνα 2007 σ. 305

του Γιάννη Άντωνίου

Η έκδοση του παρόντος βιβλίου στά ελληνικά αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου έρευνητικού έγχειρήματος για την ιστορία των μηχανικών, που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της συνεργασίας του Τεχνικού Έπιμελητηρίου Ελλάδας μέ πανεπιστημακά ιδρύματα της Ελλάδας καί του έξωτερικού, στά όποια συμπεριλαμβάνονται τό Έθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (Τομέας Άνθρωπιστικών, Κοινωνικών Έπιστημών καί Δικαίου της Σχολής Έφαρμοσμένων Μαθηματικών καί Φυσικών Έπιστημών), τό Πανεπιστήμιο Άθηνών (Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας, Θεωρίας της Έπιστήμης), τό Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας, Κοινωνικής Άνθρωπολογίας) καί η École Nationale des Ponts et Chaussées (L.A.T.T.S.).

Τό έρώτημα τί είναι ό μηχανικός καί πώς θά μπορούσαν νά προσδιορισθούν οι καταβολές καί η εξέλιξη των σπουδών καί του επαγγέλματος είναι κάτι πού ιδιαίτερα τά τελευταία χρόνια άπασχολεί όχι μόνο τίς επαγγελματικές οργανώσεις ανά τόν κόσμο αλλά καί τόν αναπτυσσόμενο έπιστημονικό κλάδο της ιστορίας της εκπαίδευσης καί του επαγγέλματος των μηχανικών. Είναι προφανές ότι οι άπαντήσεις ό αυτά τά έρωτήματα δέν κατασκευάζουν άπλώς μία εικόνα του παρελθόντος αλλά είναι άποφασιστικής σημασίας καί για τόν καθορισμό της συλλογικής άυτοσυνειδησίας του παρόντος.

Τό βιβλίο, *Έκπαίδευση, Τεχνολογία καί Βιομηχανικές Έπιδόσεις στην Εύρώπη 1850-1939*, πού έπιμελήθηκαν οι R. Fox καί A. Guagnini, εξετάζει την άνάπτυξη της τεχνολογικής εκπαίδευσης καί τή σχέση της μέ τή βιομηχανία σέ όρισμένες από τίς κύριες βιομηχανικές ή εκβιομηχανιζόμενες χώρες της Εύρώπης, στό διάστημα από τά μέσα του δέκατου ένατου αιώνα μέχρι καί τόν Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στήν αρχή αυτής της περιόδου η εκπαίδευση καί η άνάδειξη του άναγκαίου τεχνικού δυναμικού πού θά προσέφερε τίς υπηρεσίες του στό στρατό, στόν ιδιωτικό καί δημόσιο τομέα, στους κλάδους της έξόρυξης

καί των κατασκευών αποτέλεσε άντικείμενο μέρμινας του συνόλου σχεδόν των κρατών της ήπειρωτικής Εύρώπης. Στο δεύτερο μισό του δέκατου ένατου αιώνα, τό καινούριο στοιχείο ήταν η εμφάνιση ιδρυμάτων καί προγραμμάτων σπουδών πού σκόπευαν ειδικότερα νά προετοιμάσουν τό άναγκαίο τεχνικό δυναμικό για τή βιομηχανία. Τό βιβλίο, όπως άλλωστε αναφέρεται καί στόν τίτλο του, κατά κύριο λόγο, έστιάζει στη σχέση τεχνικής εκπαίδευσης καί βιομηχανίας.

Όπως αναφέρουν οι έπιμελητές του τόμου στην εισαγωγή τους, τά έπιμέρους δοκίμια πού αποτελούν τό περιεχόμενο του βιβλίου γράφτηκαν μέ δύο κύριους άντικειμενικούς σκοπούς. Ό πρώτος ήταν νά παρουσιάσουν πώς ξεκίνησε καί πώς εξελίχθηκε η προσπάθεια άνάπτυξης της άνώτερης τεχνικής εκπαίδευσης στά πανεπιστήμια καί στά πολυτεχνεία, μέσα σέ περιβάλλοντα έξαιρετικά διαφορετικά από οικονομική, κοινωνική καί πολιτική άποψη, χωρίς όμως ν' άντιμετωπίζουν τό ζήτημα της άλληλεπίδρασης τεχνικής εκπαίδευσης καί βιομηχανίας ως μία άπλή αίτιακή σχέση έστω καί άμφιμονοσήμαντης επίδρασης. Ό δεύτερος στόχος των μελετητών ήταν νά έπιμείνουν στην άνάλυση των έξαιρετικά πολύπλοκων περιστάσεων μέσα στίς όποιες αναπτύχθηκαν οι άμοιβαίες σχέσεις της εκπαίδευσης μέ τή βιομηχανία, αλλά καί μέ μία σειρά άλλους παράγοντες όπως οι επαγγελματικές ένώσεις των μηχανικών, οι κυβερνήσεις, οι τοπικές αρχές, οι πολιτιστικές παραδόσεις καί οι ιδέες.

Στό βιβλίο ιστοριογραφούνται όκτώ διαφορετικές έθνικές περιπτώσεις άνάδυσης καί εξέλιξης των σπουδών καί του επαγγέλματος των μηχανικών στην Εύρώπη. Τό πρώτο μέρος του περιλαμβάνει τίς τρεις μεγάλες εύρωπαϊκές βιομηχανικές χώρες, τή Βρετανία, τή Γαλλία καί τή Γερμανία, οι όποιες μέ τόν έναν η τόν άλλο τρόπο έδωσαν τό ρυθμό καί παρέιχαν τά πρότυπα για τήν οργανωση των σπουδών καί του επαγγέλματος των μηχανικών στην υπόλοιπη ήπειρο. Στο δεύτερο μέρος, μέ τόν χαρακτηριστικό ύπότιτλο «άντιγράφοντας τούς γίγαντες», παρουσιάζο-

νται οι περιπτώσεις του Βελγίου, της Σουηδίας, της Ισπανίας και της Ιταλίας. Το τρίτο μέρος αποτελείται από δύο ειδικές μελέτες που ασχολούνται με τον ρόλο που έπαιξαν η εκπαίδευση και η ανάπτυξη των επιστημών του μηχανικού στη διαμόρφωση και την εξέλιξη δύο βιομηχανικών κλάδων αιχμής για την εποχή: την ηλεκτρική βιομηχανία και τον κλάδο παραγωγής οργάνων ακριβείας στη Γαλλία και τη Γαλλία. Τέλος, το τέταρτο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στην εκπαίδευση των μηχανικών στις ΗΠΑ, εστιάζοντας στις σχέσεις των τεχνικών σπουδών και της βιομηχανίας με το αμερικάνικο πανεπιστήμιο.

Από μεθοδολογική άποψη, παρά το γεγονός ότι οι μελέτες σχεδόν στο σύνολό τους ασχολούνται με τις επιμέρους χώρες, το βιβλίο συνολικά στοχεύει στη σύγκριση, αναζητώντας την ανάδειξη των ομοιοτήτων μέσα από τις διαφορές και των διαφορών μέσα από τις ομοιότητες. Όπως αναφέρουν οι επιμελητές, η ύπαρξη των σημείων ομοιότητας δεν είναι καθόλου ασύμβατη με την ολόφανερη πολυμορφία των αποτελεσμάτων, υπογραμμίζοντας ότι η πολυμορφία μπορεί να εξηγηθεί μόνο με την αναφορά στην πολύπλοκη συνύφανση των πολλαπλών περιστάσεων, παρά με την αναφορά σε ένα βασικό αίτιο.

Όλα τα δοκίμια εστιάζοντας στην τελευταία εικοσαετία του 19ου αι. και στα χρόνια πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, αναδεικνύουν μία κοινή πεποίθηση, κυρίαρχη σχεδόν παντού, η οποία συνέδεε οργανικά τα ζητήματα σχετικά με τον έκσυνγχρονισμό και την ανάπτυξη της τεχνικής εκπαίδευσης με τις επιδόσεις της βιομηχανίας, αντιμετωπίζοντας τη βιομηχανία και την εκπαίδευση ως τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

Στο πλαίσιο αυτό εντοπίζουν και αναδεικνύουν τον σημαντικό ρόλο που έπαιξαν οι καθηγητές των πολυτεχνείων και τα ίδια τα τεχνικά ιδρύματα στην αναβάθμιση των τεχνικών σπουδών. Έν προκειμένω η επαγγελματική ανέλιξη και η κοινωνική καθιέρωση, η άνοδική τροχιά των πολυτεχνείων με στόχο την εξίσωσή τους με τα πανεπιστήμια ταυτιζόταν με το στόχο της βιομηχανικής ανάπτυξης, όσο και αν η σχετική ρητορεία δεν τεκμηριωνόταν πάντοτε στο πεδίο της οικονομίας.

Τονίζουν επίσης το σημαντικό ρόλο των κινημάτων εθνικής ενοποίησης και των δυνάμεων που υποστήριζαν την οικονομική και πνευματική ανανέωση των χωρών τους, τα οποία μέσα σε εξαιρετικά διαφορετικά περιβάλλοντα όπως φέρ' ειπείν των γερμανικών κρατιδίων, της Ιταλίας (στις περιόδους που προηγήθηκαν της ενοποίησής των δύο χωρών και κατά τα πρώιμα στάδια της) και της Γαλλίας στη διάρκεια της Δεύτερης Αυτοκρατορίας και της Τρίτης Δημοκρατίας, πρωτοστάτησαν στην αναβάθμιση και την ενίσχυση των τεχνικών σπουδών.

Σ' όλες τις μελέτες επίσης παρουσιάζονται οι παράγοντες οι οποίοι αντιπαρατέθηκαν στην ανάπτυξη

της τεχνικής εκπαίδευσης και ειδικά της εκπαίδευσης που προσανατολιζόταν στην αντιμετώπιση των αναγκών της βιομηχανίας. Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά εμπόδια ήταν οι ποικίλες πολιτισμικές προκαταλήψεις που ενίσχυαν κοινωνικές στάσεις, οι οποίες είτε χαρακτηρίζονταν για την αδιαφορία τους είτε στρέφονταν εναντίον της βιομηχανίας και κατ' επέκταση και εναντίον της τεχνικής εκπαίδευσης. Έδώ αποφασιστικό ρόλο έπαιξε η ηγεμονία της ελίτ ακαδημαϊκής κουλτούρας στην ευρωπαϊκή εκπαίδευση, η οποία κατέτασε τις σπουδές και τα ιδρύματα που ήταν προσανατολισμένα στη βιομηχανία σε μία υποδεέστερη θέση όσον αφορά τη δημόσια εκτίμηση.

Για παράδειγμα στη Βρετανία ο ηγεμονικός ρόλος των Oxbridge και η ισχυρή αντιχρησιμοθηρική κουλτούρα των Βρετανών gentlemen βάρυναν αποφασιστικά στις ιεραρχήσεις σχετικά με την τεχνική εκπαίδευση και την κοινωνική κατάταξη των Βρετανών μηχανικών. Στη Γαλλία, η επιρροή μιας ακαδημαϊκής κουλτούρας, η οποία βασιζόταν στα λατινικά και τη φιλοσοφία, μπορούσε να αμφισβητηθεί μόνο από μία επίσης «καθαρή» ενασχόληση με τα μαθηματικά, τα οποία ωστόσο αποτελούσαν το βασικό εφόδιο για την εισαγωγή στις *grandes écoles*, δηλαδή μία θεωρητική και πάλι εξάσκηση του μυαλού και εν τέλει ένα έρεισμα για επαγγελματικές σταδιοδρομίες, οι οποίες ήταν προσανατολισμένες σε δραστηριότητες περισσότερο διοικητικού παρά τεχνολογικού χαρακτήρα. Στη Γερμανία, στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα και στις αρχές του είκοστου, οι υπέρμαχοι της τεχνικής ή της «ρεαλιστικής» εκπαίδευσης έπρεπε να αντιπαρατεθούν με τις υπερβατικές αξίες των «μανδαρίνων», που χρησιμοποιούσαν τη δική τους υψηλή νεο-ανθρωπιστική κουλτούρα, για να προασπίσουν την κυρίαρχη θέση που κατείχαν στα γερμανικά πανεπιστήμια και στα επιστημονικά επαγγέλματα. Στην Ιταλία, η κυρίαρχη πολιτιστική γραμμή της εκπαίδευσης η οποία στηρίχτηκε στη μελέτη των κλασικών γλωσσών έπαιξε ρόλο στα προβλήματα που αντιμετώπισαν οι τεχνικές σπουδές στη χώρα. Τέλος, παρόμοιες τάσεις υπεράσπισης του «ακαδημαϊσμού» και υποτίμησης των τεχνικών σπουδών υπήρξαν ακόμη και στις ΗΠΑ.

Ένας άλλος παράγοντας, που κατά τους συγγραφείς, επηρέασε αποφασιστικά στη διαμόρφωση και τους στόχους της τεχνικής εκπαίδευσης στα τέλη του 19ου αι. και στις αρχές του 20ου ήταν το ζήτημα της ενσωμάτωσης ή της σύνδεσης με τις παλαιότερες παραδόσεις της εκπαίδευσης των πολιτικών μηχανικών και των μηχανικών που προορίζονταν να στελεχώσουν την κρατική γραφειοκρατία και το στρατό. Η αντιμετώπιση του προβλήματος ποικίλλει από χώρα σε χώρα.

Στη Σουηδία, το Βέλγιο και τα ιταλικά κρατίδια η προσαρμογή στις νέες συνθήκες προωθήθηκε με το σταδιακό έκσυνγχρονισμό των δομών των υπαρχόντων

ιδρυμάτων. Στή Γαλλία και τήν Ίσπανία από τήν ἄλλη, δημιουργήθηκαν ἐντελῶς ξεχωριστές δομές βιομηχανικῆς ἐκπαίδευσης. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις πού σκιαγραφοῦν τίς δυσκολίες προσαρμογῆς στίς νέες συνθήκες εἶναι ἡ Γαλλία καί ἡ Βρετανία. Στή Γαλλία τά κατοχυρωμένα προνόμια τῶν διαφόρων τεχνικῶν *corps d'etat* συνέβαλαν στήν καλλιέργεια μιᾶς βαθιάς καχυποψίας πρὸς τοὺς νέους μηχανικούς τῆς βιομηχανίας. Στή Βρετανία οἱ τριβές ἔλαβαν διαφορετική μορφή. Ἡ ἰσχυρή «ἀριστοκρατία» τῶν μηχανολόγων μηχανικῶν, πού παρέμενε πεισματικά πιστή στίς παραδόσεις τῆς πρακτικῆς μαθητείας, ἦταν ἐξαιρετικά ἐπιφυλακτικοί στό νά δεχθοῦν τίς μεθόδους ἐκπαίδευσης πού διεκδικοῦσαν οἱ διπλωματοῦχοι μηχανικοί, ἀπόφοιτοι τῶν τεχνικῶν κολλεγίων. Ἐνδεικτικό τῆς ἰσχύος αὐτῶν τῶν ἐπιφυλάξεων εἶναι ὅτι στή Βρετανία οἱ ἀκαδημαϊκοί τίτλοι ἀναγνωρίστηκαν ὡς προσόντα πού ἐξασφάλιζαν στοὺς κατόχους τους τήν ἔνταξη ἐπαγγελματικές ἐνώσεις τῶν μηχανικῶν μόλις πρὶν τόν Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Οἱ περιπτώσεις πού παρουσιάζονται στό βιβλίο, ἀναδεικνύουν τόν ἐξαιρετικά σημαντικό ρόλο τῶν ἐθνικῶν πλαισίων ἐντός τῶν ὁποίων ἀναπτύχθηκαν οἱ τεχνικές σπουδές καί ἡ βιομηχανία. Οἱ ἰδιαίτεροι προσανατολισμοί τοῦ κόσμου τῆς παραγωγῆς, οἱ ἰσχύουσες ἰδεολογίες, ὁ τρόπος πρόσληψης καί κατασκευῆς τοῦ ἰδεώδους τῆς προόδου, τό πολιτικό σύστημα, οἱ βαθύτερες κοινωνικές τάσεις, οἱ προσπάθειες ἐνσωμάτωσης στίς διεθνείς ἀγορές, οἱ ἰδιαίτερες ἐπιστημονικές παραδόσεις ἐμφανίζονται νά ἔχουν βάλει ἀποφασιστικά τή σφραγίδα τους στή διαμόρφωση καί τήν ἐκτύλιξη τῶν ἐθνικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν σπουδῶν καί τοῦ ἐπαγγέλματος τῶν μηχανικῶν καί τοῦ ρόλου πού ἐπαιξαν στήν ἐκτύλιξη τοῦ βιομηχανικοῦ ἔγχειρήματος.

Συνοψίζοντας, στό βιβλίο ἐντοπίζονται τέσσερις μεγάλες ἐθνικές παραδόσεις, οἱ ὁποῖες ἐπηρέασαν ἀποφασιστικά τή διαμόρφωση τῶν σπουδῶν καί τοῦ ἐπαγγέλματος τῶν μηχανικῶν διεθνῶς. Ἡ βρετανική, πού στηρίχθηκε μέχρι καί τό πρῶτο τρίτο τοῦ 20οῦ αἰ. κατά κύριο λόγο στήν πρακτική μαθητεία, στή δύναμη καί τό κύρος τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων καί τήν ἀναζήτηση τῆς τεχνολογικῆς καινοτομίας. Ἡ γαλλική, μέ τίς *Grandes Écoles* τῶν ὑψηλῶν θεωρητικῶν ἀπαιτήσεων στά μαθηματικά καί μέ τήν ἐπαγγελματική ἐλίτ τῶν σωμάτων τῶν κρατικῶν μηχανικῶν, ἀλλά καί μέ τοὺς μηχανικούς τῆς βιομηχανίας, τοὺς ἀποφοίτους τῶν *Arts et Metiers* καί τῶν ἐδικῶν βιομηχανικῶν σχολῶν. Ἡ γερμανική, πού συνέδεσε τήν ἐπιστήμη καί τό τεχνοκρατικό ἰδεῶδες μέ τήν ἐθνική ἰδέα. Τέλος, ἡ ἀμερικάνικη, ἡ ὁποία μέ ἰδεολογικό ἔμβλημα τόν πραγματισμό, συνδέθηκε στενά μέ τή βιομηχανία, τή μαζική παραγωγή καί τό *management*, ἀναζητώντας τήν ἐξισορρόπηση τῶν ἠθικῶν ἀξιών τοῦ ἐπαγγελματισμοῦ μέ τίς ἀπαιτήσεις τῶν ἐπιχειρήσεων.

Μέ ἀντίστοιχους ὅρους ἰδιαιτερότητας, ἀλλά καί συνάφειας καί ἐπιρροῶν ἐξετάζονται καί οἱ συνθήκες διαμόρφωσης τοῦ ἐπαγγέλματος καί ἡ ἀνταπόκριση του στήν πρόκληση τοῦ τεχνοκρατικοῦ ἰδεώδους καί στίς ἄλλες εὐρωπαϊκές χῶρες. Στήν Ἰταλία, τήν Ίσπανία, καί τό Βέλγιο ἐπηρέασθηκαν, στή διάρκεια τοῦ 19ου αἰώνα, ἰσχυρά ἀπό τό γαλλικό μοντέλο, γιά νά δεχθοῦν ἀργότερα ἐπίσης ἰσχυρές γερμανικές ἐπιρροές. Στή Σουηδία, ἡ πορεία τῆς διαμόρφωσης τοῦ ἐπαγγέλματος παρουσιάζει ἀρκετές ἀναλογίες μέ τή Γερμανία, παραμένοντας ὡστόσο ἐξαιρετικά σουηδικό.

Οἱ συγγραφεῖς ἀναγνωρίζουν ὅτι ἡ ἔμφαση στήν ἐπίδραση τῶν συγκεκριμένων τοπικῶν συνθηκῶν καί ἰδιαιτεροτήτων, αὐτό πού μεθοδολογικά ὀνομάζεται πλαισιακή προσέγγιση, ἐμπεριέχει τόν κίνδυνο τῆς ἀπώλειας τῆς συνεκτικότητας τῆς συνολικῆς εἰκόνας. Ὡστόσο, ἐπιμένουν στήν πλαισιακή προσέγγιση καί τήν ἀνάδειξη τῶν τοπικότητων μέ τήν πεποίθηση ὅτι αὐτή ἀποτελεῖ τό μοναδικό μέσο πειστικῆς σκιαγράφησης τῶν συνθηκῶν ἀνάδυσης καί ἐξέλιξης τῶν σπουδῶν καί τοῦ ἐπαγγέλματος τῶν μηχανικῶν χωρίς τόν κίνδυνο τῆς παγίδευσης σέ γενικευτικά καί ἀπλουστευτικά σχήματα πού ἐπιμένουν νά συνδέουν τήν τεχνική ἐκπαίδευση καί τή βιομηχανία μέ τοὺς ὅρους μιᾶς ἀποκλειστικῆς αἰτιατικῆς σχέσης.

Ἔτσι λοιπόν ὅλες οἱ μελέτες τοῦ τόμου ἐν πολλοῖς, ἀντιμετωπίζουν τή σχέση τῆς τεχνικῆς ἐκπαίδευσης καί τῆς βιομηχανίας στό πλαίσιο τῶν σύγχρονων προσεγγίσεων τῆς ἱστοριογραφίας τῆς τεχνολογίας. Οἱ προσεγγίσεις αὐτές ἐγκαταλείπουν τίς θετικιστικές ἀντιλήψεις πού ἀντιμετώπιζαν τήν τεχνολογία ὡς τό ἀνευθείας παράγωγο τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἐπιστημῶν, ἀπορρίπτουν τοὺς ποικίλους ντετερμινισμούς καί τίς τελεολογικοῦ τύπου βεβαιότητες πού συνέδεαν ὀργανικά τήν τεχνολογική ἀνάπτυξη μέ τό ἰδεῶδες τῆς προόδου, ἰοθετώντας ἕνα σχῆμα θεώρησης τῶν πραγμάτων πού ἀντιλαμβάνεται τή σχέση κοινωνίας καί τεχνολογίας ὡς μία σχέση συμπαράγωγῆς.

Ἡ μετακίνηση ἀπό θεωρήσεις μέ ἀπαίτηση καθολικῆς ἰσχύος, πού ἀντιμετώπιζαν τή διαμόρφωση τῶν σπουδῶν καί τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ μηχανικοῦ ὡς μία ὁμοιογενή κανονικότητα, ἡ ὁποία συνίστατο ἐν πολλοῖς στή γραμμική ἐφαρμογή τῆς ἐπιστήμης στά τεχνικά ἐπαγγέλματα, συμβάλλει ἀποφασιστικά στήν ἀλλαγὴ τῆς εἰκόνας, στρέφοντας τά ἐρευνητικά ἐνδιαφέροντα στίς τοπικότητες. Στό πλαίσιο αὐτό ἡ ἐνιαία εἰκόνα τῆς δυτικῆς προόδου θρυμματίζεται στίς ἰδιαιτερότητες τῶν ἐθνικῶν περιπτώσεων, ἐξημερώνεται καί προσαρμόζεται στίς ἰσχύουσες ἀξίες, τά πρότυπα ἀνάπτυξης πού ἐνέπνευσαν καί καθοδηγήσαν τήν πορεία τῶν διαφορετικῶν χωρῶν, ταυτόχρονα ὅμως ἀνασυγκροτεῖται μέσα ἀπό τοὺς ἰδιαίτερους τρόπους μέ τοὺς ὁποίους οἱ μηχανικοί ἀπαντοῦν στίς κανονικότητες τῶν διεθνῶν ἐπιρροῶν διαμορφώνοντας τά χαρακτηριστικά τῶν ἐθνικῶν ἐπαγγελματικῶν ταυτοτήτων τους.

Η ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΩΝ ΚΗΠΟΥΠΟΛΕΩΝ

Κική Κανκούλα, *Ἡ περιπέτεια τῶν κηπουπόλεων. Κοινωνική
καί περιβαλλοντική μεταρρύθμιση στήν Εὐρώπη καί τήν Ἑλλάδα
τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, ἐκδ. University Studio Press, 2007

τῆς Βάσως Τροβᾶ

Γιά τούς περισσότερους οἱ κηπουπόλεις εἶναι ἀπλά περιοχές μέ μονοκατοικίες, κήπους καί συνήθως ἀκατανόητα καμπυλόγραμμους δρόμους. Πολλοί λιγότεροι ὅμως γνωρίζουν ὅτι οἱ κηπουπόλεις ἀποτελέσαν, τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα, μιά προσπάθεια ὑλοποίησης ἑνός ὁράματος γιά ἀστική κατοίκηση μέ ἀξιοπρέπεια καί ἀλληλεγγύη. Ὅτι ὑπῆρξαν καρπός συλλογικῶν πρωτοβουλιῶν, διεκδίκησαν ἔμπρακτα τό δικαίωμα στήν κατοικία, ἀποτέλεσαν πεδίο ἀρχιτεκτονικῶν πειραματισμῶν καί ἐπηρεάσαν σέ μεγάλο βαθμό τήν ἐξέλιξη τῆς εὐρωπαϊκῆς πόλης. Αὐτή τήν λησμονημένη ἱστορία φέρνει στό προσκήνιο τό βιβλίο τῆς Κικῆς Κανκούλα, συνδέοντας τίς μεταρρυθμιστικές ἰδέες καί τίς κοινωνικές καί πολιτικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς, μέ τό ὑλικό ἀποτέλεσμα, τούς οἰκισμούς δηλαδή πού κατασκευάστηκαν τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ αἰῶνα στήν Εὐρώπη.

Τό βιβλίο ἀρθρώνεται σέ δύο μέρη. Τό πρῶτο ἀναφέρεται στό εὐρωπαϊκό παράδειγμα, στό πλαίσιο πού γέννησε καί γαλούχησε τίς κηπουπόλεις στίς πόλεις τῆς Εὐρώπης μετά τή βιομηχανική ἐπανάσταση καί στίς κατασκευασμένες ἐκφράσεις τοῦ μοντέλου ἀνάλογα μέ τίς στεγαστικές πολιτικές ἀλλά καί τά κυρίαρχα ἀρχιτεκτονικά ρεύματα στίς μεγάλες εὐρωπαϊκές χώρες. Τό δεύτερο μέρος ἐπικεντρώνεται στήν ἐλληνική πραγματικότητα καί διερευνᾷ τίς ἰδιαίτερες χωρικές ἐκφράσεις τοῦ φαινομένου στό πολιτικό καί κοινωνικό συγκείμενο τοῦ Μεσοπολέμου.

Ἀφετηρία γιά τήν κατανόηση τοῦ φαινομένου ἀποτελοῦν οἱ μεταρρυθμιστικές κινήσεις γιά τήν παροχή ἱκανοποιητικῆς στέγης στά ἐργατικά κυρίως στρώματα, κινήσεις πού ἐπιχείρησαν νά ἀπαντήσουν στίς πιέσεις πού δημιούργησε ἡ αὐξηση τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ στίς εὐρωπαϊκές πόλεις ἐξαιτίας τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης καί δημιούργησαν τό ὑπόβαθρο γιά τή γέννηση τῆς ἰδέας τῆς Κηπούπολης. Ἡ συγγραφέας παρουσιάζει τίς κηπουπόλεις στή συνέχειά τους, ἀπό τούς πρότυπους βιομηχανικούς οἰκισμούς καί τίς φθηνές συνεταιριστικές κατοικίες στά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, στό θεωρητικό ἔργο τοῦ Ἐμπενέξερ Χάουαρντ (Ebenezer Howard) γιά μιά νέου τύπου ἐ-

γκατάσταση βασισμένη σέ ἀρχές συλλογικότητας καί σέ μὴ καπιταλιστικές σχέσεις ἰδιοκτησίας τῆς γῆς, μέχρι τά ἐφαρμοσμένα παραδείγματα στίς κυριότερες εὐρωπαϊκές χώρες.

Ἡ διεξοδική διερεύνηση τοῦ φαινομένου δέν ἀναφέρεται μόνο στίς συνθήκες πού τό παρήγαγαν ἀλλά καί στήν ὑλική κατασκευή, δηλώνοντας τήν εὐθεία σχέση ἀνάμεσα τίς συνθήκες καί τόν χώρο πού παράγεται μέσα καί ἀπό αὐτές.

Ἀπό τίς πρώτες κηπουπόλεις τῆς Letchworth καί τῆς Welwyn ἔξω ἀπό τό Λονδίνο, μέχρι τά ὕστερα παραδείγματα τοῦ Chatenay-Malabry στό Παρίσι καί τοῦ Britz στό Βερολίνο ὅπου ἐνσωματώνονται μορφολογικά χαρακτηριστικά τοῦ Μπαουχάουζ, ἔχουμε μιά ὑποδειγματική περιγραφή τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ποιότητων, τῶν μορφολογικῶν καί τυπολογικῶν διαφοροποιήσεων σέ ἐπίπεδο κτιρίων καί γενικῆς διάταξης, τῆς ὀργάνωσης τῶν κοινόχρηστων χώρων καί δραστηριοτήτων ἀλλά καί τῶν νεωτερικῶν χειρισμῶν σέ ἐπίπεδο συγκρότησης κοινοτικῆς δομῆς. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχουν οἱ περιγραφές τῶν κοινοτικῶν χώρων πού σχεδιάστηκαν στίς κηπουπόλεις. Τά «Σπίτια τοῦ Λασοῦ» στή Γαλλία καί στό Βέλγιο, τά «Ἴνστιτούτα» στίς ἀγγλικές κηπουπόλεις, οἱ «Οἴκοι τῶν Ἑορτῶν» στά γερμανικά παραδείγματα, καταξιώθηκαν ὡς πολυλειτουργικά ἰδρύματα τῆς ἐργατικῆς τάξης, χώροι συζήτησης, λαϊκῆς ψυχαγωγίας ἀλλά καί ἐκπαίδευσης καί κοινωνικῆς μέριμνας.

Τό δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου ἐστιάζεται στήν ἐλληνική περίπτωση καί στίς ἰδιαιτερότητές της, ἀφοῦ ἡ δύναμη τῶν ἰδεῶν πού γέννησε τίς κηπουπόλεις ἀπό τή μιά δέν ἄφησε ἀνεπηρέαστη τήν Ἑλλάδα ἀλλά ἀπό τήν ἄλλη ἐγκατέλειψε πολύ γρήγορα κάθε στόχο κοινοτικῆς ζωῆς καί προσαρμόστηκε στίς τοπικές συνθήκες τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς.

Οἱ ἰδέες τῆς κηπούπολης προωθοῦνται στήν Ἑλλάδα ἀπό τόν Πλάτωνα Δρακούλη στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅμως ἡ πρώτη εὐκαιρία ἐφαρμογῆς τοῦ μοντέλου ἐρχεται τήν περίοδο 1919-1921 ὅταν ἡ κυβέρνηση τῶν Φιλελευθέρων ὑπό τόν Ἑλ. Βενιζέλο, ἐπιχειρεῖ τή σύσταση ἑνός σύγχρονου ἀστικοῦ κράτους. Τότε ὀργανώνεται τό Πρόγραμμα Ἀνασυγκρό-

τησης τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας μέ τόν σχεδιασμό 150 περίπου χωριῶν καί κωμοπόλεων γιά τή στέγαση τῶν πολεμοπαθῶν μετά τό τέλος τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Ἡ συμμετοχή στίς ομάδες μελέτης μεγάλου ἀριθμοῦ ἀγγλων μηχανικῶν εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα μιά ἰσχυρή μορφολογική συγγένεια μέ τίς τότε ἐπικρατούσες ἀγγλικές τάσεις γιά τίς κηπουπόλεις. Ὁ σχεδιασμός αὐτῆς τῆς περιόδου παρουσιάζεται ἀναλυτικά τόσο ὡς πρός τό ἀρχαιακό του μέρος ὅσο καί ὡς πρός τά ἐλάχιστα παραδείγματα πού τελικά ὑλοποιήθηκαν.

Ἡ ἄλλη χαρακτηριστική ἐφαρμογή πού ἀναπτύσσεται στό βιβλίο, ἀφορᾷ τή δημιουργία ὁργανωμένων περιοχῶν κατοικίας, ἀπό ἰδιωτικές τεχνικές ἐταιρεῖες, γύρω ἀπό τά δυό μεγάλα ἀστικά κέντρα, τήν Ἀθήνα καί τή Θεσσαλονίκη, τήν περίοδο 1923-1938. Περιπτώσεις ὅπως τό Ψυχικό, ἡ Ἐκάλη, ἡ Ἡλιούπολη, ἡ Ἀργυρούπολη, ὁ Χορτιάτης κ.ἀ. παρουσιάζονται μέ λεπτομέρειες τόσο ὡς πρός τούς ἀρχικούς στόχους τους νά κατασκευάσουν κατοικία καί δημόσιους χώρους μέ ποιότητα, ὅσο καί ὡς πρός τούς μηχανισμούς ὑλοποίησης, τόν χαρακτήρα τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ καθεστώτος, καί τό τελικό ἀρχιτεκτονικό ἀποτέλεσμα.

Πέραν αὐτῶν παρουσιάζονται καί ἄλλοι τρόποι παραγωγῆς ὁργανωμένης κατοικίας γιά στέγαση χαμηλῶν εἰσοδηματικῶν τάξεων, ὅπως οἱ οἰκοδομικές ἐταιρεῖες, οἱ διάφοροι συνεταιρισμοί πού ἰδρύθηκαν μετά τό 1923 καί οἱ προσφυγικοί οἰκισμοί τῆς Ν. Φιλαδέλφειας καί τῆς Ν. Σμύρνης πού σχεδιάστηκαν κατά τά πρότυπα τῶν κηπουπόλεων.

Ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ διερεύνηση τῶν πιέσεων πού δέχθηκαν καί δέχονται οἱ περιοχές

αὐτές ἀπό τά ἐπενδυτικά κεφάλαια καί ἀπό τό συνακόλουθο δέλεαρ τοῦ κέρδους, καί τό ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς πίεσης τόσο στή μορφολογία ἀλλά καί στίς χρήσεις στούς οἰκισμούς αὐτούς.

Τό κείμενο συστηματικά παρουσιάζει τό πολιτικό καί κοινωνικό γίνεσθαι τοῦ 20οῦ αἰῶνα μέσα στό ὁποῖο γεννήθηκαν, ἀναπτύχθηκαν καί μεταμορφώθηκαν οἱ πολεοδομικές ἰδέες γιά τίς κηπουπόλεις ἀλλά καί τούς ἴδιους τούς οἰκισμούς ὡς σχεδιασμένη πρόθεση ἢ ὡς κατασκευασμένη πραγματικότητα. Παρακολουθεῖ τήν ἐξέλιξη αὐτῶν τῶν θυλάκων μέχρι σήμερα, καί μέσα ἀπό συζητήσεις μέ ἐνεργά μέλη τῶν κοινοτήτων ὅπως, γιά παράδειγμα, αὐτή μέ τήν I. Lesteveren, πρόεδρο τῆς Ἀνώνυμης Συνεταιριστικῆς Ἐταιρείας Paris-Jardin, θέτει κρίσιμα ἐρωτήματα πού ἀφοροῦν τίς πολιτικές κατοίκησης, διατήρησης καί προστασίας τους.

Γι' αὐτό καί ἡ ἀξία αὐτοῦ τοῦ πονήματος δέν εἶναι μόνο ἱστορική, δέν ἀφορᾷ μόνο τήν διεξοδική καταγραφή ἐνός φαινομένου πού ἐπηρέασε τήν ἀνάπτυξη τῆς εὐρωπαϊκῆς πόλης. Εἶναι ταυτόχρονα καί ἐξαιρετικά σύγχρονη γιατί μᾶς ξαναθυμίζει ὅτι ἡ πολεοδομία μπορεῖ νά μήν εἶναι μόνο διαχειριστής τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς ἀλλά ὅτι ἔχει τή δυνατότητα νά ἐλέγχει καί νά ὑπερβαίνει αὐτούς τούς μηχανισμούς. Μας θυμίζει ἀκόμα ὅτι ἡ πολεοδομία δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἐκπίπτει σέ κανονιστικό πλαίσιο ὁργάνωσης τυποποιημένων ἀναγκῶν ἀλλά μπορεῖ νά ἔχει κοινωφελή χαρακτήρα, νά ὁργανώνει συλλογικότητες καί ταυτόχρονα νά διεκδικεῖ ἀρχιτεκτονικές ποιότητες γιά τά λιγότερο εὐνοημένα κοινωνικά στρώματα.

ΕΥΚΑΡΠΙΑΣ ΕΓΚΩΜΙΟΝ... ΕΠΙΚΑΡΠΙΑΣ ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ

Παντελής Μπουκάλας, *Υποθέσεις II, Έπιφυλλίδες*
στην Καθημερινή [2001-2005], έκδ. Άγρα 2007, σ. 489.

του Γιάννη Κουβαρά

Νά 'σαι τόσο πρόσκαιρος και νά κάνεις όνειρα τόσο αιώνια, λέει ο Ποιητής παραμυθώντας μας για τό εφήμερο του βίου. Και ο Μπουκάλας, ποιητής ο ίδιος, ξέρει νά μεταποιεί τό πρόσκαιρο σέ αιώνιο, τό εφήμερο σέ διαρκές, τά εφήμερα φύλλα (έφημερίς=έπί+ήμέρα) σέ αείμερο μετάξι/μαράζι (όπως ο μεταξοσκώληκας, σαράκι είναι η γραφή). Ποιητής αλλά και οργανικός διανοούμενος (μέ την γραμμασιανή έννοια), δημο-σιογράφος (ήτοι ο γράφων υπέρ του δήμου), διερωτάται αυτόγνωστικά/αυτόκριτικά στον Πρόλογο των *Υποθέσεων I* (σ' ένα καταστατικό του κείμενο που φαίνεται ότι ισχύει μέχρι κεραίας και στις *Υποθέσεις II*): *Γιά ποιόν λόγο ή διεκδίκηση μιάς δεύτερης ανάγνωσης [...] γιατί άπαιτεί διάρκεια ένα γραπτό προορισμένο για τόν εφήμερο βίο; Μά ή άπάντηση έμπεριέχεται ήδη (ώς έντελέχεια) σ' αυτό τουτο τό σώμα του κατορθωμένου corpus των 489 σελίδων, στην άλκή και άνθεκτικότητα του. Η γραφή του άποφλοιώνοντας τά εφήμερα φυλλάματα της τρέχουσας έπικαιρότητας άναδεικνύει τό αείζωο ένδοκάρπιο, τόν πυρήνα της άνθρώπινης συνθήκης, άνασκάπτοντας τό σημείο όπου έδράζεται ή αείχρονη άγωνία, δίνοντας ταυτόχρονα και τό στίγμα του έπικαιρου. Λογοτεχνία, έλεγε ο Πάουντ, είναι τά νέα που παραμένουν νέα. Χάρη και σ' αυτή τή βασική ιδιότητα του λογοτέχνη που του παραστέκει διακριτικά ως δεύτερη φύση σέ κάθε βήμα στό καθημέραν «μερογράφι, μεροφά» ο Μπουκάλας έμβολιάζει τή γραφή του μέ άντισώματα άντοχής. Παραμυθητικά κείμενα, υπερβαίνουν τά τυπικά γνωρίσματα του είδους.*

Ο συγγραφέας στον Πρόλογό του «Έπιφυλλίδες ταυτ' έστί...» μάς φτάνει στον Άριστοφάνη, όπου τότε έπιφυλλίδα ήταν ό,τι άπέμενε πάνω στα κλήματα μετά τόν τρυγητό, τά άποτρύγια ή άποστάφυλα. Ίσως έπειδή βρίσκονταν κάτω από τά φύλλα (έπιφυλλίδα) και δέν τά έπιανε μέ τό πρώτο μάτι ο τρυ-

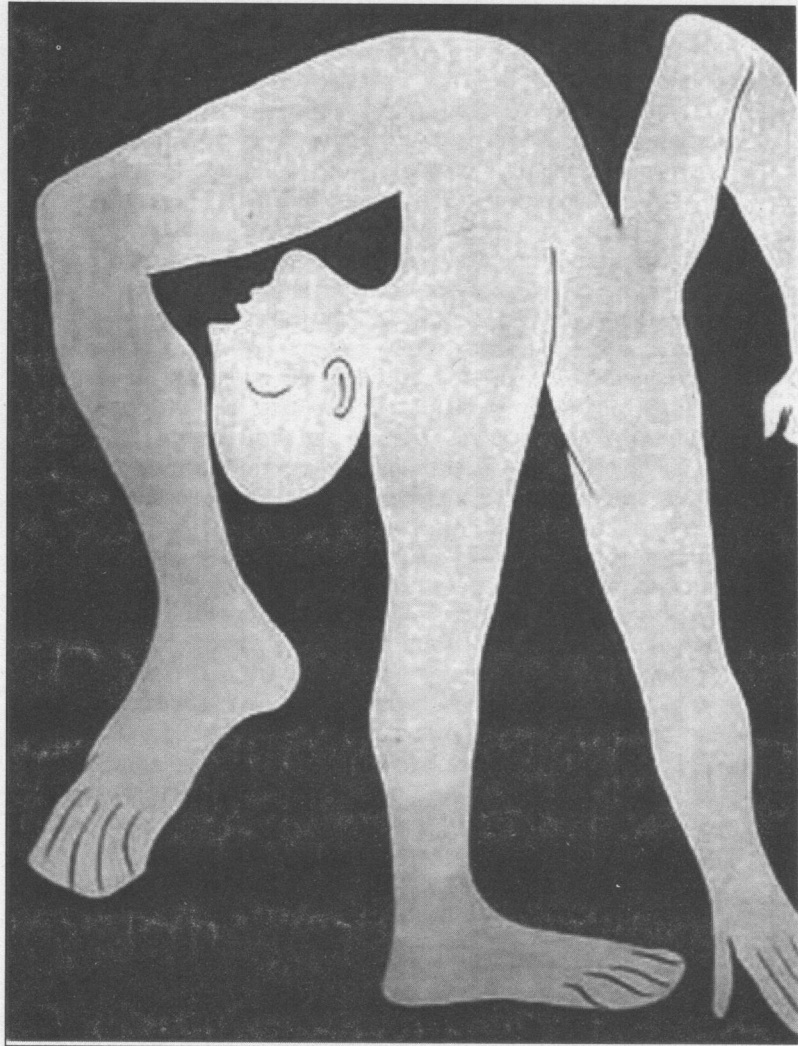
γητής, ή έπειδή ήταν άνώριμα, τ' άφηγε, ίσως από πρόνοια δική του ή της φύσης, για νά γευθεί κάτι τό πουλί, ο βοσκός ο κυνηγός εκτός έποχής. Εκτός έποχής, όχι εφήμερα, παρατεταμένης ζωής.

Χρόνια τώρα ή στήλη του *Υποθέσεις* (στήλη και μέ την καρωτακική έννοια, της μπαταρίας, φορτίζει για τίς άντοχές μας) εκπέμπει σέ έβδομαδιαία βάση αυτόφωτα σέ πάντα ναυτιλόμενο, συνιστώντας έν ταυτώ άνάχωμα -όχι άμβωνα- στον παχυλό εκχυδαϊσμό της έποχής. Στρατευμένος της πολιτικής επικαιρότητας, μέ έπαφή και έμπλοκή μέ τά εκάστοτε κοινωνικά δρώμενα και κνοφορούμενα, μέ ύψηλό λογομικό/άποθεματικό γνώσεων και διεισδυτικό πολιτικό κριτήριο, εργάζεται στις τάξεις της εύαιριθμης «νέας δημοσιογραφίας» που άφήνει έλπίδες για παλινόρθωση του κύρους του Τύπου, όπως επί μεσοβασιλείας της χρυσής έποχής του, τότε που ή μέρα άρχιζε μέ την προσευχή και τέλειωνε μέ την άνα-Γνωση της έφημερίδας (μέ ό,τι ύπαινίσσεται ο συσχετισμός: ο Τύπος ως τό 5ο Ευ-αγγέλιο της Δημοκρατίας κι όχι ως τετάρτη/τερατώδης έξουσία που συχνά συγκεντρώνει τά είδεχθή των τριών άλλων). Γνωρίζω κάποιους που την Κυριακή άρχίζουν την άνάγνωση της έφημερίδας μέ την κατά Μπουκάλαν περικοπή. Νά τονίσω παρεμπιπτόντως ότι ή στήλη βιβλίου της Τρίτης που έπιμελείται ο ίδιος έχει τό μεγαλύτερο δημοκρατικό άνοσμα και άνοιγμα πολυφωνίας, σέ αντίθεση μέ κάποιες «παραδοσιακά δημοκρατικές» που κυρίως στηρίζονται στην του ενός άνδρός άρχή. Μέ απλά λόγια. Οι *Υποθέσεις* του Μπουκάλα έχουν γίνει και υπόθεση όλων μας, είτε συμφωνούμε συχνά είτε διαφωνούμε σπανιότερα. Δέν χρειάζεται νά έπιναλάω ότι ο Παντελής άπολαμβάνει κύρους έντός, εκτός, και επί ταυτά, κύκλων (λογοτεχνικών) επικύκλων (άναγνωστών, διανοουμένων) και γραμμών (ιδεολογικών). «Μάλιστα όλοι αυτοί», γράφει ή Μ. Θεοδοσοπούλου, «άνεξάρτητα πολιτικής τοποθέτησης,

κάθε Τρίτη παρασπονδοῦν ἀγοράζοντας τὴν «Καθημερινή»». Θὰ ἴλεγα λοιπὸν ὅτι τὸ βιβλίον ἔχει ἤδη κριθεῖ, προ-κριθεῖ (μὲ τὴ διπλὴ σημασία, ἀξιολογική/χρονική, διαβαζόταν ἐν προόδῳ ὡς γραφόταν καὶ κρινόταν κατὰ πόδα), ἐπι-κυρωθεῖ ἀπὸ κριτικὴ καὶ βάση. Βάση κατὰ πολὺ διευρυμένη ἀπὸ τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο τῆς ἐφημερίδας πού φιλοξενεῖ τὶς Ὑποθέσεις του. Κεκυρωμένο τόσο ἀπὸ τὸ καθημερινὸ δημοψήφισμα τῆς ἐφημερίδας (τί ἄλλο εἶναι ἢ ἀγορὰ ἐνός φύλλου) ὅσο κι ἀπὸ τὴν συντριπτικὴν βάση τῶν συναδέλφων του πού στίς ἀρχαιεσίες τους τὸν τίμησαν μὲ τὴν ψήφο τους ἀπὸ ὅλο τὸ ἰδεολογικὸ φάσμα. Ἄς τὸ πῶμε: Τὸ ὕψος εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ στὸν Μπουκάλα ὕψος/γραφή/ἄνθρωπο δύσκολα τὰ ξεχωρίζεις. Τὸ βιβλίον ἔχει προ-κριθεῖ γιὰ δευτέρη φορά στὸν τελικὸ, τὴ δευτέρη μὲ ἀντίπαλο μόνον τὸν ἑαυτό του: Ἀπὸ τὶς ὑπερδιπλάσιες ἐπιφυλλίδες πού ἔγραψε στὴν α' πενταετία τοῦ 21ου αἰῶνα πρόκρισε καὶ συμπεριέλαβε ἐδῶ μόνον τὶς 117, μόλις 13 λιγότερες ἀπὸ ὅσες εἶχε καὶ στὸ προηγούμενο πενταετές του πλάνο Ὑποθέσεις I πού ἐξεπὸνήσε γιὰ τὴν τελευταία πενταετία τοῦ ἀπερχόμενου αἰῶνα, δίνοντας μὲ ἐξαιρετικὸ τρόπο τὸ στίγμα του. Συναγωγή λοιπὸν 117 ἐπιφυλλίδων πού συνενωρισκόμενες σὲ ὁμογενὲς περιβάλλον ἀποκτοῦν πρόσθετη δυναμικὴ, καθόσον ἄλλο ὁ ὄνυχας, ἄλλο ὁ Λέων ἐν ὁλότητι μεγαλείου.

Ἄπὸ τὸν Γαλαξία προβλημάτων (πολιτικῶν, ἠθικῶν, κοινωνικῶν, πνευματικῶν κ.ἄ.) πού ἀνατέμνονται, σχολιάζονται, θὰ ξεχωρίζουμε 7 κύριους δόμβυκες θεμάτων πού διερευνοῦν πολλές πτυχές τοῦ κοινού βίου: Πολιτικὴ/πολιτικοί/πολιτισμός, ΜΜΕ (μεντιολογία καὶ ἀχΤΙ.Βισμός, Τύπος), Ἑλλάδα καὶ οἱ ἑπτὰ π(λ)ηγές τῆς (τῆς ὀλυμπιακῆς παραζάλης ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης τῶν καθημερινῶν μικρῶν θαναμάτων) πού θέλει νὰ τὴν ἀγαπήσουμε «γι' αὐτὸ πού πράγματι εἶναι», (χωρὶς γυαλιὰ δυτικῆς ὑπεροψίας ἢ φακούς ἐσωστρέφειας) Ὁρθοδοξία, Παιδεία, Ξενοφοβία/ρατσισμός, Γλῶσσα καὶ πολιτισμός, Οἱ Ἀρχαῖοι κι ἐμεῖς (εὑρετῆς μᾶς ἄλλης μυθικῆς μεθόδου πού διασωληνώνει τὸ τότε μὲ τὸ τώρα) κ.ἄ. Ἄν οἱ πίνακες Περιεχομένων εἶναι ἢ μὴ περαιτέρω πύκνωση τοῦ βιβλίου, ἐδῶ σὲ κατακτοῦν αὐθωρεῖ μὲ τοὺς εὐρηματικούς, σπινθηροδόλους, ἰοδόλους τίτλους καὶ σὲ τραβοῦν ἀπὸ τὸ μανίκι γιὰ ἀνά-γνωση. Πολύσημοι, ἐρεθιστικοί, σαρκασμοῦ σημαντικοί, πολλοὶ κομμένοι σὲ λογοτεχνικὸ πατρὸν: λ.χ. Ἄπὸ τὴ γιάφκα στὸν Κάφκα, Ἡ «μετατηλεόραση» καὶ ἡ Φωνὴ τοῦ Κυτίου, Ὁ γυάλινος ὀφθαλμὸς ὅς τὰ πάνθ' ὄρα, κ.ἄ.

Νόμιμος κληρονόμος καὶ πιστὸς ἐκτελεστής τῆς κατὰ Κατσαρόν διαθήκης («ὡς καὶ σὲ μένα πού σᾶς τὰ ἱστορῶ/ἀντισταθεῖτε») ἀρχεται τῆς ἀμφισβήτησης ἀπ' ἑαυτοῦ, μὲ τακτὲς σπονδὲς καὶ χοεὲς στὴν ἀμφιβολία. Δοκιμάζει ἀντοχές δικῶν του θέσεων, πεποιθήσεων, ἀναθεωρεῖ ἀπόψεις, ἐπιζητεῖ ἐπαλήθευση τῶν βεβαιότητων του, πρὶν ἐπεκτείνει τὴν κριτικὴ του σὲ ἄλ-

λους. Ἐλέγχει κοσμικὴ, ἐκκλησιαστικὴ, δημοσιογραφικὴ καὶ πᾶσα ἐξουσία. Ὁ ἐπιφυλλιδογράφος ἐκ τῶν ἐνόνητων ἐνεργεῖ αὐτεπάγγελτα ὡς ἄτυπος ἠθικός εἰσαγγελέας, μὲ τὴ διαφορὰ ἀπὸ τοὺς συνήθεις μοραλιστές ὅτι ὁ Μπουκάλας βάζει τὰ ὑψηλότερα ἐπιτίμια στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Κι αὐτὸ ὄχι ἀπὸ διάθεση ἀνεστραμμένου ναρκισμοῦ, ἀλλὰ ἀπὸ αὐτονόητη κοινωνικὴ εὐαισθησία. Μᾶς ἀσκεῖ στὸ νὰ μὴν πυροβολοῦμε τὴν Πολιτικὴ ἀλλὰ τοὺς ἀδέξιους πιανίστες τῆς καὶ τοὺς παντοειδεῖς Σαδδουκαίους τῆς. Ὅχι τὶς ἰδεολογίες ἀλλὰ τοὺς γυρολόγους ἰδεῶν. Τὸν ἐνοχλεῖ ἢ πατροπαράδοτη ἀλεργία μας στὴν αὐτοκριτικὴ, ἢ θεοκαπηλία Στόχος τοῦ τὰ πάσης χρήσεως στερεότυπα, τὰ νεοκυνικά δῆγματα/διδάγματα, οἱ συμπαραθροιστές, τηλεθορυβοποιοί, ἑλληνοφύλακες καὶ καναλοφύλαρχοι καὶ ὅ,τι ἐρωτοκτόνο. Ἐνίσταται μὲ νηφάλια ὀργή, μὲ ὀργισμένη νηφαλιότητα κατὰ παντός πού βάλλει ὕπουλα κατὰ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν, ἐγκαλεῖ γιὰ ἀντιποίηση ἀρχῆς τὸν δημοσιογραφικὸ

καιοροπαπισμό, αντιπολιτεύεται τήν πολτοποιητική λογική τής TV πού ἀπεργάζεται τήν ὑπαγωγή τής δημοκρατίας σέ θεραπεινίδα τής μεντιοκρατίας. Ὑπερασπίζεται ἀξίες, ιδέες, τήν παιδική ἀθωότητα, τά παιδιόλεκτα. Ταμένος τής γραφῆς, νοεῖ τή δημοσιογραφία ὡς ὑψηλή κοινωνική ἀποστολή, ὡς εὐθύνεια μέ σημαντική παιδαγωγική διάσταση (καί μέ τήν ὑψηλῆς ἀγωγῆς γλώσσα του μέ τήν σωφρονιστική ὑφέρουσα εἰρωνεία τής). Μέ ὀξυμμένη συνείδηση τής γλώσσας, μέ βαθιὰ ἑλληνογνωσία καί σπάνια ἀρχαιομάθεια. Ἀρέσκειται νά ἐρμηνεύει τούς χρησμούς στά παλίμψηστα τῶν τοίχων «αὐτά τά εἰκονογραφημένα μαθήματα ἱστορίας», νά σχολιάζει μέ ἀπειρη τρυφερότητα τά μικρά θαύματα τοῦ δαίμονα τοῦ τοιχογραφείου «Σ' ἀγαπῶ καί μοῦ λύπη».

Συνηγορεῖ ὑπέρ ἀδυνάτων, καμνόντων, ἀπελαυνόμενων, ἀνυποχώρητος κατήγορος δυνατῶν, νεοαλαζόνων παλιᾶς καί ἐκσυγχρονιστικῆς κοπῆς. Μπορεῖ νά διαφωνεῖς μέ κάποιες θέσεις του, δύσκολα ὅμως μέ τόν τρόπο του, τήν ἐντιμότητά του. Ἐγνοια του ἡ γλώσσα, ἡ ἐμπράγματη δημοκρατία, τά μικρά πού μεγαλύνουν τόν πολιτισμό τής καθημερινότητας. Τρυφερός, ὀξύς κατά περίπτωση, σαρκαστικός, ὁ λόγος του σημαίνει. Ἀνένδοτος στίς ἀρχές του, ἐνδοτικός σέ λεξιπλασίες. Φορτώνει πολλή δουλειά τούς γλωσσολόγους τοῦ μέλλοντος. Ἡ γλώσσα του ζῶσα καί λαλέουσα, καταιονισμένη στά ἀλλεπάλληλα στρώματα καί ἀρτεσιανά τής ἑλληνικῆς, μέ γερό βιβλικό ἔρμα, γλώσσα πού κρύβει σεμνά τό μόχθο καί τά φορτία τής. Ἀπόσταγμα λογιολογίας –χωρίς ὑπεροψίαν καί μέθη– ἀλλά καί ἀδιαμεσολάβητου συγχρωτισμοῦ μέ τή λαϊκή λαλιά. Ξεσκολισμένη στίς ἀγυιές, τίς ἀλάνες καί στίς γραμμές τοῦ λαϊκοῦ κινήματος. Γλώσσα βάθους ἀλλά καί κυματισμοῦ, μέ ριπές ὑποσκάζοντος χιούμορ καί λεπταίσθητου σαρκασμοῦ. Δέν πρέπει νά παραλειφθεῖ ἐδῶ καί μιὰ ἄλλη, ὑπολογίσιμη παράμετρο τῆς ἐπαγγελματικῆς τοῦ δραστηριότητος, τοῦ διορθωτῆ καί ἐπιμελητῆ ἐκδόσεων πού τά μάλα τόν ἔχει βοηθήσει καί ἀντίστροφα ἔχει βοηθηθεῖ. Νά πῶς περιγράφει ἀπαράμιλλα ὁ Ἄγγελος Ἐλεφάντης τή γλώσσα τοῦ Μπουκάλα «παίζει στό γραπτό του καί ἡ μαγιά καί τά ἀρχαιολεκτα, καί ἡ νεανική γλώσσα, ὅπωςδήποτε ἡ γλώσσα τῆς λογιολογίας, ἀκόμη καί ἐκεῖνος ὁ νόμος τοῦ βορειελλαδικοῦ μεσολογγίτικου ιδιώματος». Βουρλίζεται μέ τούς γλωσσαμύντορες τηλεαγγέλους πού κλαψοπουλίζουν γιά τή λεξιπενία, γιά τή γλώσσα πού «πεθαίνει». Ὅπαδός τοῦ θεάματος ξέρεῖ ὅτι ἡ καλύτερη ἄμυνα εἶναι ἡ ἐπίθεση καί θέλει θάλλουσα τή γλώσσα, τήν ἀδάμαστη θάλασσα σέ διαρκή ἐπίθεση, ἐξέλιξη, διασταύρωση, ἐκδοτή σέ ἀπολαυστικά γλωσσοπλαστικά εὐρήματα, πρωτεῖκους νεολογισμούς. Ἀγαπᾶ τό δημοτικό τραγούδι (σέ 20 15σύλλαβους χωράει καί ὑψώνεται ἕνας κόσμος ὀλόκληρος), τά ἀρχαῖα ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα, τόν Αἰσχύλο, τόν συγκλονιστικά ὄρμο θεολόγο, τόν Ἀριστοφάνη, τό Λουκιανό, τήν Παλατινή ἀνθολογία,

ταιτάρει τούς ἄδοξους ποιητές τῶν αἰώνων (Παλλὰδά, Μελέαγρο, Νίκαρχο), σπάνια τούς μεγάλους, ἀκούει τό θρήνο ἀπό τά βιβλία πού δέν διαβάστηκαν.

Οἱ ἐπιφυλλίδες εἶναι γραμμένες σέ πιεστικά χρονικά πλαίσια, ὡστόσο, ὁ δημιουργός τους δέν ἐνδίδει στόν ἀναπόφευκτο σέ τέτοιες περιπτώσεις δαίμονα τῆς ἐπανάληψης, στήν ἀναπνευστική καταφυγή τῶν κλισέ, σύμφυτο τοῦ δημοσιογραφικοῦ ἐπείγοντος. Λεπτοεργημένες θαρρεῖς σέ ἀργούς τελετουργικούς ρυθμούς, ἀπαιτοῦν ἀνάλογους ρυθμούς πρόσληψης, χαρίζοντας μακρόσυρτη ἀναγνωστική καί ἐπανα-γνωστική ἀπόλαυση. Ἀνήκει στούς ἀνδρείους τῆς γραφῆς. Ἡ γραφή του ἔχει ἡ-δονικότητα. Οἱ δονήσεις τῆς ἀνεπαισθήτως ἀπλώνονται μέσα σου. Δίκαια ἐπεσήμανε ὁ Βέλτσος Μπουκάλα ἐπηρεάζεις. Διδάσκω καί ἀκούω γιά ἔβδομη χρονιά στό Λύκειο τήν Ἱστορία ἐνός Αἰχμαλώτου τοῦ Δούκα. Καί μέ αἰχμαλωτίζει κάθε φορά μέ τήν πρωτόγνωρη ἀδημονία, καί ἄς ξέρω τή συνέχεια. Συνειρμικά καί τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ξαναδιαβάζοντας τά κυριακάτικα στάσιμα τοῦ Παντελῆ, ἔκανα στάσεις καί θυμήθηκα συχνά τό Δούκα, τό ἀρτυδίωτο τῆς γλώσσας τους, πού δέ σουφρώνει μέ τόν καιρό.

Ἄν οἱ Ὑποθέσεις I φωτίζονταν κεντρικά ἀπό τό χαμόγελο τοῦ Ἐρμῆ «τό ἀμετάφραστο εἰς τούς αἰῶνες τῶν αἰώνων», οἱ Ὑποθέσεις II κλείνουν μέ τό χαμόγελο τῆς Τζοκόντας τό «αἶνιγμα διαρκείας» πού καμιά στατιστική ἀνάλυση δέν μπορεῖ νά ἀποκωδικοποιήσει. Ἀναλογικά καί ἐμεῖς πού ἀρχίσαμε μέ ποιητή, ἄς κλείσουμε μέ ἄλλον ποιητή. «Στόν πάπυρο τῆς πεταλούδας/Ἡ ἀπόσταση τῶν τοπιῶν» (Γ.Κ. Καραβασιλῆς). Στίς σελίδες τῶν Ὑποθέσεων ἡ ἀπόσταση τῶν πέντε χρόνων τοῦ νέου αἰῶνα μας, μέ τά χρώματα καί κυρίως τίς αἰμάτινες κηλίδες του στή Μέση Ἀνατολή, στή Μεσοποταμία, στή Γιουγκοσλαβία καί ἄλλαχού.

Ἐν κατακλείδι ὁ ἐπιφυλλιογράφος Μπουκάλας προσθέτοντας τό δικό του μελάνι καί ἄλλας γιά νά μή μωρανθεῖ ἡ τιμή τοῦ ἐπαγγέλματος, ἔκανε τούς μυθικούς ἐν πένα ἀδελφούς του (Κονδυλάκη, Ροῖδη, Χουρμούζιο, Τερζάκη, Βάρναλη, Παλαιολόγο, Παπανοῦτσο) νά φαντάζουν ὡσεὶ σύγχρονοι, τόσο κοντινοί μας! Σχεδόν δέν μᾶς λείπουν.

ΥΓ. Καί οἱ δύο Ὑποθέσεις I, II ἀφιερώνονται στόν ἄγνωστο ἀναγνώστη. Περιμένοντας νά φωτοτυπῶσθε τό παρὸν κείμενο στό σχολεῖο μου, πῆρε τό μάτι μου ὅτι ἡ προηγούμενη στή σειρά τοῦ φωτοτυπικοῦ συνάδελφος Μαρία φωτοτυποῦσε ἕνα κείμενο τοῦ Μπουκάλα γιά θέμα Περίληψη-Ἐκθεση στήν τάξη τῆς. Σκέφθηκα ὅτι αὐτός ὁ ἀρρητος ἔπαινος ἀπό τόν ἄγνωστο ἀναγνώστη θά εὐχαριστοῦσε τόν Παντελή περισσότερο ἀπό τό κείμενό μου. Γι' αὐτό τό καταθέτω (τό συμβάν).